فائدمه مهمه: په درمختار کي په مناقبو کي د امام الائمة سراج الائمة المرحومة النعمان ابي حنيفه رحمه الله راغلي دي چي ده څلوېښت کاله د ماخستن په اوداسه د سهار لمونځ کاوه، دا خبره وهابيانو او د ظواهر الآحاديث اتباع او پنج پيريان او سلفيان د خندا وړ خبره بولي، او له حدود څخه يې د امکان وتلې خبره بولي، ولي امام اعظم خو ماينه درلوده، نو که د جماع ضرورت ورته پېښ سوی وای په دې مده طويله کي، نو بيا يې څرنګه د ماخستن په اوداسه د سهار لمونځ کاوه، او داغه رنګه په دې مده طويله کي که د خوب غلبه پر ه راغلې وای، نو په خوب سره خو دده په مذهب کي اودس ماتېږي، نو بيا خو هم د ماخستن په اوداسه د سهار لمونځ وه نسو، الی غير ذالک من الاعذار في تلک المدة الطويلة دوی وايي چي دومره افراط او مدح بالباطل په شان کي د امام المذهب نه ښايي، ولي چي مدح شيبه بالذم ده؟

ځواب: اې بېچاره ګانو او نادانانو کاشکي تاسي يو ادنی فهم او فکر درلودای دا خبري به مو په حق د هغه چا چي پر صحيح مذهب له تابعينو څخه ؤ يعني په دويمه درجه کي د خير القرون ؤ نه کولای، قال رسول الله ﷺ "خير القرون قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم" او د هغه چا چي په مدح کي دده عبدالله بن المبارک رح چي ناموړی محدث دی داسي وايي:

لقد زان البلاد ومن عليها ...... امام المسلمين ابو حنيفة

فما بالمشرقين له نظير ...... و لا با لمغربين ولابکوفة (الی اخير القصيدة)

تاسي ناپوهانو تر اوسه د ماخستن وخت نه دی پېژندلی او سره ددې چي د ماخستن په اجماع د امت مرحومه تر صبح صادقه پوري دی، نو امام اعظم رح د ماخستن فرض او سنت چي وګذارل يعني په وخت معتاد عند الناس کي وتر به يې پرېښول تاچي تر تهجد وروسته يې وګذاري کما هو المسنون چي په صحيح کي د بخاري راغلي دي چي اخير د لمانځه د شپې بايد وتر وي، نو امام اعظم رح د شپې خوب کاوه، او نور ضروريات به يې هم پر ځای کړه په ثلث اخير يا په سدس اخير کي چي په راويښ سو اودس به يې تازه کړی او د تهجد لمونځ هر څو رکعته چي به

ۇ هغه به يې هم ادا کړي وتر به يې په پای کې وکړه هغه اودس به يې ۇ د سهار لمونځ به يې په وکړی (۴۰) څلوېښت کاله يې دا عادت ۇ، زه تاسي ته وايم چې تاسي يو خت د تهجد لمونځ کوئ؟ د کوم وخت نوم يادوئ؟ شک نسته چې هر سړی د تهجد د لمانځه سره د ماخستن وخت يادوئ.

تنبيه: بعض علمأ د مذهب چې د سوال ځواب داسي ورکړی دی چې امام اعظمؒ د ناستي په خوب ځان آموخته کړی ۇ، پر داسي ډول چې فقهأ وايي چې د ناستي په خوب اودس نه ماتېږي، دا ځواب صحيح نه دی، ولي چې امام اعظم چې گرده شپه به په ناستي بيده ۇ نور ضروريات يې څه وخت اجرأ کول کمامر، او بله خبره داده چې په فتاوی هنديه کي وايي چې که يو سړي ځان د شپې په خوب په ناستي اموخته کړی ۇ، د هغه اودس د ناستي په خوب ماتېږي.

سوال: داسي عادت خو بل څوک هم کولای سي چې تا د امام اعظمؒ د ماخستن په اوداسه د سهار لمونځ وکړی فما فضيلة الامام ؟

ځواب: که دومره مده طويله يعني څلوېښت (۴۰) کاله وکړی او مجتهد هم وي او د خير القرون څخه وي هغه بېشکه د امام اعظمؒ په درجه کي حسابل کېږي، والله اعلم.

درويش وايي: چې فقير پوره مناقب د امام اعظمؒ په شرح کي د ابو المنتهی چې د عقائدو يو کتاب دی په پښتو ژبه ځېړلی دی او حواله يې و کتابو ته د توارخو اسلاميه وو هم پکښې ده که څوک دا غواړي چې د امام اعظمؒ په ټولو مناقبو ځان خبر کړي هغه شرح د فقير دي مطالعه کړي چې ان شأ الله په مکتبة القرائت والتجويد کانسي روډ کي به اوس هم موجوده وي.

پوه سه: چې نفل په معنی د زيادت دی، ومعنی قوله تعالی "نافلة لک" فريضة زائدة علی الصلوات الخمس، المفروضة علی العموم خاصةً بک دون الامة، او مظهريؒ وايي چې د تهجد لمونځ په ابتدأ کي فرض ۇ پر نبي عليه السلام او پر امتيانو هم فرض ۇ او دليل يې سورت مزمل ويلی دی وروسته يې داسي عبارت ويلی دی فنزل التخفيف فصار الوجوب منسوخاً في حق الائمة بالصلوة الخمس آه، پر دې

عبارت دا سوال وارد دی چي فقهاً او اصولیین ټوله متفق پر دې دي چي ناسخ به تر منسوخ وروسته وي او سره ددې چي صلوة خمس پر امت دمخه هم فرض وه، نو څرنگه کېدای سي چي صلوة خمس چي متقدم وه ناسخ دي د فرضیت سي د صلوة تهجد له امت څخه، نعم د تهجد لمونځ لپاره د امت مستحب ؤ لـه اول الامر څخه لقوله تعالی "فاقرؤا ما تیسر من القرآن" دا امر استحباب دی، مظهري رحمه الله وايي چي لکن په دې کي اختلاف دی چي فرضیت د تهجد په حق کي د نبي عليه السلام هم منسوخ سوه یا څرنگه؟ بعض علمأ وايي چي په حق کي د نبي عليه السلام يې وجوب پاته دی، په دلیل د هغه حدیث چي د عائشه رضي الله عنها څخه روایت دی "ان النبي صلى الله عليه وسلم قال ثلث هن علي فريضة وهي سنة لكم (اى غير فريضة) الوتر که څه هم پر امت واجب دی لکن فرض نه دی، والسواک وقیام اللیل (ای التهجد) نو پر دې تقدیر امر في قوله تعالی "فتهجد" لپاره د وجوب دی، نو د "نافلة لک" معنا داده "فریضة زائدة علی سائر الفرائض فرضها الله تعالی علیک" او بعض علمأ وايي چي فرضیت يې د علیه الصلوة والسلام څخه هم منسوخ سو.

درویش وايي: چي روح المعاني او نورو مفسرانو دا قول صحیح بللی دی، ولي ددې عبارت "نافلة لک" پر استحباب دلالت کوي، ولي که پر علیه الصلوة والسلام واجب وای، نو عبارت باید داسي نافلة علیک، لان صلة الوجوب علی دون اللام.

سوال: استحباب د صلوة التهجد خو د ټوله امت لپاره پر ځای دی، نو تخصیص د علیه الصلوة والسلام يې ولي وکړی بقوله "نافلة لک"؟

سوال: تخصیص د علیه الصلوة والسلام يې له دې سببه وکړی چي نوافل د امت کفاره د گنهو ددوی ده، او نبي علیه الصلوة والسلام چونکه له گنهو څخه معصوم ؤ لم یکن علیه ذنب، نو نوافل د عباداتو دده لپاره رفع د درجاتو ده وزیادت القرب الی الله عزوجل کذا قال المجاهد والحسن وابو امامة .

سوال: فما معنی قوله تعالی "قد غفر الله لک ماتقدم من ذنبک وما تأخر؟

ځواب: مراد په دې آیت ذلات وماهو من قبیل ترک الاولی دی، والدلیل علی کون صلوة التهجد نافلة في حق النبي صلى الله عليه وسلم حدیث د مغیره رضي الله عنه دی چي ده ووېل

چي نبي عليه السلام به په قيام الليل كي په طول د قرائت دومره دريدى حتى چي پښې به يې وپړسېدلې، نو يو چا ورته وويل چي ته ولي دومره تكليف پر ځان وړې وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر عليه الصلوة والسلام په ځواب كي داسي ورته وويل "افلا اكون عبداً شكوراً؟" داسي يې نه ورته وويل انها فريضة علي خاصة" او دليل د عدم الفريضه د تهجد پر عليه الصلوة والسلام هغه حديث د ابن عمر رضي الله عنهما چي بخاري او مسلم يې روايت كړى دى چي عليه الصلوة والسلام به په سفر كي صلوة الليل يعني تهجد پر راحله كاوه حيث توجهت به يومي ايماءً الا الفرائض، يعني د فرض لمونځو لپاره به له دابې څخه راكښته كېدى، نو كه صلوة التهجد پر ده فرض واى، نو ولي يې پر دابه به اشاره سره كاوه.

فائده: د مظهري رحمه الله هغه خبره چي صلوة التهجد په ابتدا كي پر عليه الصلوة والسلام او پر امت دواړو فرض ؤ مخالف ده ددې قول سره د روح البيان په تفسير كي ددې آيت "نافلة لك" اى فريضة زائدة لك دون امتك آه، او روح المعاني هم ويلي دي اى فريضة زائدة على الصلوات خاصة دون الامة.

درويش وايي: چي دا قول د مظهري رحمه الله چي د تهجد لمونځ ابتداءً پر عليه الصلوة والسلام او پر امت تولو آه، ذ منولو وړ نه ده، ولي چي د جمهورو مفسرينو له قول څخه خلاف ده مع الايراد السابق على قوله ونسخ عن الامة بالصلوة الخمس آه كمامر عنقريب.

مسئله: د تهجد لمونځ د امت لپاره سنت دى، او مشهوره داده چي مستحب دى، والدليل على كونها سنة دادى چي عليه الصلوة والسلام مواظبت پر كړى في الحظر والسفر كمامر، او بل دليل هغه حديث د ابن مسعود رضي الله عنه دى، چي يو چا ذكر كړى يو سړى په نېز د عليه الصلوة والسلام چي تر سهاره بيده ؤ او د تهجد لمونځ يې نه كړى ادا، عليه الصلوة والسلام وويل ذاك رجل بال الشيطان في اذنه، رواه البخاري و مسلم.

فائده: "نافلةً" چي منصوب دى مفعول مطلق د فعل محذوف دى اى تتفضل نافلةً، او روح المعاني په وجه كي د نصب د نافلةً ډېري اوږدې خبري كړي دي چي تر فهم د طالبانو بلكې د امامانو لوړي دي فلذا اعرضنا عنه.

عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴿٧٩﴾

شايد خداى ﷻ به تا وپاخوي يعني په ورځ د قيامت.

پوه سه: چي "مقامًا" منصوب دى په حذف سره د فعل دده، والتقدير فيقمك مقامًا محمودًا، د محمود معنى داده چي حمد به يې وايي اولين او اخرين چي مقام د شفاعت عظمى دى.

پوه سه: چي خداى پاک لفظ د "عسى" ووايه چي لپاره د طمع دى والطمع للعبد من الله الكريم كالواجب، بغوي وايي چي ابو وائل له عبدالله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت كړى دى چي عليه الصلوة والسلام وويل "اتخذ الله ابراهيم خليلاً وان صاحبكم (يعني ذاته الشريفة) خليل الرحمن واكرم الخلق على الله" بيا عليه الصلوة والسلام دا آيت ووايه "عسى ان يبعثك ربك مقامًا محمودًا" راوي د حديث وويل چي پر عرش بې كښېنوى او عبدالله بن السلام رضي الله عنه وايي پر كرسى به يې كښېنوى، لكن صحيح په نيز د مفسرينو او محدثينو داده چي مراد له مقام محمود څخه مقام د شفاعت دى چنانچه احمد، ابن ابي حاتم او ترمذي رحمه الله له ابي هريره رضي الله عنه څخه روايت كړى دى عن النبي ﷺ چي ده مبارك ددغه آيت تفسير داسي وكړى هو المقام الذي اشفع فيه لامتي.

درويش وايي: چي جلال الدين السيوطي رحمه الله وايي چي عليه الصلوة والسلام به شفاعت دوه واره كوي يو شفاعت دى د اراحة په موقف كي او بله پلا شفاعت دى په جنت كي لپاره د اخراج د من بقى من المؤمنين في النار لاخراجهم منها، او بعض مفسرين درې واره شفاعت وايي، يو وار په موقف كي للاراحة ومرة للاذن في دخول الجنة، ومرة للاخراج من النار، كما قال عليه الصلوة والسلام، ولي عند ربي ثلاث شفاعات وعدفيهن، والمقام المحمود الشفاعة وهي تعم كل شفاعة من الشفاعات الثلاث.

درويش وايي: چي مظهري رحمه الله په مبحث كي د شفاعت عظمى ضد ونقيض روايتونه راوړي دي چي جمع يې مشكله ده، لكن فقير وايي چي علامه جلال الدين السيوطي رحمه الله وايي چي احاديث د شفاعت د عليه الصلوة والسلام متواترة

المعنیٰ دي لکن سره د تواتره خوارج او معتزله له شفاعت څخه منکر دي، دوی وايي چي اهل د کبائرو گنهو چي بې توبې مړ سي لاشفاعة لهم ولا يخرجون من النار ابداً، نو دا انکار ددوی انکار دی له امر متواتر څخه، ولي په شفاعت کي دومره ډېر حديثونه راغلي دي چي معنی د هغو حد تواتر ته رسېږي.

درويش وايي: چي تفصيل ددې عقائدو ددوی او د اهل السنة والجماعة په کتابو کي د علم العقائد والکلام دی.

پوه سه: چي ترمذي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی کړی دی چي رسول الله ﷺ چي په مکه کي د ډېرو کړاوونو سره مخامخ ؤ او خدای پاک امر کړی په هجرت سره و مدينې منورې ته، نو دا آيت نازل سو.

وَقُلْ رَّبِّ اَدْخِلْنِیْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّ اَخْرِجْنِیْ مُخْرَجَ صِدْقٍ

"مدخل صدق" يعني المدينة المنورة "مخرج صدق" يعني مکه مکرمه، کذا قال الحسن وقتاده ، نو پر دې تقدير مدخل او مخرج چي منصوب دي يا ظرف دي يعني ځای د دخول او ځای د خروج او يا مفعول مطلق دی، نو پر دې تقدير مدخل او مخرج چي منصوب دی يا ظرف دی يعني ځای د دخول او ځای د خروج، او يا مفعول مطلق دی، نو پر دې تقدير مخرج او مدخل مصدر ميمي دي، يعني ادخلني المدينة ادخالاً مرضياً لا اری فيه ما اکره، واخرجني من مکة اخراجاً مرضياً لا التفت بقلبي اليها، او ضحاک رح وايي چي اخرجني من مکة مخرج صدق، چي په امن کي يم د مشرکينو له خوا څخه، وادخلني مکة ايضاً مدخل صدق چي ادخال مي و مکې ته په فتح سره وي، او مجاهد رح وايي ادخلني في امرک الذي ارسلتني من النبوة وتبليغ الاحکام واخرجني من الدنيا، په داسي ډول چي ما پر ځای کړی وی هغه شی چي تا زه په امر کړی وم من تبليغ الدين المبين الی الناس، نو دا مخرج صدق دی، او بعض مفسران وايي وادخلني الجنة مخرج صدق واخرجني من الدنيا مخرج صدق، او قاضي بيضاوي وايي ادخلني في القبر ادخالاً مرضياً واخرجني من القبر عند البعث اخراجاً تلقي بالکرامة، وقيل معناه ادخلني في طاعتک واخرجني عن المعاصي، او بعض مفسرين وايي

چي مراد ادخال الغار يعني د جبل ثور غار چي عليه الصلوة والسلام او ابوبكر صديق رضي الله عنه پكښي پټ وه د هجرت په وخت كي، او اخراج دى په سلامتيا او كفار سره د پلزنه پسي گرځېدله، او د غار تر خولې پلزن پل راوستی او كفارو ته د مكې يې وويل چي تر دغه ځايه پوري د دوو كسانو پلونه راغلي دي نور نو نه پوهېږم چي اسمان ته ختلي دي او كه په مځكه ننوتلي دي، ابوبكر رضي الله عنه پټ و عليه الصلوة والسلام ته وويل كه دوی كښېني او دې غار ته وگوري خو ما او تا به ويني، آنحضرت صلى الله عليه وسلم ورته وويل ما ظنك باثنين الله وثالثهما.

درويش وايي: چي ټوله احتمالالت محتمل دي لكن الاحتمال الاول اولى واليق بالقبول يعني ما روى الترمذي عن ابن عباس رضي الله عنهما.

وَّاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا ﴿٨٠﴾

او ماته راكړې غلبه پر كفارو چي زما كومک سي، مجاهد رح وايي "حجة بينة" او حسن رح وايي "ملكًا قويًا" پر هغه چا چي زما دښمن وي او عزًا طاهرًا اقيم به دينک، نو خداى پاک د جبرئيل عليه السلام په وحي خبر وركړى چي بادشاهي له ملک څخه د فارس او روم واخلم تاته بې دركړم، قتاده رح وايي چي نبي الله صلى الله عليه وسلم په دې پوهېدى چي زما طاقت د امر نبوت په رسولو كي نسته بيله سلطان نصير د خداى عزوجل، او خداى پاک داسي وعده هم وركړه في آية فان حزب الله هم الغالبون وفي اخرى ليظهره على الدين كله وفي اخرى ليستخلفنهم في الارض.

وَقُلْ جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۚ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوْقًا ﴿٨١﴾

او ته ووايه يا محمد (صلى الله عليه وسلم) په وخت كي د دخول د مكې يعني په وخت كي د فتح د مكې چي راغلى حق يعني دين الاسلام او عبادة الله وحده، او القرآن، او ولاړى باطل او هلاک سو شرک وعبادة الاصنام، يقال زهق روحه اذا خرج، په تحقيق لائق د باطله سره داده چي لغوه او نابود سي، د ابن مسعود رضي الله عنه روايت دى چي عليه الصلوة والسلام چي په كال د فتح د مكې حرم شريف ته داخل سو پر شاوخوا د بيت الله الشريف درې سوه شپېته (۳۶۰) بتان د مشركانو ولاړ وه، نو عليه الصلوة والسلام به هر يو بت په يوه لكړه چي دده مبارک په لاس كي وه

واهه به یې او ده مبارک به ویل "جاً الحق وزهق الباطل وما یبدأ الباطل وما یعید" رواه البخاري و مسلم والترمذي والنسائي والطبراني والبیهقي وابن مردویة عن ابن عباس رضي الله عنهما، وفي روایة یو بت چي د خزاعه د قبیلې ؤ او د ژړو څخه جوړ سوی ؤ فوق الکعبة الشریفة و علیه الصلوة والسلام وه علي رضي الله عنه ته وویل چي کعبې ته وخېژه او دا بت لاندي راوغورځوه، او په صحیح روایت کي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام څو ورځي وروسته تر فتح مکې هورې پاته ؤ چي عزم د تګ د مدینې یې وکړی عتاب بن اسید رضي الله عنه یې پر اهل مکه باندي عامل او حاکم مقرر کړی، وقال انطلق فقد استعملتک علی اهل الله، او عتاب رضي الله عنه ډېر سخت ګیر ؤ پر بې دینه خلګو او نرم ؤ پر مخلص مؤمن باندي، او ده داسي ویله که ما څوک د جماعت له لمانځه څخه مختلف ولیدی سر به یې په توره ورپرېکوم لانه لایتخلف عن صلوة الجماعة الا منافق، نو اهل مکه شکایت وکړی و رسول الله صلی الله علیه وسلم ته چي تا عامل وګرځاوه پر اهل الله باندي عتاب بن اسید رضي الله عنه چي یو صحرائي سړی او ډېر سخت مزاجه دی، علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي ما خوب ولیدی چي عتاب بن اسید د جنت دروازې ته ورغلی او د دروازې حلقه یې کلکه ور وټکول او دروازه ورخلاصه کړل سوه او دی ور ننوتی، یعني نو له دې سببه ما دی عامل اهل الله وټاکی، دا ؤ تفصیل دُ قل جاً الحق الآیة.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ

او موږ نازل وؤ "ماهو شفاً" چي هغه قرآن دی چي شفاً د امراض قلبیه وو من الشکوک والشبهات والامراض النفسانیة کحب الشهوات والرزائل من الاعمال، او قرآن رحمت د خدای جل جلاله له خوا څخه و مؤمنانو ته، یعني چي ایمان پر قرآن لري، ولي قرآن و دوی ته امور دنیاویة او امور دینیه او امور اخرویه ورښیي، نو دوی له قرآن څخه نفع کامله اخلي، او دغه مفسران ته وایي چي یا کلمه د من تبعیضي ده، نو معنا د آیت داسي ده چي موږ نازلوو بعض قرآن چي شفاً او رحمت دی للمؤمنین، نو پر دې تقدیر له شفاً څخه شفاً د امراض بدنیه وو ده کما ورد في الحدیث النبوي، سورة الفاتحة شفاً لکل داً (ای مرض).

درویش وايي: چي فقير تولي خواصي د سورة الفاتحة قرائةً و وكتابةً او فوائد ددې مبارک په اول جلد کي زما د پښتو شرح قدوري په سليسه ژبه د پښتو سره د شرائطو سره جمع کړي دي، او د نور الايضاح په پښتو شرح کي مي هم راوړي دي.

په حديث شريف کي راغلي دي عليكم الشفائين القرآن والعسل، او په بل حديث کي راغلي دي "من لم يستشفي بالقرآن فلا شفأ له"

حکايت: روح البيان او روح المعاني دواړه وايي چي د ابو القاسم القشيري قدس سره يو ولد مريض سو په سخت مرض سره چي دی له شفأ څخه نا اميده سو، نو دی ډېر خپه ؤ، او د خدای جل جلاله په جناب کي يې ډېري دعاوي د شفأ د ولد مرض وکړې ...... بيت:

چون فرو آيد بلا بی دافعی .... جز تضرع نبود ديگر دافعی

د شپې يې خدای جل جلاله په خوب وليدی، ده د زوی په باره کي خدای جل جلاله ته تضرع وکړه خدای پاک ورته وويل چي ته آيات د شفأ په قرآن کي سره جمع کړه او پر وه يې وايه او نوشته يې کړه او په اوبو يې پرېمينځه په وه يې څښبه، استاذ چي راويښ سو دا شفأ الهي غيبي يې ژر تر ژره عملي کړه، خدای جل جلاله ولد ته صحت ورکړی.

پوه سه: چي آيات شفأ په قرآن مجيد کي شپږ (٦) دي (١) ويشفي صدور قوم مؤمنين (٢) شفأ لما في الصدور (٣) فيه شفأ للناس (۴) وننزل ما من القرآن ماهو شفأ ورحمة (۵) واذا مرضت فهو يشفين (٦) قل هو للذين امنوا هدیً وشفأ.

درويش وايي: چي په قرآني سورتو او آياتو کي د شفأ قوت يقين پر قرآن او قوي اعتقاد پر قول د عليه الصلوة والسلام شرط دی، تاج الدين السبکي رح وايي چي ما ډېر مشائخ ليدلي دي چي دغه آيات الشفأ و مريض ته د هر نوع ناجوړۍ چي وي ورليکي او په څښبني يې، وقال الشيخ التميمي رح في خواص القرآن اذا كتبت سورة الفاتحة په پاک لوښي کي او يا پر کاغذ او توري يې محوه کړي په پاکو اوبو کي او مريض مخ په پرېولي خدای جل جلاله به يې جوړ کړي، او که دغه اوبه وڅښبني هغه څوک چي په زړه کي يې قلق او اضطراب يا شكوک

او شبهات وي یا یې زړه رېږدي چي خفقان یې بولي، یسکن باذن الله تعالی، و که دغه آیات په پاک لوښي کي نوشته کړي او یو اندازه ارغ ورواچوي او یو بلید چي په شي یې سره نه خلاصېږي یا یې قوت حافظه کمزوره وي اووه ورځي وخیښي زالت بلادته وحفظ مایسمع باذن الله تعالی.

وَلَا يَزِيدُ الظّٰلِمِينَ اِلَّا خَسَارًا ﴿۸۲﴾

او نه زیاتوي قرآن و ظالمانو ته یعني منکرانو ته د قرآن مگر لوی تاوان، ولي د هغه هم تکذیب کوي.

درویش وایي: چي عجیب حال دی چي قرآن مبارک هم دوا ده او هم دأ او مرض دی، قتادهؒ وایي چي په مجلس کي د قرآن د سماع هیڅ څوک نه کښېني مگر نه په داسي حال کي چي ولاړېږي یا به یې گټه کړې وي یا تاوان، خدای ﷻ د قرآن په شان کي وایي "شفأ ورحمة للمؤمنین، ولا یزید الظالمین الا خساراً"

وَاِذَآ اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖ ۚ

چي احسان وکړو موږ پر یو انسان یعني په صحت او عافیت او په فراخی د رزق وغیر ذالک من النعم الظاهرة والباطنة، نو دی روی گرداني وکړي له شکر څخه د هغه نعمت، او لېري والی وکړي "بجانبه" یعني غاړه وپیچي لکه د عادت د متکبرانو چي دی، ځان داسي واچوي لکه مستغني، کریمه "ان الانسان لیطغی ان راه استغنی".

وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَـُٔوْسًا ﴿۸۳﴾

او چي و هغه انسان منعم علیه ته شر ورسېږي، کالمرض والفقر والذلت، وگرځي نا امیده له رحمت څخه د خدای ﷻ.

دقیقه: د "انعام" اضافت او نسبت خدای ﷻ و ځان ته وکړی او له "شر" سره یې لفظ د "مس" راوړی! سبب یې دادی چي د کریم بادار نعمتونه هر وخت جاري وي که څه هم خدای ﷻ د نقمت په جلال کي وي، او شر یې صرف یو مس او لږ وي، کریمه "ان مع العسر یسراً ان مع العسر یسراً".

درویش وایي: چي په تنکیر کي "یسر" چي معنی یې داده چي اول یې غیر له ثاني څخه دی، او په تعریف کي د عسر چي ثاني عین اول دی فکر وواهه.

فائده: کان یؤسًا" صفت د جنس انسان دی په اعتبار د بعض افرادو دده، چي پر دغه صفت وي فلا یرد السؤال بقوله تعالی "واذا مسه الشر فذوا دعاً عریض لان هذا الوصف لبعض آخر.

قُلْ كُلٌّ يَّعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ

پوه سه: چي تنوین د "کل" عوض دی له مضاف الیه څخه، والمعنا هر یو له خلګو څخه که شکور وي او که کفور که مطیع وي او که عاصي، عمل کوي پر خپل ډول، ابن عباس رضی الله عنهما وایي چي علی ناحیته ای جانبه الذي یمیل الیه من الهدایة والضلال، او حسن او قتاده رح وایي چي د "شاکلة" معنی نیت دی (یعني که د چا نیت د دنیا ته وي یعني په عمل کي یې صلاح د دنیا مقصد وي او که یې میل و آخرت ته وي یعني ینوي بعمله وجه الله وصلاح الآخرة) او مقاتل او فراً رح وایي علی طریقة جبل علیها، او قطیبي رح وایي چي علی طبیعته وخلیقته".

درویش وایي: چي ددې تفاسیرو د "شاکلة" مآل یو دی، یعني علی حسب استعداده الذي اودع الله فیه، کما في قول النبي ﷺ کل میسر لما خلق له، حدیث متفق علیه من حدیث علي رضی الله عنه، او احمد رح له ابی الدرداً رضی الله عنه څخه روایت کړی دی "بینما نحن عند رسول الله ﷺ نتذاکر ما یکون" (په دې دوران کي موږ د رسول الله ﷺ په مجلس کي ناست ؤ او بحث مو په دې کاوه چي اینده به څه پېښېږي) "اذقال النبي ﷺ اذا سمعتم بجبل زال عن مکانه فصدقوه" (که تاسي واورېدله چي یو غر دي له خپل ځایه څخه زائل سو تصدیق یې وکړی یعني بحسب الامکان) "واذا سمعتم برجل تغیر عن خلقه فلا تصدقوا فانه یصیر الی جبل علیه" (او که مو واورېدله چي یو سړي تغیر د خپل اخلاقو څخه وکړی تصدیق یې مه کوئ، ولي چي هغه و ماخلق علیه ته راجع کېږي بالآخرة.

درویش وایي: چي تو له عادي شیان د محرماتو پرېښوول کېږي، مثلاً د چرس څکولو عادت، د شراب خوری عادت، د هیروئینو عادت یا د خدای جل جلاله

بيره يې په زړه کي يې بيره پيدا سي، توبه وکاږي او يا يې په علاج د ډاکټرانو، لکن يو محرم عادت سته د هغه عادت څخه توبه کښل امکان نه لري نه يې د خداى ﷻ بيره په زړه کي پيدا کېږي او نه ډاکټري علاج لري چي سړى سره د غنا چي په لکو روپۍ لري او سرايونه يې په بيع الوفا اخستي وي چي په فقر آموخته سو بيا فقر نه سي پرېښولاى نه د خداى ﷻ له بېري او نه د خلګو له شرمه، نه اضحيه کوي او نه صدقه الفطر ورکوي سره ددې چي پر واجب هم وي، لکن بېرېږي چي که خلق خبر سوه فقر به نه راکوي.

فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

نو ستا خداى ﷻ ښه علم لري پر هغه چا چي پر صحيح لار روان وي عقيدةً وعملاً چي خداى ﷻ ته يې ورسوي، او په هغه چا چي په لار کي يې کږوالى وي من حيث العقيدة او العمل يا لږ يا ډېر.

درويش وايي: چي دا دويم قسم خداى ﷻ نه کړى ذکر په آيت کي "لانه علم من المذكور فافهم" هداک الله وهداني الله عزوجل".

تفريع: څوک چي ځان ووينې په طاعت کي د خداى ﷻ او په خير او په شکر کي د خداى ﷻ، نو د خداى ﷻ ډېر حمد وايي، او څوک چي ځان ووينې په شر او فسق او په کفران کي د نعمتو د خداى ﷻ، نو خداى ﷻ ته دي رجوع وکړي په توبه او انابت او په عجز سره دمخه تر دې کار يې لاس نه وي وتلى ... بيت:

تو پيش از عقوبت درعفو كو ب..... كه سودى ندارد فغان زيرچوب
خر مند طبعا ن و منت شنا س..... بد و زند نعمت بميخ سپا س
طريق بدست آرد صلحى بجوى...... شفيعى بر انگيز وعذرى بگوى
كه يک لمحه صورت نبندد امان...... چو پيمانه پر شد بدور زمان

حسين کاشفي رح ميگويند: آورده اند كه كفار عرب نضر بن الحارث او اوبى بن خلف او عقبه بن ابى معيط را بمدينه فرستادند تا از يهود يثرب يعني مدينه منوره استفسار حال پيغمبر عليه السلام نمايند چون فرستاده گان قريش مكه با ايشان ملاقات كردند، احوال پيغمبر عليه السلام باز گفتند، يهود متعجب شدند وگفتند اى

صنادید عرب ما دانسته ایم که زمان ظهور پیغمبري نزدیکست و از سخنان شما رائجه احوال آن نبي استشمام میتوان کرد، شما بجهت ازمایش ازو به پرسید که طواف مشرق ومغرب که کرده، و احوال جوانانیکه درزمان پیشن گم شده اند چه گونه بود؟ (درویش وایي: چي له اول څخه ددوی مراد ذو القرنین ؤ، او له دویم څخه یې مراد اصحاب کهف وه) و روح چیست اگر هرسه را جواب دهد یا هیچ کدام را جواب ندهد بدانید که پیغمبر نیست، و اگر دو را جواب دهد واز روح هیچ نگوید پیغمبر است، ایشان که بمکه آمدند، مجلس ساخته و از آنحضرت علیه السلام سوال کردند آن دو سوال را جواب داد و درباره روح این نازل شد.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ۖ

او ستا څخه پوښتنه کوي د روح په باره کي.

درویش وایي: چي پر دې شان نزول دا آیت مکي دی، ولي سورة الاسرأ کمامر مکي دی مگر نه اته (۸) آیته چي مدني دي یعني وان کادوا لیفتنونک الی اخیر ثمانیة الآیات، او مظهري رح ددې آیت په شان نزول کي داسي راوړي دي په روایت د بخاري د ابن مسعود رضي الله عنه څخه، ده وویل چي زه رهي وم د علیه الصلوة والسلام سره في حرث المدینة یعني د کښت په مځکه کي، نو د علیه الصلوة والسلام لکړه وه چي تکیه یې پر کوله "فمر علی نفر من الیهود فقال بعضهم لبعض سلوه عن الروح، وقال بعضهم لا تسألوه لئلا یجئ بشئ تکرهونه (یعني د یهودو ځیني کسان ناست وه او سره وه یې ویل چي د علیه الصلوة والسلام څخه د روح په باره کي پوښتنه وکړئ او ځین وویل یا پوښتنه مه کوئ، ددې څخه ددوی مراد دا وو چي هغه اصلي حال د روح بیان نه کړي لکه په تورات کي چي دي، چي هغه دده د نبوت دلیل وګرځي او تاسي دده نبوت بد بولئ یعني عقیده نه ورته لرئ) وقال بعضهم لنسئلنه، فقام رجل منهم فقال یا ابا القاسم ما الروح، فسکت علیه الصلوة والسلام (یعني فوراً یې ځواب ورنه کړی، ابن مسعود رضي الله عنه وایي چي زما په زړه کي خیال سو چي علیه الصلوة والسلام ته وحي کېږي) فقمت فلما انجلی عنه الوحي نزل "ویسئلونک عن الروح"

درویش وايي: چي له دې شان نزول څخه صراحةً معلومه سوه چي دا سورت مدني دى، مع انه قدمر ان سورة الاسرأ كلها مكية الا (٨) آية كمامر عنقريب، او تفسير روح المعاني هم هغسي شان نزول بيان كړى دى لكه كاشفي چي بيان كړى، نو د روح المعاني په عقيده هم دا آيت مكي دى لكه ټوله سورة الاسرأ چي مكي دى، او هغه چي ابن كثير رح جمع كړې ده چي تعدد د نزول دي وي هغه د ټولو الفاظو د حديثين مطابقت نه لري، فتدبر.

فقير وايي چي ددې دوو شان نزولو جمع زه نسم كولاى، تفاسير مي مطالعه كړه په هيڅ تفسير كي اشاره و جمعي ته نه ده كړې، نو ښه داده چي ووايم والله اعلم بالصواب.

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

ته ورته ووايه چي روح (چي په ده سره بدن ژوندى دى او تدبير د بدن كوي بېله حلوله په بدن كي چي روح انساني يې بولي، او په دغه روح سره امتياز د انسان د نورو حيواناتو څخه كېږي، هغه روح له مخلوقه يو مخلوق دى چي نه ماده لري او نه تولد له يو اصل څخه لكه نور اعضأ د بدن چي له نطفې څخه د مور او پلار پيدا كېږي) او نه دى دركړل سوى تاسي ته له علم څخه مگر نه لږ.

درویش وايي: چي دا د ژبې نهايت بيان دى په باره كي د روح چي د مطالعه كونكو لپاره ددې تفسير كافي دى.

پوه سه: چي تفسير كواشي په بيان كي د روح ډېره ښايسته خبره كړې ده، دى وايي اختلفوا في الروح وماهيته ولم يأت احد منهم بدليل قعطعي غير انه شيئ بمفارقته يموت الانسان وبملازمته له يبقى انتهى"، دا خبره زما په دې خوښه سوه چي خداى جل جلاله چي وويل "وما اوتيتم من علم الا قليلاً" بايد دا علم قليل وه قليل انسانانو ته پرېږدي لكه محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم واتباعه بالحق من كانوا عقلى بحثونه تاسي نه پكښي وكړئ لان امر الروح خطير، علامه بغدادي په روح المعاني كي تقريباً په پنځلسمه صفحه كي بيان پر كار اچولى دى، لكن د ويونكو له زړو څخه يې شكوك نه دي لېري كړي، او روح البيان هم څه اوږد

بيان تصوفي کړی دی چي له فهمه څخه د مطالعه کونکو د تفسير ايوبي ډېر لېري دی، ولهذا عن بيان هذين التفسيرين موږ اعراض کوو، او تفسير مظهري هم تصوفي مغلق بيان کړی دی، او ډېر نادر روايات يې راوړي دي چي له شان نزول څخه ډېر ليري دي.

پوښتنه: ته ايوبي خپل ځان تر دغو مذکوره تفاسيرو تر مصنفانو لوړبولې؟

ځواب: کلا وحاشا، زه خپل عذر بيانوم په عدم راوړلو کي د اقوالو د دغو امامانو د تفسير، او بعض مفسرين وايي چي مراد له روح څخه قرآن دی، نو معنی ددې قول د خدای ﷻ "هو من امر ربي" داده "هو" ای القرآن من وحي ربي، او بعض وايي چي مراد له روح څخه عيسی عليه السلام دی فانه من روح الله وكلمته، نو معنی د ايت داسي کوي، چي نه دی عيسی عليه السلام لکه يهود چي وايي چي دی ولد الزنی دی، او نه داسي لکه نصاری چي وايي چي دی ابن الله دی، بل هو مخلوق بكلمة كن من غير اب.

درويش وايي: چي دا دوه قوله که څه هم په واقع کي صحيح دي لكن تفسير ددې قول د خدای ﷻ ويسئلونک عن الروح الى اخير الآية" پر دغه ډول د صحيح شان نزول څخه د آيت متلوه خلاف دی کمامر من قبل، او د قرآن تفسير په رايه او عقل سره کول که څه هم حق وي ناروا ده کما جأ في الحديث الصحيح.

وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ

که موږ اراده وکړو، موږ به يوسو هغه قرآن چي تاته يې وحي کړي دي موږ يعني له مصاحفو او له سينو څخه د حافظانو به يې محوه کړو.

پوه سه: چي اول لام موطئه د قسم محذوف دی، او دويم لام د جواب دی، او دا لام ثاني قائمقام د قسم او جواب دواړو دی، والمعنى لوشئنا ذهبنا بالقرآن ومحوناه عن المصاحف والصدور فلم نبق منه امر، مفسرين وايي چي دا کلام وارد پر سبيل الفرض دی والمحال يصح فرضه کما يقولون لو کان زيد حماراً لكان ناهقاً، او ذهاب الله بالقرآن خو محال هم نه دی.

ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا وَكِيْلًا ﴿٨٦﴾

وروسته تر ذهاب ته به نه کړې پیدا خپل ځان لره پر موږ وکیل چې قرآن بیرته تاته راوړي محفوظ او لیکلی.

اِلَّا رَحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ اِنَّ فَضْلَهٗ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيْرًا ﴿٨٧﴾

مگر که رحمت د خدای جل جلاله پر تا وسي هغه به يې بيرته تاته رد کړي (نو په دې آيت کي اظهار د خدای جل جلاله لوی نعمت دی پر عليه الصلوة والسلام او پر مؤمنانو چي لوی نعمت د قرآن يې ځني وا نه خستی بلکې الى يوم القيامة يې باقي پرېښو) په تحقيق فضل او احسان د خدای جل جلاله پر تا باندي ډېر لوی دی (۱) بعثک نبيًا (۲) خاتم الانبيأ (۳) سيد المرسلين (۴) انزل عليک القرآن (۵) خدای جل جلاله التزام وکړی د جمع د قرآن په مصاحفو کي او په صدور کي (۶) خدای جل جلاله تاته وويل "لاتحرک به لسانک ان علينا جمعه وقرآنه" (۷) مقام محمود د شفاعت عظمی يې تاته درکړی (۸) حوض کوثر چي خلگ په قيامت اوبه ځيني ځيښي وغير ذالک من النعمأ الالهية، بغوي وايي چي ابن مسعود رضي الله عنه وويل "اقرؤا القرآن قبل ان يرفع (قرآن ووایاست مخته تر رفع د هغه) قيل هذه المصاحف ترفع فکيف بما في الصدور (چا ورته وويل چي مصاحف خو صحيح ده چي پورته به سي، نو هغه چي د حافظانو په سينو کي وي هغه به څرنگه پورته کېږي؟) ابن مسعود رضي الله عنه ورته وويل چي يوه شپه به راسي چي ما في الصدور به هم هېر سي، نو خلگ چي سهار کړي هيڅ شی د قرآن به يې نه وي په ياد "ولا يجدون في المصاحف شيئًا ثم يفيضون في الشعر" بيا به خلگ په غزلو ويلو اخته سي، او بخاري ؤ مسلم له عبدالله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ان الله لايقبض العلم انتزاعًا من العباد ينتزعه، ولکن يقبض العلم بقبض العلمأ حتى اذا لم يبق عالم اتخذ الناس رؤسًا جهالاً فسئلوا فافتوا بغير علم فضلوا واضلوا.

درويش وايي: چي عکرمه له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی چي سلام بن مشکم سره د څو يهودانو و عليه الصلوة والسلام ته راغله وه يې ويل

چي موږ خرنګه ستا متابعت وکړو چي زموږ د قبلې بیت المقدس استقبال دي پرېښو کعبې ته دي مخ کړی یعني په لمانځه، او دا یې هم ورته وویل چي ستا قرآن منتظم نه دی لکه تورات، که موږ وغواړو ستا د قرآن موجوده مثل جوړلای سو، نو دا آیت نازل سو.

قُلْ لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰۤی اَنْ یَّاْتُوْا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ

ته ورته ووایه یا محمد (ﷺ) که سره جمع کړي یعني اتفاق وکړي انسانان او پیرانان پر دې باندي چي راتګ وکړي په مثل سره د قرآن په بلاغت او حسن النظم والاخبار بالغیب والقصص والامثال الی غیر ذالک من محاسن القرآن العزیز.

لَا یَاْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ

قدرت به ونه لري که څه هم په انس او جن العرب العرباً هم وي او بلغاً او شاعران هم موجود وي چي مثل د قرآن دي جوړ کړي.

تنبیه: تخصیص د انس او جن چي یې وکړی ددې لپاره چي تحدي او معارضه ددې دوو نوعو د کافرانو سره وه چي کفارو د مکې به ویل لو نشاً لقلنا مثل ذالک فکذبهم الله، تخصیص یې له دې جهته نه دی چي ملکي قدرت پر اتیان د مثل د قرآن قدرت لري لانه لایقدر علی الاتیان بمثله الا الله، او په دې آیت ظاهره معجزه د قرآن کریم ده، ولي چي هغسي سوه لکه چي خدای پاک اخبار وکړی یعني اتیان په مثل د قرآن څوک نسي کولای، بلکې ګرده قرآن څه کوي ذ یو اقصر سورت پر راتګ باندي څوک نه سو قادر، کریمه "ان کنتم في ریب مما نزلنا علی عبدنا فأتوا بسورة من مثله" چي په تفسیر کي د سورت بقره ددې آیت تحقیق وکړل سو، او سره ددې چي کفارو د مکې ډېر حرص درلودی پر معارضه د قرآن کریم.

وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیْرًا ﴿۸۸﴾

که څه هم وي بعض د انس او جن د بل لپاره په کومک کي اماده باش.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

لام موطئه د قسم محذوف دى اى بالله چي مكرر وارونه موږ بيان كړي لپاره د نفعي د خلگو په دې قرآن كي له هر قسمه غريب بيان څخه چي لكه مثل وي په غرابت كي يعني په تكرار سره موږ احكام او وعد او وعيد او قصص او امثال بيان كړي دي په وجوه مختلفه وو سره تاچي خلگ عبرت واخلي او په دې پوه سي چي قرآن من عندالله دى كلام د بشر نه دى يعني رسول الله ﷺ لكه كفارو د مكې چي به ويل چي محمد ؑ دا قرآن له ځانه جوړوي او خلگو ته يې من عندالله معرفي كوي.

فَاَبٰىٓ اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوْرًا ﴿۸۹﴾

نو ابى او منع وكړه ډېرو خلگو د هرشي مگر نه له كفر او انكار او جحود څخه.

پوښتنه: ستا ايوبي له ترجمې څخه خو دا فهمېږي چي دا استثنأ مفرغ ده يعني مستثنى منه يې محذوف دى، ولي تا داسي وويل له هر شي څخه مگر نه آه، او سره ددې چي نحات وايي چي استثنأ مفرغ په مثبت كلام كي نه راځي او كلام يعني "فأبى آه" مثبت دى؟

ځواب: مراد د نحاتو چي استثنأ مفرغ په مثبت كلام كي نه راځي هغه كلام چي مثبت لفظًا او معنًى وي، دلته خو كلام منفي دى په معنا كي يعني لم يرضى ولم يأتى اكثرهم الا كفوراً وعناداً فافهم هداك الله.

فائده: بغوي له عكرمه ؒ څخه او هغه له ابن عباس رضي الله عنهما څخه داسي نقل كړي دي چي عتبه او شيبه ابنى ربيعه، ابو سفيان، نضر بن حارث، ابو البختري، اسود بن المطلب، زمعة بن الاسود، وليد بن المغيرة، ابوجهل بن هشام، عبدالله بن ابي امية، اميه بن خلف، عاص بن الوائل، منهبًا او منبهًا ابنى الحجاج سره غونډ سوه او نور كسان د كفارو د قريشو هم ورسره يو ځاى سوه په حرم شريف كي وروسته تر غروب الشمس، نو بعضو كسانو ددوى څخه وويل چي محمد (ﷺ) ته سړى ورواستوئ چي راسي زموږ سره خبري وكړي حتى چي دى په دعوى كي د نبوت ملامت او ملزم كړو، نو عليه الصلوة والسلام ته چي ددوى استازى ورغلى، ورته

وه یې ویل چي ستا د قوم اشراف او مشران فلان و فلان الخ سره جمع سوي دي چي ستا سره خبري اتري وکړي، نو د علیه الصلوة والسلام په زړه کي دا وروګرځیدله چي لکه چي ددوی ستا په نبوت کي ښه نیت پیدا سوی دی، نو ډیر په تلوار علیه الصلوة والسلام ورته راغلی، ولي چي دی مبارک ددغو اشرافو پر ایمان ایمان راوړلو ډیر حریص ؤ، نو علیه الصلوة والسلام راغلی او ددوی سره کښېنستی، نو دوی ورته وویل چي موږ دې لپاره سړی دروا ستاوه چي موږ خپل عذر تاته پېش کړو، دوی ورته وویل انا والله لانعلم رجلاً من العرب ادخل علی قومه ما ادخلت علی قومک (زموږ قسم په خدای دی چي موږ ته نه دی معلوم یو څوک له عربو څخه چي پر خپل قوم دې دومره بدنامي را استولې وي لکه چي تا پر خپل قوم را واستول) ته زموږ پلرو او نیکه ګانو ته ښکنځل کوې یعني چي دوی کافران وه او ته زموږ د دین یعني عبادت چي دا اصنام دي بد وایي، او ته زموږ عقول بېکاره بولې او زموږ خدایانو ته ښکنځل کوې یعني دا زموږ خدایان جمادات بولې لاتضر ولاتنفع، یعني ته وایي چي تاسي او ستاسي خدایان حصب جهنم یاست، او زموږ په اتفاق کي دي چاک واچاوه، فما بقی امر قبیح الا وقد جئته فیما بیننا وبینک" نو نه دی پاته یو بد کار مګر تا زموږ او ستا تر منځ نه دی پیدا کړی، که ته په خپل دعوه کي چي ته یې کوې چي زه رسول د خدای یم طالب د مال او ثروت یې، نو موږ به تاته چنده وکړو چي تر ټوله اهل مکه ثروت او صاحب د غنی سړی وګرځې، او که ستا په دې دعوه کي شرف او جاه و جلال غرض وي موږ به تاته د اهل مکې سرداري درکړو، او که ستا غرض بادشاهي وي موږ به دي بادشاه وګرځوو پر خپلو ځانو، او که ته پېرانی یې یعني جنیات درته راځي (چي په پښتو یې باوله یا پېرانی بولي) موږ به مالونه سره جمع کړو تاته به د "ابی یعني باوله والي یا پېرانانو" دوا دربرابره کړو، علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي په ماکي یو له دغو کارو نسته چي تاسي ذکر کړه او نه هم ریاست او بادشاهي پر تاسي "ولکن الله بعثني الیکم رسولاً وانزل علي کتاباً یعني القرآن الکریم و امرني ان اکون لکم بشیراً ونذیراً" ما خپل رسالت وتاسي ته دروړساوه او نصیحت مي درته

وکړی، که تاسي زما دعوت قبول کړئ يعني ايمان راوړئ هغه ستاسي برخه ده په دنيا او اخرت کي، او که تاسي زما خبره او دعوت و توحيد ته د معبود بالحق رد کړئ زه به صبر وکړم و امر ته د خدای ﷻ "حتی يحکم بيننا وبينکم" دوی ورته وویل که ته زموږ دعوت نه منې يعني چي موږ تاته مذکوره پېش نهادونه وکړه "فقد علمت انه ليس احد من الناس اضيق بلاداً ولا اقل مالاً ولا اشد عيشاً منا" نو په حق سره پوهېږې چي نسته هيڅ څوک له خلګو څخه ډېر تنګ از روی بلاد چي مکه مکرمه ده، او نه ډېر لږ مال والا او نه په ډېر عيش يعني د ژوند په ګذاره کي سخت تر موږ "فاسئل لنا ربک الذي بعثک فيسير عنا هذه الجبال التي قد ضيقت علينا وليبسط لنا بلادنا" ته ستا له هغه خدای څخه چي ته يې موږ ته را استولی يې خواست وکړه چي زموږ څخه د مکې غرونه ايسته کړي چي پر موږ يې د مکې مځکه تنګه کړې ده، او فراخه دي کړي زموږ ښارونه "وليفجر فيها انهاراً کانهار الشام والعراق" او وه دي بهيوي زموږ په ښارو کي رودونه او ولې لکه نهرونه د شام او د عراق "وليبعث لنا من قد مضى من آبائنا ولکن منهم قصی بن کلاب فانه کان شيخاً صدوقاً فلنسئلهم عما تقول احق هو ام باطل فان صدوقک صدقناک" او راژوندي دي کړي ستا رب زموږ لپاره يعني زموږ د پوښتنې لپاره ستا په باره کي هغه څوک چي وړاندي تېر سوي دي زموږ له نيکه ګانو څخه او يو به په هغو کي قصی بن کلاب وي، ولې چي هغه سپين ږيرى ډېر رشتيا ګويه ؤ، موږ به له دې مړو څخه چي ستا رب يې ژوندي کړي پوښتنه وکړو د هغه شي چي ته وايه يعني رسالت ستا او توحيد د معبود چي دا ستا خبري حق دي او که باطل، که دې مړو ستا تصديق وکړی موږ به دي هم تصديق وکړو "فقال رسول الله ﷺ ما لهذا بعثت فقد بلغتکم ما ارسلت به فان تقبلوا فهو حظکم في الدنيا والآخرة وان تردوه اصبر لامر الله" عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي په دې سره يعني چي زما رب زما لپاره مړي راژوندي کړي نه يم را استول سوی ما د هغه شي تبليغ او رسول و تاسي ته وکړی چي زه په را استول سوی وم من التوحيد که يې تاسي قبول کړئ يعني ايمان راوړئ هغه ستاسي برخه ده په دنيا او آخرت کي، او که زما تبليغ رد کړئ زه صبر

کوم و امر ته د خدای ﷻ "قالوا فان لم تفعل هذا فاسئل ربک ان یبعث لنا ملکا یصدقک" کفارو و علیه الصلوة والسلام ته وویل که هغه دمخه وینا زمونږ نه منې نو ستا له خدای څخه سوال وکړه چي را واستوي مونږ ته ملکه چي ستا تصدیق وکړي یعني د رسالت او کفارو و علیه الصلوة والسلام ته ویل چي ته ستا خدای ته سوال وکړه چي تاته باغونه درکړي په مکه کي او قصورنه درکړي او خزانې د سرو زرو او د سپینو زرو درکړي چي تا مستغني وګرځوي له هغه څه څخه چي مونږ تا وینو چي په بازارو کي ګرځې او طلب د ژوندانه د معاش کوې لکه مونږ، علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي زه ددې لپاره نه یم را استول سوی چي بلکې زه صرف بشیر او نذیر یم، بیا کفارو ورته وویل "فاسقط السمأ علینا" لکه ته چي وایه "ان ربک لو شأ فعل" علیه الصلوة والسلام ورته وویل "لوشأ فعل ذالک فعل بکم" یعني خدای ﷻ خو قادر دی پر نړولو د اسمان پر تاسي لکن ددې تفویض و خدای ﷻ ته دی په ما پوري اړه نه لري، یوه بیا ورته وویل چي مونږ پر تا ایمان نه راوړو چي ته نه راولې خدای او ملکي مخامخ، وروسته تر دې خبرو علیه الصلوة والسلام ددوی له مجلسه ولاړ سو او دده سره سم عبدالله بن ابي بن امیه هم ورسره ولاړ سو چي د علیه الصلوة والسلام د عمه زوی ؤ یعني عائله بنت عبدالمطلب، او ده وویل یا محمد (ﷺ) پر تا عرض کړه قوم ستا هغه څه چي دوی عرض کړه تا قبول نه کړه، بیا یې سوال درڅخه وکړی د خپلو ځانو لپاره څو کارونه چي په هغو کارو سره دوی ستا رتبه معلومه کړي ستا دخدای سره هغه دي هم ونه کړه، بیا یې سوال درڅخه وکړی چي ژر تر ژره دي پر مونږ هغه عذاب نازل کړي چي ته مونږ په بېروې یعني سقوط د اسمان هغه دي هم ونه کړه "فوالله لا اومن لک" یعني لاجل قولک انا رسول الله" حتی چي ته به اسمان ته زینه ایږدې او ته په زینه کي پورته کېږي زه به درته ګورم حتی چي ته اسمان ته وختلې له هغې خوا به له ځانه یوه نسخه د قرآن راوړې او څلور ملکي به درسره وي چي هغه به زما په مخ کي شاهدي ادا کوي بما تقول، نو علیه الصلوة والسلام خپل کور ته ځني ولاړی ډېر غمجن ؤ چي ده ولیدی تباعد او لېري والی د قوم له ایمان څخه، فانزل الله تعالی.

وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ﴿٩٠﴾

"وقالوا لن نؤمن لک" الى قوله بشراً رسولاً يعني كفارو د مكې وويل تعنتًا واقتراحًا بعد ما لزمتهم اعجاز القرآن چي اتيان په مثل د اقصر سورت يې نسواى كولاى وغيره من المعجزات، يعني موږ ايمان نه راوړو پر تا يعني لاجل قولک تر هغو چي ته نه كړې جاري زموږ د فائدې لپاره له مځكي څخه د مكې يوه جاري چينه.

درويش وايي: چي مخاطب په قول كي ددوى خو عليه الصلوة والسلام دى، مراد ددوى دادى چي ته به ستا ورب ته وايه چي يوه چينه دي جاري كړي په مكه كي چي مكه جاري اوبه نه لري تاچي موږ له هغې چينې فائده تر لاسه كړو.

أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ

يا به وي تا لره يا محمد (ﷺ) باغ چي ستا فضيلت پر موږ ښكاره سي چي په هغه باغ كي د خورما درختي او د انگورو درختي وي.

درويش وايي: چي دوى تخصيص د دغو دوو درختو وكړى، ولي چي خورما او انگور سره د غذائيته اعز د فواكهو دي كما لايخفى.

فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾

او ته به بهيوې په منځ كي ددغو باغو ولې، دا سوال يې ځكه وكړى ولي چي زينت او ښائست د باغ دادى چي په منځ كي يې ويالـه بهېږي كما هو المعلوم بالتجربة "تفجرا" مفعول مطلق دى.

تنبيه: كفارو د مكې چي په ټولو غوښتونو كي عليه الصلوة والسلام مخاطب كړى چي ته داسي وكړه ددوى مطلب دا ؤ چي ته خو وايه چي زه د خداى رسول يم، نو كه دا رشتيا وي ته له خداى څخه دا كارونه چي موږ درته وايو وغواړه او سوال ځني وكړه چي دا كارونه وكړي، نو كه يې وكړه نو ته رشتيا د خداى رسول يې.

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا

او يا ونړوه اسمان لکه ته چي گمان کوې.

تعبير يې په زعم سره وکړه له دې سببه چي ددوی دغه وينا باطله ده او زعم په غالب استعمال کي وه باطلې عقيدې يا قول باطل ته وايي.

پوه سه: چي درويش لفظ د غالب ووايه له دې سببه چي په حديث صحيح کي راغلي دي زعم رسول الله ﷺ د هغه معنی قول باطل نه ده بلکې معنی يې قال رسول الله ﷺ ده "کسفًا" پر وزن د قطعًا دی لفظًا ومعنًى يعنې ټوټې ټوټې کما زعمت معنی داده چي ته خو وايه چي زه د خدای رسول يم، نو ته ستا له خدای څخه وغواړه چي اسمان دي راونړوي پر موږ ټوټې ټوټې.

أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾

او يا ته راتگ وکړې په خدای يا ملکو سره قبيلاً، فقير وايي چي د قبيل ترجمه ابن عباس رضي الله عنهما او ضحاک رح په کفيل سره کړې ده، يعني ضامن او شاهد پر صحت ذ دعوې ستا چي زه د خدای رسول يم، او قتاده رح وايي چي معنی د قبيل مقابلاً يعني مخامخ چي موږ يې وينو، او فرأ نحوي رح يې هم دغه ترجمه کړې او دا محاوره يې رانقل کړې ده چي عرب وايي لقيت فلانًا قبيلاً ای معاينةً، او مجاهد رح وايي چي قبيل جمع د قبيلة ده، والمعنی اصناف الملائکة قبيلة قبيلة.

أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَآءِ

او يا به وي تا لره خونه د سرو زرو، که څه هم زخرف په اصل کي زينت ته وايي او يا به ته په زينو کي اسمان ته پورته کېږې (نو کلمه د في په معنی د الی ده) دا د عبدالله بن ابي اميه خبره ده کمامر.

وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ

او هرگز موږ ايمان نه راوړو او ستا تصديق نه کوو يوازې په ختلو ستا و اسمان ته (ولي چي شايد په دې ختلو کي و اسمان ته به تا سحر کړی وي او زموږ چشم پوشي به دي کړې وي، بلکې علاوه تر دې به دې هم کړي وي) تر

هغو چي ته د اسمان لـه خوا يـو كتـاب نـازل نـه كـړې چي پـه هغـه كتـاب كي ستا تصديق د رسالت وي او پر موږ امر ستا د متابعت وي.

قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾

ووايـه تـه يـا محمـد (ﷺ) د تعجب پـه لهجـه ددوى د دغـو اقتراحاتو يعني ناحقه مطالبو، پـاكي ده خـداى ﷻ لـره د هغـو بعضـو مطالبو څخـه چي ددوى پـه مطالبو كي راغلي يعني قولهم اوتأتي بالله والملائكة آه، "هل" استفهام انكاري دى، نه يم زه مگر بشر او رسول، يعني دا ستاسي مطالبات له طاقت بشري څخه وتلي دي، بـل لـو اراد الله ان ينـزل مـاطلبوا الفعـل لكـن غالبًـا عـادت د خـداى ﷻ دادى چي نه نازلوي ما يقترحه البشر.

فائده: دا ټولي غوښتنې ددوى صرف او صرف ناحقه مطالبات وې، ولي كه دوى تصديق د دعوې د رسول الله ﷺ مطلب واى، نو خداى ﷻ و عليـه الصلوة والسلام تـه ډيري لـوړي معجزاتـي وركړي وې چي لـه دې مطالبـاتو څخـه يـې دوى مستغني گرځولي وه مثل القرآن المعجز، وانشـقاق القمر باشارته ونبع المـأ مـن بـين اصابعه، وكلمة التوحيد للحصات في يد ابى جهل او نوري هم ډيري معجزاتې.

تنبيـه: دا خـو مجمـل جـواب ؤ يعنـي "هـل كنـت الا بشـراً رسـولاً" او مفصـل ځوابونه خداى ﷻ په نورو آيتو كي د قرآن كريم وركړي دي.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ

او نه دي منع كړي خلگ له دې څخه چي ايمان راوړي وروسته تر دې چي دوى ته نبي او قرآن راغلى.

پوه سه: چي اراده د نبي او د قرآن له "هدى" څخـه چي مصـدر دى مبالغةً دى "ان يؤمنوا" محلاً منصوب دى، مفعول ثاني دى د منع.

إِلَّا أَن قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾

مگر دي خبري چي دوى وايي انكاراً آيا استوي خداى ﷻ بشر رسول خپل؟

پوه سه: چي "الا ان قالوا" محلاً مرفوع دى فاعل د منع دى حاصل الكلام چي له

ایمان څخه هیڅ شی له شیانو څخه مګر دي خبري ابعث الله آه یعني دوی له دې څخه منکر دي چي بشر دي رسول د خدای وي، ولي چي ملکې ډېري دي ولي هغه په رسالت نه استوي، لکن دا مانع ده ددوی د نقل او عقل څخه خلاف ده، ولي چي د رسول او د مرسل الیهم تر منځ مناسبت شرط دی تا چي یو افاده وکړي او بل استفاده ځني وکړي یعني مرسل الیهم للمناسبة کما بین الله هذا المعنی بهذه الآیة.

قُلْ لَّوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَّمْشُوْنَ مُطْمَئِنِّيْنَ

ووایه یا محمد (ﷺ) په ځواب کي ددغې شبهې ددوی که وای په ځمکه کي ملکي چي تګ او راتګ یې کولای لکه بني آدم چي یې کوي "مطمئنین" یعني په ځمکه کي یې سکونت کولای او اسمان ته نه تلای تاچي په اسمان کي یې زده کړي وای او له احکام الهیه څخه من الواجب والحرام وغیر ذالک په اسمان کي خبري سوي وای.

لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِّنَ السَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُوْلًا ﴿۹۵﴾

موږ به نازله کړي وای له اسمان څخه پر دوی ملکه چي رسول به دوی ته وای یعني احکام د خدای ﷻ به یې و دوی ته بیانولای لکه وظیفه د رسول چي همدغه ده، والحاصل چي موږ نه استوو و قوم ته رسول الا من جنسهم تا چي دوی په یوه جامعه کي ژوند سره وکړي، او یو دبله افاده او استفاده سره وکړي.

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ۢ بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ

ته ورته ووایه یا محمد (ﷺ) و دوی ته چي کافي دی خدای ﷻ (کلمه د بأ زائده ده پر فاعل باندي هر چېري چي دغسي عبارت په قرآن کي راسي) شاهد زما په نبوت سره زما او ستاسي تر منځ.

پوښتنه: شاهدي د خدای ﷻ څه شی ده پر نبوت د علیه الصلوة والسلام؟

ځواب: اظهار د معجزاتو دی موافق له عوې سره دده.

فائده: فقیر داسي وویل موافق د دعوې سره، له دې سببه چي مسیلمه کذاب چي دعوه د نبوت یې په حیوٰة کي د علیه الصلوة والسلام کړې وه او

بعض سحري شيان يې و خلګو ته ښكاره كول، يوه ورځ يو سړی ورته راغلی چي په يوه سترګه ړوند ؤ، مسيلمه ته يې وويل چي خواست وكړه ستا خدای ته چي زما ړنده سترګه جوړه سي، كه جوړه سوه زه پر تا ايمان راوړم، مسيلمه چي خواست وكړی، نو د هغه سړي جوړه سترګه هم ړنده سوه، تاريخ اسلامي وايي چي وروسته تر وفات د عليه الصلوة والسلام دغه ساحر كذاب وحشي نامي چي قاتل د سيد الشهدأ حمزة ﷺ هم دی ؤ په غزوه كي د احد او په فتح كي د مكې يې ايمان راوړی ؤ، نو دغه مسيلمه ده وواژه.

إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

په تحقيق خدای ﷻ په خپلو بندګانو سره كه رسولان دي او كه منكران دي ښه خبر دی په ټولو اعمالو سره ددوی او دانا دی په ظاهر او په باطن ددوی يعني هر چاته به موافق العمل جزأ وركوي.

پوه سه: چي په دې تسلي ده و عليه الصلوة والسلام ته او تهديد دی كافرانو ته.

وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ

پوه سه: چي دا كلام مبتدأ دی يعني تر "قل" نه دی لاندي كلمه د "من" مبتدأ ده متضمن معنی لره د شرط ده، او "فهو المهتد" يې خبر دی او عائد ضمير و "من" ته محذوف دی، والتقدير ومن يهده الله، والترجمة للآية چاته چي هدايت وكړي خدای ﷻ اى يخلق فيه الاهتدأ الى الحق په سبب د صرف همت دده ولاري ته د هدايت، نو هغه راه يا بنده دی يعني لاغيره كما هو مقتضى التعريف جزئي الجملة چي هو او المهتد دی.

وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ

چي خدای ﷻ په ده كي ضلال پيدا كړي (يعني بسوء اختياره لكسب طرق الضلال) هر ګز به ته نه كړې پيدا دوی لره دوستان او مدد كونكي چي له ضلال څخه يې خلاص كړي، ماسوی له خدای ﷻ څخه.

پوښتنه: په جانب کي د اهتدأ يې لفظ د هدايت مفرد راوړی يعني فهو المهتد، او په جانب کي د ضلال يې لفظ د جمع راوړی يعني "لهم" حکمت يې څه دی.

ځواب: په دې کي اشاره ده ودې ته چي لار د حق يوه ده او تلونکي پر حق لار لږ دي او لاري د ضلال ډېري دي.

فائده: افراد په "فهو المهتد" کي په اعتبار د لفظ د "من" دی او جمعيت د "لهم" په اعتبار د معنی د "من" دی، په حديث صحيح کي راغلي دي عليه الصلوة والسلام وايي "انما انا رسول وليس الي من الهداية (اى الاهتدأ) شئ ولو كانت الهداية الى لآمن كل من في الارض وانما ابليس مزين يعني للكفر والمعاصي بوسوسته وليس له من الضلالة شئ ولو كانت الضلالة اليه لاضل كل من في الارض ولكن الله يضل من يشأ ويهدي من يشأ)

درويش وايي: چي په دې حديث کي دليل د جبريه وو نسته کما اشرنا اليه في ترجمة الآية فافهم وتدبر بالعقل السليم والله الهادي الى الصراط المبستقيم.

وَنَحۡشُرُهُمۡ يَوۡمَ الۡقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوۡهِهِمۡ

موږ به ژوندي کوو دوی يعني الکفار چي دوی په کشول کېږي پر مخانو، په بخاري او مسلم کي له انس رضي الله عنه څخه روايت دی چي د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه چا پوښتنه وکړه "کيف يحشر الکافر على وجهه؟ قال علیه السلام اليس الذي امشاه على رجليه قادر على ان يمشيه على وجهه" آيا نه دی هغه ثوک چي دی يې پر پښو روان کړی دی يعني الله تعالی قادر پر دې دی چي کافر دي روان کړي پر مخ.

عُمۡيًا وَّبُكۡمًا وَّصُمًّا ؕ

"عميًا" جمع د "اعمٰی" يعني ړانده ده (په سترګو خو به ويني لکن د خوابد تيا څخه به شی نه په ويني بلکې دوږه به په ويني "وبکمًا" جمع د ابکم ده يعني ګونګيان (په حقيقت کي خو ګونګيان نه وي لکن داسي عذر نسي ويلای چي له دوی څخه دي قبول سي) "وصمًا" جمع د اصم ده يعني کاڼه که څه هم في الواقع کاڼه نه وي لکن داسي شی نسي اورېدلای چي دوی دي په خوشاله سي.

Scanned by CamScanner

درويش وايي: چي بغوي رح ويلي دي چي دا جزأ ده د هغو علمو چي دوی به و آياتو ته د قدرت د خدای جل جلاله په سترگو د عبرت نه کتل او د حق له اوريدلو څخه به يې غوږونه کانه اچولي وه، او له دې څخه به يې انکار کاوه چي کلمه د توحيد په ژبه ووايي، نو هغه سوال دفع سو چي په قرآن مجيد کي راغلي دي "ورأ المجرمون النار" نو خو د سترگو ليدل ورته ثابت سوه، وقال الله تعالى "دعوا هنالک ثبوراً" نو د ژبې خبري ورته ثابتي سوې، وقال الله تعالى "سمعوا تغيضاً وزفيراً" نو د غوږو اوريدل ورته ثابت سوه فافهم، او بعضو مفسرينو ددې نفي او اثبات جواب داسي ورکړی دی چي په اول حشر کي خو به دوی ړانده، گونگيان او کانه وي يعني لکه ظاهره د آيت چي دی وروسته چي دوی حساب او اورته پيشيږي نو به هم په سترگوويني او هم به خبري کولای سي او هم به خبري اوري.

مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَٰهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

ځای ددوی د ورتگ به دوږخ وي هر وخت چي لمبې د اور مړاوي سي يعني پوستونه او غوښي يې تمامي سي زياتوو موږ دوی ته د اور پېلوزي يعني پوستونه او غوښي به از سر نو ورکړو، ولي چي دوی په دنيا کي اعادة بعد الافنا نه منل، نو دوی به هميشه په دوږخ په افنا او اعاده کي وي کما اشير اليه هذا المعنى في هذه.

ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾

دغه تبديل د پوستو او د غوښو يعني په نيوي کولو سره کمامر في الآية السابقة جزأ ددوی ده په سبب ددې چي دوی انکار کاوه په آياتو سره زموږ يعني په قرآن کريم کي او دوی به ويل آيا چي موږ وگرځو هډوکي او بوسيده آيا موږ به بيرته بعث کېږو نوی مخلوق لکه په دنيا کي.

أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ

پوه سه: چي همزه لپاره داستفهام او انکار دی، او "ولم يروا" عطف دی پر محذوف پر ماقبل همزه نه دی عطف، ولي چي صدارت د همزة الاستفهام له

منځه ځي، والتقدير أ أنكروا البعث ولم يعلموا.
ترجمة الآية: او دوی نه گوري او علم نه لري چي خدای ﷻ هغه ذات دی چي پیدا کړي يې دي اسمانونه او مځکه سره د لوی والي بیله سابق مثاله هغه قادر دی پر دې چي پیدا کړي مثل ددوی یعني په قیامت کي مع صغرهم وسبق مثالهم في الدنیا او نه ده اعاده گرانه تر ابتدأ خلق.

وَجَعَلَ لَهُمۡ أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ فِيهِ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا ﴿٩٩﴾

او گرځولی دی خدای ﷻ دوی لره (عطف دی پر خبر د "ان" یعني الم یعلموا ان جعل لهم) "اجلاً" یو وخت لپاره د عذاب ددوی چي د اجل په راتلو کي شک نسته (یعني یا موت ددوی لان من مات فقد قامت قیامته چي دې ته قیامت صغری وایي او یا ورځ د لوی قیامت) نو انکار کوي لوی ظالمان یعني کافران مگر له کفور څخه یعني الجحود والانکار مع وضوح الدلائل الدالة علی حقیقة البعث بعد الموت کمامرت في هذه الآیات.

قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ إِذٗا لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ

ته ورته ووایه یا محمد (ﷺ) دوی ته که چېري تاسي اې خلگو مالکان وگرځئ د خزانو د رزق او د نعمتو زما د رب، نو دغه وخت چي تاسي مالکان سئ تاسي به بخل کوئ له سببه د بېري د فقر د انفاق په صورت کي، یعني داسي خیال به مو وي که زه پر فقراؤ او مساکینو مال ووېشم هغه به خلاص سي زه به مسکین پاته سم.

وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ﴿١٠٠﴾ ع

او دی انسان بالطبع بخیل، ولي طبع د انسان پر دې ده چي نفقه ته ضرورت لري، نو ځکه دی بخل کوي په مایحتاج هو الیه، په حدیث صحیح کي راغلي دي چي که د انسان دوې بهاندي ویالې د زرو وي لاتبغی ثالثًا دریمه به هم غواړي، وهذا لشدة حرص الانسان علی الذهب والفضة وغیرهما، په حدیث مبارک کي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام له یوې قبیلي څخه د انصارو پوښتنه وکړه چي ستاسي مشر څوک دی؟ هغو ورته وویل چي زموږ مشر جد بن

القيس دی سره د بخل دده يعني بخيل دی، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "ای دأ ادوی من البخل" کوم مرض دی بالا تر بخل، بل سيدکم عمر بن الجموع.

پوه سه: چي بخل او حرص له صفات مذمومه وو څخه دي، نو بايد چي سړی او مؤمن ځان پاک ځندي وساتي او ددې دوو صفتو په ځای کي سخا او قناعت پيدا کړي، حسان بن ثابت رضی الله عنه په مدح کي د رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وايي:

له راحة لو ان معشار جودها ...... على البر کان البر اندي من البحر

پوه سه: چي "راحه" ورغوي ته وايي او معشار لسمي حصې ته د شي وايي وترجمة الباقي ظاهرة، تاريخ اسلامي وايي چي زين العابدين علي بن الحسن بن علي بن ابی طالب ته يو سړی په مخه ورغلی ښکنځل يې ورته وکړه، نو دده سره مريان ورسره وه هغه ور وغورځېدل چي هغه سړی ضرب او کوب کړي، زين العابدين رضی الله عنه مريان منع کړه، او وه يې ويل چي دا سړی دلته راولئ، هغه سړی ورته راغلی ده ورته وويل "ما ستر من امرنا اکثر" يعني چي زما پټ عيبونه ډېر دي تر دې چي تا بيان کړه "هل لک من حاجة نعتيک عليها" هغه سړی ډېر وشرمېدی، نو د زين العابدين رضی الله عنه پر اوږو يو تور پټو ؤ چي ښه ښه ګلان پر وه هغه يې پر هغه سړي واچاوه او زر درهمه يې هم ورکړه، فکان الرجل بعد ذالک يقول اشهد انک من اولاد الرسول صلی الله علیه وآله وسلم، شيخ سعدي رح وايي:

اگر گنج قارون بچنگ آوری .... نماند بجز آنکه بخشی بری
بخيل توانگر بدينار وسيم .... طلسمت بالای گنجی مقيم

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسٰى تِسْعَ اٰيٰتٍۢ بَيِّنٰتٍ

ای والله په تحقيق موږ ورکړي وې موسی (علیه السلام) ته يعني په مقابله کي د قبط قوم فرعون نهه معجزې واضح، يعني دده پر نبوت يې ښکاره دلالت کاوه.

پوه سه: چي ابن عباس رضی الله عنهما او ضحاک رح وايي چي هغه نهه معجزې دغه وې (۱) عصأ چي مار کېدل به (۲) يد بيضأ چي لاس به يې له لستوڼي دننه کړی چي را وبه يې ايستی لکه برق بر ېښېدی به من غير سوء (۳) هغه لکنت يعني بنديز چي دده په ژبه کي ؤ چي قصه يې اوږده ده هغه رفع سو (۴) د درياب لاري

یعني فرعون سره د قبطیانو پکښې غرق سو وقصته مشهورة (۵) طوفان یعني ډېر باران وسو چي اوبه د قبطیانو په کورو ننوتلې د ناست سړي تر غاړي پوري به وې او د بني اسرائیلو په کورو نه ننوتلې (٦) جراد یعني مچخ یې پر کښتو او درختو مسلط سوه چي ټوله یې وخوړل (۷) القمل: یعني په غنمو کي یې شپږۍ پیدا سوې، او بعض وایي چي په کالو کي به یې شپږۍ پیدا کېدلې چي خوب به یې نسوای ځندي کولای (۸) الضفادع: یعني په اوبو او په خوړو کي به یې چنګوښي پیدا کېدلې، یعني د اوبو په لوښي کي چي سر به یې هم پټ ؤلکن د لوښي له سره چي به یې سرپوښ لیري کړی د اوبو له مخه به چنګوښه په خوله ور ننوتل وهکذا في المطعومات (۹) هر شی که اوبه وې د ځیښلو او یا د کالو پرېولو سرېویني به ګرځېدلې.

درویش وایي: چي وهذا هو المشهور في تفسیر الآیات وفي تعداد تلک الآیات، او له صفوان بن عسال ﷺ څخه روایت دی چي یوه یهودي و بل ته وویل چي رائحه چي دغه نبي ته ورسو، هغه بل ورته وویل چي د نبي په نامه مه ورته وایه "لانه لو سمعک لکان له اربع اعین" یعني له خوشالیه به یې دوې سترګي څلور سي، یعني چي ماته یهودان نبي وایي.

یوه سه: چي دا خبره یو ضرب المثل دی په پښتو کي هم ویل کېږي، خیر دا دوه یهودان و علیه الصلوة والسلام ته ورغله او پوښتنه یې ځندي وکړه چي نهه آیات بینات د موسی علیه السلام کوم شیان وه؟ علیه الصلوة والسلام ورته وویل (۱)لاتشرکوا بالله شیأ (۲) لاتسرقوا (۳) لاتزنوا (۴) لا تقتلوا النفس التي حرم الله الا بالحق (۵) لا تمشوا ببریئ الی ذی سلطان لیصبله (٦) لاتسحروا (۷) لا تاکلوا الربوی (۸) لاتقذفوا محصنةً (۹) لاتتولوا الفرار یوم الزحف وعلیکم خاصة الیهود ان لا تعتدوا في السبت، نو دوی دوو د علیه الصلوة والسلام لاسونه او پښې ورمچ کړې او دوی ته یې وویل چي موږ شاهدان یو چي ته نبي یې، علیه الصلوة والسلام ورته وویل نو لي زما متابعت نه کوئ دوی ورته وویل چي داؤد علیه السلام دا خواست و خدای ﷻ ته کړی دی چي همېشه دي زما په اولاد کي نبي وي.

درويش وايي: چي دا يې درواغ ورته وويل، او دا يې ورته وويل چي موږ بېرېږو كه موږ ستا متابعت وكړو يهودان به موږ مړه كړي، رواه ابوداؤد، نسائي، ابن ماجه، ترمذي وحاكم، او ترمذي دا حديث حسن صحيح گڼلى دى، او حاكم ويلي دي چي موږ په دې حديث كي كوم علت نه وينو، مظهري رح وايي چي پر دې تقدير له آياتو څخه احكام عامه د ټولو ملتو مراد دي يعني چي په ټولو شرائعو كي ثابت دي.

پوښتنه: دې احكام عامه ته يې آيات چي معنا يې علامات دي ولي وويل؟

ځواب: له دې سببه چي د احكامو پر ځاى كول علامه د سعادت ده، او پرېښول يې علامه د شقاوت ده.

پوه سه: چي دا قول د عليه الصلوة والسلام خاصةً آه زائد پر ځواب دى ولذالک غير فيه سوق الكلام عما قبله فافهم.

فَسْـَٔلْ بَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ

"فسئل" په تقدير د قول يعني فقلنا لموسى، وغواړه بني اسرائيل له فرعون څخه چي ستا سره يې واستوي ددوى آبايي ټاټوبي ته يعني الشام وبيت المقدس، بعض مفسرين وايي اى سل يا موسى بني اسرائيل عن دينهم اذ جائهم" ظرف متعلق دى په قلنا مقدر سره، او حسين كاشفي رح په تفسير حسيني كي داسي ترجمه كړې ده:"پس بپرس اى محمد (ﷺ) ز بني اسرائيل يعني از علماً ايشان همين آيات را تاصدق قول تو بر مشركان مكه ظاهر گردد انتهى، زيراكه مشركان براى امتحان آنحضرت ﷺ باو گفته بودند چون آمد موسى بر ايشان كه ميان وى وفرعون چه گذشت.

فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

وويل موسى (عليه السلام) ته فرعون يعني چي موسى عليه السلام و فرعون ته دعوت د ايمان وركړى، په تحقيق زه گمان كوم پر تا اى موسى چي په تا سحر كړل سوى دى، نو دماغ يې درخراب كړى دى يعني ته دعوى د امر محال كوې چي رسول د

خدای یم، او کلبي رح هم دا ترجمه مذکوره کړې ده، او بعض وايي چي مصروف عن الحق د مسحور معنى ده، او فرأ او ابو عبيد رح وايي چي مسحور که څه هم د مفعول صيغه ده لکن دلته په معنى د فاعل ده يعني ساحراً، او محمد بن جرير رح وايي دربښوول سوی علم سحر يعني چا تاته علم سحر درزده کړی دی، او دا عجائب يعني عصا او يد بيضا ستا د سحر علامې دي.

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ

وويل موسى په جواب کي د فرعون.

پوه سه: چي کسائي رح "علمت" په پېښ د تأ وايي يعني المتکلم الواحد چي موسى د خپل ځان له خوا حکايات ورته کوي يعني "علمت انا" او ددې قرائت له علي کرم الله وجهه څخه هم راغلی دی، دی وايي لم يعلم الخبيث يعني فرعون ان موسى على الحق ولو علم لآمن لکن موسى عليه السلام قد علم ذالک.

درويش وايي: چي په ټولو مطبوعه مصاحفو کي په فتح د تأ راغلی دی يعني په صيغه د خطاب و فرعون ته يعني ته خبر يې.

سوال: که فرعون په دې پوهېدای چي موسى عليه السلام پر حق دی، نو به يې ايمان راوړی وای، لکه اهل د قرائت اولى چي وويل؟

ځواب: عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي چي فرعون په دې پوهېدی چي موسى على الحق دی لکن عناداً او تکبراً يې ايمان نه راوړی.

مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ بَصَآئِرَ

يعني دغه آيات نه دي نازل کړي مگر رب د اسمانو او مځکي نازل کړي دي "بصائر" جمع د بصيرت ده يعني ستا د پوهنې لپاره چي زما صدق و تاته وښيي لکن ته صرف عناد او تکبر کوې.

پوه سه: چي بصائر منصوب دی على الحالية من هؤلأ.

وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰفِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾

او زه پر تا گمان کوم اې فرعون، ابن عباس رضي الله عنهما د "مثبور" ترجمه په ملعون

سره کړې ده، او مجاهد رح په هالک سره، او قتاده رح په مهلک سره علی صیغة اسم الفاعل چي خلګ دوی هلاک ته واچول په دعوه د "انا ربکم الاعلی" او فراء رح وايي چي مصروفًا ممنوعًا عن الخير مطبوعًا على الشر.

فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾

نو فرعون اراده وکړه چي موسى (عليه السلام) او بني اسرائيل سپک استعمال کړي او د مصر له مځکي څخه يې وشړي (يا له ټولي مځکي څخه يعني په ډلييزه توګه ټوله بني اسرائيل سره د موسى عليه السلام قتل کړي) نو موږ غرق کړی فرعون او هغه چي دده تابعان يعني قوم د قبط يعني پر عکس د هغه چي فرعون اراده کړې وه موسى عليه السلام او بني اسرائيلو ته.

وَقُلْنَا مِن بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ

او موږ وويل وروسته تر غرق د فرعون وقومه و بني اسرائيلو ته چي تاسي سکونت وکړئ په مځکه کي د مصر يعني چي فرعون ستاسو د شړلو اراده کړې وه.

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

نو چي راسي اراده د آخرت (يعني حيوة الآخرة يا دار الآخرة والمآل واحد، صرف د تانيث د آخرة لپاره ترجمه موږ وکړه) موږ به راولو يعني ژوندي به کړو ټوله.

پوه سه: چي "لفيف" هغه جماعاتو ته وايي چي له مختلفو قبيلو څخه وي، والمعنى تاسي او فرعونيان ګډوډ ياست وروسته به سره جلا کړل سئ سعدأ الى الجنة والاشقيأ الى النار، کريمه "فريق في الجنة وفريق في السعير" کريمه "وامتازوا اليوم ايها المجرمون".

وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ۗ

او په حق موږ نازل کړی دی قرآن.

پوه سه: چي تقديم د جار او مجرور لپاره د حصر دی ای ما انزلنا القرآن الا

متلبسًا بالحق ای بالحکمة المقتضیة لانزالـه، او نـه دی نازل سوی مګر متلبس په حق او صدق سره چي د قرآن عقائد او احکام او امر او منهیات دي.

وَمَآ أَرْسَلْنٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَّنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾

او موږ نه يې را استولی ته یا محمد (ﷺ) مګر زیری کونکی و اهل طاعت ته په جنت سره او ډیرونکی د اهل عصیان په دوږخ سره یعني ستا وظیفه رسالت صرف تبشیرًا او انذارًا ده، دا نه ده چي ته خامخا کفار مسلمانان کوې.

وَقُرْاٰنًا فَرَقْنٰهُ

پوه سه: چي "قرآنًا" منصوب دی علی شریطة التفسیر پـه وروستـه فعل سره "فرقناه" یعني نازل کړی دی موږ قرآن متفرق سورةً سورةً آیـةً آیـةً علی حسب الضرورة (لا جملةً واحدةً کالتورات والانجیل) چي په شل کاله زمانه کي ختم سو.

سوال: د علیه الصلوة والسلام د نبوت زمانه خو درویشت (٢٣) کاله وه، نو تا ولي شل کاله وویل؟

ځواب: دري کاله د فتور د وحي ما ځني ویستل فافهم.

لِتَقْرَاَهٗ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَّنَزَّلْنٰهُ تَنْزِيْلًا ﴿١٠٦﴾

چي ته قرائت د قرآن وکړې پر خلګو پـه مهلت او کرار کرار سره، ولي چي داسي ډول نزول په قرائت کي اساني د حفظ القرآن پر مسلمانانو او کومک دی پر فهم د معـاني ۇ د قـرآن، او مـوږ نـازل کـړی دی قـرآن یعنـي نجمًـا نجمًـا حسـب الحوادث کما یدل باب التفعیل.

پوښتنه: څه حکمت ۇ د خدای ﷻ چي تورات او انجیل یې جملةً واحدةً نازل کړي وه، او قرآن مجید یې پـه شل یا درویشت کالـه کي نازل کړی چي سبب د طعن د قریشو هم دغه انزال نجمًا نجمًا ۇ؟

ځواب: رسول الله ﷺ نبي امي ۇ چي نه یې خط زده ۇ او نه یې په یوه مدرسه کي تعلم کړی ۇ، او عـرب چي دده قـوم ۇ امت امیـه وه کمـا یـدل علیـه قولـه علیه السلام نحن امة امیة لانحسب ولانکتب الی اخیر الحدیث" نو ده او دده امت لـره نـزول

بالتدريج لویه فائده وه بخلاف سائر الانبیأ والامم فارجع الی کتب التواریخ.
او بل ځواب دادی چي موسی علیه السلام ته تورات دفعةً ورکړل سو، ده چي بني اسرائلو ته تلاوت کړی هغو یې له منلو څخه انکار وکړی حتی چي خدای جل جلاله جبرییل علیه السلام امر کړی چي یو غر پر دوی راپورته کړه حتی چي دوی و احکامو ته د تورات غاړه کښېږدي او وه یې مني، هغه ؤ چي بني اسرائل د غره له بېرې پر سجده پرېوتل او د تورات امر او نهي یې وومنل، نو د علیه الصلوة والسلام د امت لپاره دا نزول نجماً نجماً د خدای جل جلاله لوی رحمت دی بلکې ډېر احکام د امت د علیه الصلوة والسلام بالتدریج وپای ته رسېدلي دي کما یدل علیه قوله تعالی في الصوم "فمن شهد منکم الشهر فلیصمه" او تر دغه دمخه روژه نیول د مسلمانانو په اختیار کي وه که یې فدیه ورکولای او که یې روژه نیولای، هو تر هغه دمخه روژې د ایام بیض فرض وې یعني هره میاشت د (١٣/١٤/١٥) روژه او تر هغه دمخه روژه یوازي د عاشورا وه فارجع الی کتب الاحادیث الشریفة.

قُلْ اٰمِنُوْا بِهٖٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوْا ۭ

ته ورته ووایه یامحمد (صلی الله علیه وسلم) چي تاسي پر قرآن ایمان راوړئ یا یې نه راوړئ.
پوه سه: چي مقصود په دې آیت کي تخییر نه دی بلکې دا آیت تهدید او وعید دی د دوی لپاره یعني ستاسي ایمان راوړل پر قرآن قرآن ته نفع نه رسوي او ستاسي انکار قرآن ته ضرر نه رسوي بلکې ایمان راوړل یې ستاسي نفع ده چي سبب د دخول د جنت به وګرځي او انکار یې ستاسي ضرر دی چي سبب د دخول د نار به وګرځي ولي چي قرآن مبارک في ذاته کامل کتاب دی، دا وروسته آیت ددغه آیت دلیل دی.

اِنَّ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ۙ١٠٧

یعني که تاسي ایمان نه راوړئ پروا نه لري، په تحقیق هغه کسان چي دوی ته علم ورکړل سوی ؤ دمخه تر قرآن چي تر تاسي هغه بهتره وه (یعني علمأ د اهل کتابو، او کتب سابقه یې ویلي وه او حقیقت د وحي ور معلوم ؤ او په

علاماتو د نبوت پوهېدل، او محق په دعوى كي د نبوت او مبطل يې سره جلا كولای سوای او ستا يا محمد (عليه السلام) او بيان د ما انزل اليک چي قرآن دی په هغو كتب سابقه وو كي يې ويلی ؤ، له عبدالله بن سلام او دده ملگري په يهودانو كي، او نجاشي و اصحابه په نصارى وو كي) چي پر دوی تلاوت وكړل سي د قرآن مجيد دوی غځارېږي پر مخانو، نو مراد له اذقانو ځخه چي اصل ترجمه يې زنه ده مخان دي كما قال ابن عباس پر سجده لپاره د تعظيم د امر او د شكر د قرآن او د خدای چي خپله وعده يې پوره كړه په بعثت د محمد په هغو كتابو كي ددوی او قرآن يې پر نازل كړی.

وَيَقُولُونَ سُبْحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾

او دوی وايي پاكي ده رب لره زموږ له خلف الوعد څخه. شان دادی چي وعده د رب زموږ البته كېدونكې ده يعني ببعثت النبي المنعوت في كتبهم، وذكر اسمه ومولده ومهجره، ونزول القرآن عليه.

پوه سه: چي "ان" مخفف له مثقل څخه دی او اسم ضمير شان محذوف دی ای انه، فائده: د "ان" نافيه او مخفف د مثقل فرق په لام سره چي ان نافيه په خبر كي لام نه راځي او د "ان" مخفف په خبر كي لام لكه دلته.

وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ

دا آيت يې مكرر راوړی لاختلاف السبب والحال، ولي چي اول خرور لپاره د شكر ؤ پر انجاز الموعود، او دويم خرور يې په سبب د تاثير د قرآن په زړو كي ددوی او جمله "يبكون" په محل كي د نصب ده چي حال ده له ضمير څخه د "يخرون" ای يخرون حال كونهم باكين، مظهري رح وايي چي دواړه ځايه يې ذقن ذكر كړی دی لانه اول مايلقى على الارض من وجه الساجد انتهى، او دا خبره يې په متابعت د بيضاوي كړې ده، سعدي مفتي رح په حواشيو كي د بيضاوي پر دې سوال كړی دی چي اول چي پر مځكه لگېږي له ځايه څخه د مساجدو تندی او پزه ده، او روح البيان ددې سوال په ځواب كي وايي چي مراد د بيضاوي د اول

مایلقی څخه پر مځکه ایښول نه دی مراد بلکې نژدې والی و مځکې ته په حال کې د سجدې ولاشک ان الذقن اقرب الی الارض من الجبهة والانف حال الخرور الی السجدة کما یدل علي التجربة.

وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۩ ﴿١٠٩﴾

او زیاتوي سماع القرآن دوی ته عجز قلبي، ولې چې برکات او تجلی د قرآن ددوی پر زړو راسي، حسین کاشفي رح وایي این سجده چهارم است از سجدات قرآن و حضرت الشیخ الاکبر رح این سجده را سجده علمأ خوانده الخ.

استحباب البکأ عند تلاوة القرآن د احادیثو په رڼا کې: بغوي رح له ابي هریره رضي الله عنه څخه داسې روایت کړی دی چې علیه الصلوة والسلام وویل "لایلج النار من بکی من خشیة الله حتی یعود اللبن في الضرع" نه داخلېږي و اور ته هغه څوک چې د الله تعالی له وېرې ژاړي تر هغو پورې چې بیرته ورځي لوشل سوي شیدې وغولانځې ته هذا محال عادةً فافهم "ولا یجتمع غبار في سبیل الله ودخان جهنم في منخري مسلم ابداً" او نه جمع کېږي ګرځ په لار کې د خدای جل جلاله یعني په غزأ کې، او دود د دوږخ په دوو سږمو کې د مسلمان ابداً، او حاکم ؤ بیهقي رح د ابو هریره رضي الله عنه دغه حدیث داسې راوړی دی "حرم علی العینین ان تنالهما النار حین بکت من خشیة الله، وعین باتت تحرس الاسلام واهله من اهل الکفر" او هغه سترګه چې ټوله شپه تېره کړې په پیره کولو او ساتلو کې د اسلام او اهل اسلام له اهل کفر څخه، او بهز بن حکیم عن ابیه عن جده داسې روایت کړی دی قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول حرمت النار علی ثلاثة اعین، عین بکت من خشیة الله، وعین سهرت في سبیل الله، وعین عفت عن محارم الله" (دی وایي ما واورېدل له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه چې خدای پاک درې سترګې پر اور حرامې کړې دي، هغه سترګه چې د الله تعالی له وېرې ژاړي، هغه سترګه چې شپه په بیداری تېره کړي په غزأ کې او هغه سترګه چې پټه سي له محرماتو څخه د خدای جل جلاله یعني محرماتو ته نه ګوري که چېرې ورسره مخامخ سي سترګې پټوي رواه البغوي رح، او طبراني رح په کبیر کې د ابو ریحانه په روایت دغه حدیث راوړی دی او ابن ماجه له ابن مسعود رضي الله عنه څخه

داسي روايت كړى دى چي رسول الله ﷺ وويل "ما من عبد مؤمن يخرج من عينه دموع وان كان مثل رأس ذباب" يعني دا وښكه لكه د مچ سر "من خشية الله ثم يصيب شيئًا من حر وجهه الا حرمه على لنار .. مصرع:
باكريمان كارها دشوار نيست .... فضلاً عن ارحم الراحمين

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ

بغوي رحمه الله په قول د ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي رسول الله ﷺ په مكه كي يوه شپه په سجده كي يا الله يا رحمٰن وايه، ابوجهل چي واورېدل نو يې وويل چي محمد موږ منع كوي زموږ له آلهه وو څخه او دى په خپله دوه خدايه بولي، فنزلت هذه الآية ومعناها ان هذين اسمان لذات واحدة وان كانا مختلفين باعتبار معناهما فلا يكون اشراكا ولا منافيًا للتوحيد، او ددوى بتان خو د مسمّٰى په الله څخه جلا دي فلا محالة يكون شركاً، ولي چي عبادت دى د ذوات مختلفه وو في الذات من الله عزوجل لاعبادة الذات الواحدة اسمًا كثير، وكلمة او للتخيير، او بعض مفسرين وايي چي يهودانو به ويل چي ته اې محمده ذكر د رحمن ډېر كوې او په تورات كي د الله ذكر ډېر دى، فانزل الله تعالى هذه الآية يعني دا دوه اسمه يو دي په حسن اطلاق كي پر ذات واحدة فلا بأس باكثار الله في التورات واكثاره عليه الصلوة والسلام اسم الرحمن لان المقصود كل واحد واحد.

أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ

پوه سه: چي دعاً دلته په معنى د تسميه ده او متعدي و دوو مفعولو ته ده، چي اول يې محذوف دى استغناً عنه، والتنوين في "ايًا" عوض عن المضاف اليه، والضمير في له راجع الى المحذوف، فالمعنى ايامًا تدعوه فله اى لذات المعبود بالحق الاسمأ الحسنى وجملة فله الاسمى الحسنى واقعة موقع الجزأ للمبالغة وكان اصل الكلام اى اسم من هذين الاسمين يعني الله والرحمن تسموبه فهو حسن صحيح لان الله تعالى اسمأ حسنى كثيرة منها هذين الاسمين، او ټولو ته يې حسنى وويل لدلالة كلها على صفات الجلال والكمال والتنزه عن النقص والزوال، درويش وايي چي دا ؤ تفسير د مظهري رحمه الله.

فائده: الحسنى تانيث الاحسن لان حكم التانيث بالتأويل بالجماعة لكن د خداى ﷻ شان دى چي هيڅ مشرک وغيره د الله لفظ پر بت نه دى ايښى لانه اسم لذات جليه والاسمأ الاخر اسمأ صفات فيجوز التسمية بها سوى الرحمن لاختصاصه به تعالى في الاستعمال.

پوه سه: چي مسيلمة الكذاب ځان ته رحمن اليمامة وايه، او د خداى ﷻ سره په نامه كي د الله هيڅ چا شراكت نه دى كړى، ولي فرعون الطاغي داويل انا ربكم الاعلى، او دا قدرت خداى ﷻ نه ؤ وركړى چي ووايي انا الله، فهذا الاسم الجليل مختص بذاته تعالى وضعًا ومعنًى واستعمالاً ولا يستطيع احد ان يسمى نفسه بهذا الاسم الجليل.

وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾

ډيره په زوره يعني په بلند اواز يې مه وايه قرائت په لمانځه كي (نو مراد له صلوة څخه قرائت دى تاچي كافران او مشركان يې يې وا نه وري، ولي دوى چي به قرآن واوريدى هم به يې قرآن ته او هم و من انزله او هم و من انزل عليه ته ناوړه خبري كولې) او دومره كرار يې هم مه وايه چي من خلفک يې هم نه اوري، او طلب كړه په منځ كي د جهر او مخافت لار، لان خير الامور اوسطها.

پوه سه: چي مراد له صلوة څخه صلوة الليل دى اجماعًا لوجوب الاخفأ في صلوة النهار بالنقل المتوارث، بغوي رح ددې آيت په شان نزول كي وايي چي عليه الصلوة والسلام كان مختفيًا بمكة من المشركين چي اصحابو ته به يې لمونځ وركاوه جهر بالقرائة فاذا سمعه المشركون سبوا القرآن ومن انزله ومن جأبه فامر الله نبيه بالتوسط بين الجهر والاخفأ كمامر، دا روايت من طريق البخاري عن ابي بشير عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما بغوي رح رانقل كړى دى، بغوي رح وايي چي بعض اقوام وايي چي دا آيت په دعأ كي نازل سوى دى، نو مراد له صلوة څخه دعأ ده تسمية للجزء باسم الكل لان الصلوة مشتمل على الدعأ في مواضع، وهو قول عائشة رضي الله عنها والنخعي ومجاهد ومكحول رح، روى البخاري عن عائشة رضي الله عنها ولا تجهر بالصلوتک ولا تخافت بها قالت نزلت في الدعأ.

تفریع: نو د اوسنی زمانې خطبان چي دعاوي په گویا کي کوي د دغو ساداتو له مذهبه څخه مخالف دي.

بیان الترجیح: پوه سه! چي اول شان نزول ارجح گڼل سوی دی لکونه اصح سنداً، امام نووي رح هم ترجیح ورکړې ده، او حافظ ابن حجر رح دواړه سره جمع کړي دي چي هم قرائت د لمانځه دی او هم دعا یعني توسط دي کوي في داخل الصلوة مثل اللهم صل آه و اللهم ربنا آه، توسط بین الجهر والمخافة، لکن مظهري رح وایي چي په دې جمع زه نه یم راضي لان الدعوات المأثورة في الصلوة لکه چي درویش یې مثال ووایه التوارث فیها الاخفأ، ولا خلاف بین العلمأ في الادعیة الصلاتیة الا في دعأ القنوط" او دا آیت مبارک "ادعوا ربکم تضرعًا وخفیة انه لایحب المعتدین" دا هم ددې تقاضا کوي چي اخفأ په دعاگانو کي که خارج الصلوة وي او که داخل الصلوة اولی ده.

درویش وایي: چي خارج الصلوة دعاگانې که په اجتماعي توگه وي یعني یو عالم دعأ کوي او نور آمین وایي دومره قدر جهر یې اولی دی چي قوم یې واوري تاچي دوی ته موقع د آمین پیدا سي، البته په انفرادي دعأ کي اخفأ اولی ده.

درویش وایي: چي جهر په اجتماعي دعأ کي په اسلامي ممالکو کي چي جاري دی حتی في الحرمین الشریفین في الادعیة الاجتماعیة في شهر رمضان عند ختم القرآن والترایح.

درویش وایي: چي مظهري رح قول د عائشې رضي الله عنها یعني چي دا آیت په دعأ کي نازل سوی دی داسي توجیه کړې ده، او دغه رنگه د ابو هریره رضي الله عنه د قول توجیه رفع صوته بالدعأ چي مراد ځني سورت الفاتحة ده، ولي چي په سورت الفاتحه کي په اهدنا الصراط المستقیم کي دعأ ده، فقیر وایي چي دا توجیه لیس بشئ لانه لم یرو عن احد، ان رسول الله ﷺ کان یجهر بالفاتحة فقط فافهم، روی البغوي الشافعي المذهب من طریق الترمذي عن عبدالله بن رباح الانصاري رضي الله عنه ان النبي ﷺ قال لابی بکر رضي الله عنه مررت بک وانت تقرء وتخفض من صوتک (یعني في صلوة التهجد في المسجد النبوي) قال ابابکر رضي الله عنه قد اسمعت من ناجیت

(يعني زما مناجات د خداى ﷻ سره ؤ په هغه مي اورېدل) قال عليه السلام ارفع من صوتک قليلاً، وقال لعمر رضي الله عنه مررت بک وانت ترفع صوتک، قال اني اوقظ الوسنان واطرد الشيطان يعني" يعني زما غرض په رفع الصوت کي دادى چي بيده خلگ راويښ کړم يعني لپاره د تهجد، او شيطان ليري وشړم، قال عليه السلام اخفض من صوتک قليلاً" حاصل دا چي په توسط سره يې دواړه امر کړه.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِىْ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا

او وايه يا محمد (ﷺ) ټوله ثنا او صفت خداى ﷻ لره دي هغه خداى ﷻ چي نه يې دى اخستى ولد که نر وي او که ښځه لان الولادة من صفات الاجسام خصوصًا الاجسام التي لها قوى شهوية وآلات الولادة والله تعالى منزه من كل ذالک لانه ليس بجسم ولاجسماني عومًا وخصوصًا.

پوه سه: چي په دې آيت کي رد دى د يهودانو چي عزير عليه السلام يې عزير ابن الله باله، او رد دى د نصارى وو چي عيسى عليه السلام يې ابن الله باله، او د بنو مدلج چي ملائکه يې بنات الله بللې، تعالى عن ذالک علواً کبيراً.

وَّلَمْ يَكُنْ لَّهٗ شَرِيْكٌ فِى الْمُلْكِ

او نسته خداى ﷻ لره شريک له ملک کي دده نه په اسمانو کي او نه په ځمکه کي بلکې په عالم الوجود لان مافي العالم كله مملوک ومخلوق له تعالى والمملوک لايکون شريک لمالکه، وفي هذا رد للثنوية چي دوى وايي عالم لره دوه خدايه دي دواړه واجب الوجود دي يو خالق د خيراتو دى چي د هغه نوم يزدان دى او بل خالق د شرور دى چي د هغه نوم اهرمن دى يا شيطان ورته وايي او يا شريک په ذات کي نه ورته وايي بلکې په معبوديت کي يې ورته وايي لکه بت پرستان يعني مشرکان، په مذکوره آيت کي رد پر دوى راغلى دى، ولي چي مخلوق ځرنگه د خالق سره په معبوديت کي شريک کېداى سي.

وَلَمْ يَكُنْ لَّهٗ وَلِىٌّ مِّنَ الذُّلِّ

او نسته ده لره يار او مددگار په سبب د ذلت د خداى، يعني چي خداى دي

نعوذ بالله ذليل وي له يوه دښمنه څخه او هغه ولي دده كومك وكړي او له ذلت څخه دي خلاص كړي، فان الذلة محال على واجب الوجود وايضًا الاحتياج من خواص الممكن په دې كي رد دى پر صائبينو، دوى وايي چې كه اولياٴ الله نه واى خداى به ذليل سوى واى نعوذ بالله.

درويش وايي: چي دوى جاهلان په دې نه پوهېږي چي ولي په آيت كي په معنى د معاون او مددگار عند الذلة وهذا المعنى محال في حقه تعالى واما معنى اولياٴ الله خو داده چي د خداى ﷻ دوستان او خداى ته تقرب جويان دي او د خداى ﷻ له عذاب څخه د دنيا او اخرت غوښتونكي د امان دي او په عبادت سره او په پرهېز د منهياتو سره خداى ﷻ ته تقرب غوښتونكي دي، نو احتياج د اولياٴ د خوا دى نه د الله تعالى د خوا، وفي المثنوي:

و احد اندر ملك او را يارنى .... بند گانش را جز او سار لارنى
نيست خلقش رادگر كس مالكى .... شركتش دعوى كند جزها لكى

وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

اى عظمه تعظيمًا بالقلب وقل باللسان الله اكبر من اتخاذ الولد، والشريك والولي.

پوه سه: چي عليه الصلوة والسلام دا آيت په نامه د آيت التكبير نامزد كړى دى.

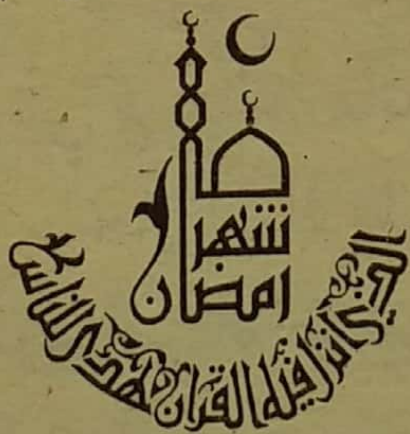
درويش وايي: چي روح المعاني، روح البيان او مظهري په گډه دا روايت راوړى دى د انس بن مالك رضي الله عنه چي يو هلك د بني عبد المطلب پر فصيح خبرو راغلى، رسول الله ﷺ به دغه آيت په زده كاوه "وقل الحمد لله الذي لم يتخذ ولدًا الى اخير الآية".

درويش وايي: چي ددې حديث روايت عمر بن شعيب عن ابيه عن جده كړى دى، روح المعاني له ابن السني رح او ديلمي رح له فاطمة الزهرا رضي الله عنها بنت رسول الله ﷺ څخه روايت كړى دى چي نبي كريم ﷺ ماته وويل چي ته پر ځاى پرېوځې داسي وايه "الحمد لله الكافي، سبحان الله الاعلى، حسبي الله وكفى، ماشاٴ الله قضى، سمع الله لمن دعى، ليس من الله ملجى، ولا وراٴ الله ملتجى، توكلت على ربي وربكم، ما من دابة الا هو آخذ بناصيتها ان ربي على صراط مستقيم

الحمد لله الذي لم يتخذ ولداً الى قوله وكبره تكبيراً" بيا رسول اللهﷺ وويل ما من شخص يقرئها عند منامه ثم ينام وسط الشياطين والهوام (يعني لړمان، ماران وغيرهما) فتضره.

درويش وايي: چي روايت کړی دی ابو يعلی او ابن السني رحمه الله له ابي هريره رضي الله عنه څخه چي زه او رسول اللهﷺ ووتلو (يعني د صحرا وخواته) او زما لاس دده په لاس کي ؤ، نو پر يو سړي تېرېدلو (يعني په مخه راغلی) رث الهيئة (يعني زاړه کالي يې اغوستي وه او پرېشان حال ؤ) نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل ای فلان مابلغ بک ما اری" هغه ورته وويل چي هم ناجوړی يم او هم مسکين يم، قال رسول اللهﷺ داسي يو کلمات نه درونبيم چي ته يې وايه مرض به دي جوړ سي او مسکنت به دي دفع سي، هغه کلمات دادي "توکلت على الحي الذي لايموت، الحمد لله الذي لم يتخذ ولداً الى اخير الآية" ځو ورځي وروسته بيا رسول اللهﷺ وليدی په هيئت او په بدن تندرست، فقال "مهيم" څه قصه ده؟ هغه ورته وويل چي همېشه ما هغه کلمات چي تا راښوولي وه زه يې وايم.

درويش وايي: چي ښوولي کلمات د صادق مصدوقﷺ په هغه سړي پوري اختصاص نه لري، بلکې هر څوک چي هغه کلمات په کلک اعتقاد وايي مرض به يې هم دفع سي او فقر به يې په غنی بدل سي، واخرج ابن ابی الدنيا رحمه الله في کتاب الفرج، والبيهقي في الاسماً والصفات (د کتاب نوم دی) عن اسماعيل بن ابی فديک رضي الله عنه قال قال رسول اللهﷺ ماکربني امر الا مثل لي جبرئيل (زه نه يم په غم کي اچولی يو کار، ماته به ځان راښکاره کړي جبرئيل) فقال يامحمد (ﷺ) قل توکلت على الحي الذي لايموت والحمد لله الذي لم يتخذ ولداً الى اخير الآية.

سُورَةُ الْكَهْفِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ وَعَشْرُ آيَاتٍ وَاثْنَا عَشَرَ رُكُوعًا

رب یسر علي تفسیره وتممه بالخیر والعافیة

درویش وايي: چي روح المعاني وايي چي دديْ سورت بل نوم سورة اصحاف الکهف دی، مشهوره خو داده چي تولـه سورت مکي دی، دیلمي رح په جنت الفردوس کي وايي (چي دده د کتاب نوم دی) له انس رضی الله عنه څخه روایت کوي او هغه له نبي علیه السلام څخه چي علیه الصلوة والسلام وویل چي سورت کهف په یوه پلا نازل سوی دی چي په وخت د نزول کي اوویا زره (۷۰۰۰۰) ملکي ورسره وې.

ابن اسحاق رح له عکرمه رضی الله عنه څخه او هغه له ابن عباس رضی الله عنهما روایت کړی دی چي قریشو نضر بن الحارث او عقبه بن ابی معیط واستول و احبارو ته د یهودو د مدینې یعني علمائهم، قریشو ورته وویل چي تاسي پوښتنه وکړئ له دوی څخه د محمد (صلی الله علیه وسلم) او بیان د صفاتو دده ورته وکړي چي دی څه وايي هغه هم ورته بیان کړئ (یعني الدعوة الی التوحید وکونه رسولاً من الله العزیز) فانهم اهل الکتاب الاول (یعني التورات) وعندهم مالیس عندنا من علم الانبیاء فخرجا حتی اتیا المدینة فسئلا احبار الیهود عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ووصفالهم امره وبعض قوله، نو د یهودو ملایانو ورته وویل چي تاسي د درو شیانو پوښتنه څني وکړئ، یو د هغو ځوانانو چي له کوره څخه تللي وه په پخوا زمانو کي دا څوک وه او ولي له کورو څخه تللي وه؟ فانه کان لهم حدیث عجیب د هغو یوه تعجب آمیزه قصه ده، او بل دا پوښتنه چي هغه کوم سړی ؤ چي شرق او غرب، جنوب او شمال ته یې سفر کړی ؤ او څرنګه ماجرٰی یې وه؟ او بل د روح پوښتنه څني وکړئ یعني چي روح څه شی دی، که یې د درو سره وو بیان مفصل وکړی، نو نبي مرسل دی، او که یې ځواب درنه کړی نو دا سړی متقول دی یعني پر خدای جل جلاله دروا غ وايي، هغه دوه کسان د قریشو چي مکې ته راغله مکې والو ته یې وویل چي یو قول فیصل زموږ او د محمد (صلی الله علیه وسلم) تر منځ موږ راوړی دی، نو څو کسه مشران د قریشو په شمول د فرعون الامة ابو جهل و علیه الصلوة والسلام ته ورغله او دا درې سوالونه یې

ځني وکړه، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي صبا به زه جواب درکړم، لکن د ډېري خوشالۍ له سببه چي قريشو ده ته دا وعده ورکړه چي که دا درې ځوابه دي راکړه موږ ايمان راوړو او تا په رسالت منو، د عليه الصلوة والسلام ان شاء الله هير سوه، د عليه الصلوة والسلام خيال دا ؤ چي ماښام به جبرئيل راسي ماته به د جوابو تفصيل راوړي زه به يې صبا قريشو ته بيان کړم خير وحي وځنډېدلې او جبرئيل عليه السلام نه راتلی (يعني په سبب د ان شاء الله نه ويلو د عليه الصلوة والسلام)

سوال: د يوه ان شاء الله نه ويلو له کبله خدای پاک رسول الله صلى الله عليه وسلم د دومره لوی خطر سره مخامخ کړی حکمت يې څه دی؟

ځواب: هر څو چي د خدای جل جلاله ته قربت راځي محنت هم ورسره ملګری وي، پښتانه وايي پر سپينه جامه خيره ژر معلومېږي، خير له درو ورځو څخه نيولې بيا تر څلوېښت ورځي پوري، شاه عبد العزيز الدهلوي رحمة الله عليه په تفسير عزيزي کي روايت راوړی دی لکن مشهوره پينځلس ورځي دي، په هر صورت مکې وال هره ورځ ورته راځغاستل چي موږ ته خبر زموږ د سوالو راکړه، حتی چي مکې والو به ويل ان محمدًا ودعه ربه وقلاه او د ابو لهب ماينه به کور ته پسي ورغله او ورته وه بې ويل ما اری شيطانک الا قد ترکک تعني جبرئيل.

پوه سه: چي ځواب د روح د سوال په اخير کي د سوزة الاسری خدای جل جلاله ورکړه، او د هغه نورو دوو سوالونو ځوابونه چي د اصحاب کهف قصه او د ذو القرنين قصه ده په دې سورت کي ورکړه، له سبب تناسب اتصال السورتين.

سوال: څه حکمت الهي دی چي د درو سره وو ځوابونه يې په يوه سورت کي نه کړه ور؟

ځواب: د روح سوال خو تفصيل نه درلودی، نو ځکه مناسبه دا وه چي د روح ځواب يوازي ذکر کړل سي، بخلاف الجواب عن قصة اصحاب الکهف وذو القرنين، ولې چي هغه تفصيل غواړي.

پوښتنه: د روح ځواب يې ولې په سورت اسری کي ورکړی؟

ځواب: په منځ کي د اسری يعني معراج او د روح مناسبت سته ولې چي عقول عامه دواړه له فهم څخه عاجزه دي.

خواص سورة الكهف: ابن مردویه له ابن عمر ﷺ څخه مرفوع حدیث راوړی دی (من قرء سورة الكهف في يوم الجمعة) پورته به سي نور له پښنو څخه د قاري تر عرشه پوري (وغفر له مابين الجمعتين، وروی غیر واحد عن ابی سعید الخدري ﷺ من قرء سورة الكهف في يوم الجمعة اضاء له النور مابينه وبين البيت العتيق يعني الحرم المكي وبيت الله الشريف، واخرج ابوعبيد والبيهقي عن ام موسى ان الحسن بن علي ﷺ سورت کهف یې هره شپه وایه) او ابن مردویه له عبدالله بن مغفل ﷺ څخه مرفوع حدیث راوړی دی چي هغه کور چي په هغه کي د شپې سورة کهف وویل سي شیطان هغه شپه هغه کور ته نه ورځي.

پوه سه: چي ډېر ائمه دین سنت بولي قرائت د سورت کهف په شپه او ورځ کي د جمعې، واخرج احمد، مسلم، ابوداؤد، ترمذي، نسائي و ابن حبان ﷺ عن ابي الدرداء ﷺ عن النبي ﷺ (من حفظ عشر ايات من اول سورة الكهف عصم من فتنة الدجال) او په بعضې روایاتو کي من حفظ وقرء العشر الآواخر من سورة الكهف، والله الموفق لكل خير وعبادة.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتٰبَ

ټوله ثناء او صفت خدای (ﷻ) لره دي، هغه خدای (ﷻ) چي نازل کړی یې دی پر خپل بنده یعني محمد ﷺ کتاب یعني القرآن.

پوه سه: چي په دې آیت کي خدای پاک ثناء وویل پر خپل ځان په انعام سره پر خلګو باندي په داسي یو ستر نعمت سره چي انزال د قرآن پر یوه ددوی، ولي قرآن هادي دی وهغې لاري ته چي عباد و درجې ته د کمال رسوي یعني که عمل په وکړي، ولي په قرآن سره صلاح د معاش دنیوي ده او د معاد اخروی.

درویش وایي: چي خدای ﷻ عبده وو ایه، ولي چي اعلی د مقامات عبدیت دی، او بیا یې وځان ته اضافت وکړی لپاره ددې چي علیه الصلوة والسلام حر مطلق دی له ماسوی څخه د خدای ﷻ، علماء وایي چي د رسول په اوصافو کي عبودیت تر رسالت دده لوړ مقام دی لان في العبودية توجه من المخلوق الى الخالق وفي الرسالة توجه الى المخلوق، وفي الآية تلقين للعباد كيف يحمدون الله ﷻ.

فائده: که مراد له قرآن څخه ټوله قرآن وي، نو په دې آيت کي تغليب د نازل پر سينزل باندي، ولي په دغه وخت کي د نزول ددې سورت خو ټوله قرآن نه ؤ بشپړ سوى، نو تعبير په ماضي سره بې تغليب نه سي کېداى، او که مراد له کتابه ټوله ما انزل مراد وي نو تعبير په ماضي سره بېله تغليبه دى.

وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ ①

او نه يې دى گرځولى په قرآن کي يو شى له کږوالي څخه کما يدل عليه وقوع النكرة في سياق النفي، والمراد من العوج اختلال الالفاظ من حيث الاعراب والبناء والمخالفة للفصاحة والبلاغة وتناقض معانيه وكونه داعيًا الى ماليس بحق او داعيًا الى غير الله.

قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا

ابن عباس رضي الله عنهما وايي اى عدلاً اى مستقيمًا لا افراط فيه ولاتفريط، او فراء رح وايي چي د قيمًا معنى داده چي حاكم دى پر نورو ټولو كتب الهيه ؤ يشهد بصحتها وينسخ بعض احكام الكتب السابقة.

پوه سه: چي قيمًا منصوب دى په فعل محذوف سره، قتاده رح وايي تقدير د كلام انزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجًا بل جعل قيمًا (لينذر) ددې حكمت لپاره چي وېروي قرآن او محمد صلى الله عليه وسلم بما في القرآن، المفعول محذوف اى الكفار (عذابًا شديدًا) له سخت عذاب څخه چي يا عذاب د استيصال دى په دنيا كي يا عذاب النار في القيامة.

مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ

چي صادر دى له جانبه څخه د خداى (جل جلاله) او زېرى به وكړي قرآن او محمد عليه السلام بواسطة القرآن، و مؤمنينو ته چي اعمال صالحه كوي من الواجبات القولية والقلبية والمالية والبدنية، عبادت واجب قول ده كلمة الشهادت اى اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدًا رسول الله، والقلبية الواجبة هو التصديق بالقلب بدون النفاق والمالية هي الزكوة والبدنية هي الصلوة وغيرها من انواع كل واحد منها.

پوه سه: چي مفعول اول د (لينذر) چي کفار وه نه کړه ذکر او مفعول اول د (ليبشر) يې ذکر کړی چي مؤمنين دي، حکمت يې څه دی؟

ځواب: حمکت يې تعظيم د مؤمنينو دی.

أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾

ای بان بحذف الجار وهو شائع في القرآن په دې سره زيری ورته وکړه چي دوی لره په مقابل کي د ايمان او د اعمال صالحهٔ ثواب ستهٔ ېر ښه، اکثره مفسرين بلکې غالبًا تهوله وايي چي مراد له اجر حسن څخه جنت دی، ولي چي په جنت کي نعيم، مقيم او ثواب عظيم سته حتی ورد فيها مالا عين رئت ولا اذن سمعت ولاخطر علی قلب بشر.

پوه سه: چي تعبير له ثواب څخه يې په اجر سره وکړی لپاره د تاکيد د ثبوت ددغه ثواب يعني لکه د مزدور اجر چي ځوک نه ګرځوي دغه رنګه جنت خدای ﷻ له دوی څخه نه سپموي په مقتضی د وعد د خدای ﷻ لا للوجوب عليه تعالی.

مَّاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾

دوی به اوسېږي په دغه اجر کي چي جنت دی ابد الاباد يعني من غير انتها زمان مکثهم في الجنة لکون الجنة دار الخلد.

وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾

او وېروئ (قرآن يا محمد عليه السلام بواسطة وحي القرآن) هغه کسان چي وايي خدای ځان لره عيال اولاد اخستي دي لکه يهود چي عزير ابن الله بولي، يا نصاری چي عيسی ابن الله بولي، يا بني مدلج من المشرکين چي ملائکه بنات الله بولي.

درويش وايي: چي دا کسان که څه هم په ډله کي د منذرينو اولاً وه يعني الکافرين لکن دلته يې بيا د انذار په غشي وويشتل لغلوهم في الکفر.

مَّا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ

نسته دوی لره پر ولد د خدای ﷻ يا پر اتخاذ الولد هيڅ علم (کلمه د من لپاره د استغراق نفي ده، يعني دا خبره ددوی د جهل مفرط او د توهم باطل له سببه ده)

نه ددوی پلرو لره علم پرسته بلکې تو له اباء اجداد ددوی هم جاهلان مطلق وه او دا خبره یو د بل له تقلید څخه په دوی کي جاري وه.

كَبُرَتْ كَلِمَةً

پوه سه: چي په (کبرت) کي ضمیر مبهم دی او کلمة تمییز دی لپاره د بیان د هغه ضمیر مبهم کقولهم ربه رجلاً.

سوال: نحات خو وايي چي (الکلمة لفظ موضوع لمعنی مفرد) کما في الكافية او اتخذ الله ولدًا خو جمله او کلام تام دی؟

ځواب: کلمه په اصطلاح کي د نحاتو په معنی مذکوره ده، واما په لغت کي کلام تام ته هم وايي کما ورد في القرآن کلمة الله هي العلیاء یعني لا اله الا الله چي کلام تام دی، بلکې قصیدې ته هم وايي کما یقولون هذه کلمة امرء القیس ای قصیدته.

پوه سه: چي نسبت د ولد و خدای جَلَّ جَلَالُهُ ته که نروي او که ښځه کمامر من قبل ډېر شنائع په بر کي لري من التشبیه لان الولد یشابه الوالد، والتشریک واحتیاجه تعالی الی ولد چي دده کومک سي او دده قائمقام سي په موت د والد وکل ذالک محال علی الله عَزَّوَجَلَّ.

تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ؕ اِنْ یَّقُوْلُوْنَ اِلَّا کَذِبًا۝

راوځي له خولو څخه ددوی (دا صفت د کلمة دی) نه وايي دوی دا خبر مګر دروغ پر خدای جَلَّ جَلَالُهُ.

پوه سه: چي ابن مردویه رح له ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا څخه روایت کړی دی چي سره جمع سوه عتبه و شیبه چي دواړه زامن وه د ربیعه او ابوجهل بن هشام، او نضر بن الحارث او عاص بن الواهل او اسود بن المطلب او ابو البختري نور کسان هم ورسره وه، او پر خلاف د علیه الصلوة والسلام او د قرآن یې تړون سره وکړی او علیه الصلوة والسلام چي خبر سو ډېر غمجن سو پر دې اتفاق د قوم دده پر خلاف، نو دا آیت نازل سو.

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلٰٓی اٰثَارِهِمْ اِنْ لَّمْ یُؤْمِنُوْا بِهٰذَا الْحَدِیْثِ اَسَفًا۝٦

شاید چي ته ځان وژنې یعني له ډېره غمه څخه پر اثارو د کفارو یعني پر علاماتو د انکار ددوی ستا له دین څخه چي په دې تړون کي ددوی تاته ورسېدی،

چي دوی ایمان نه راوړي په دغه قرآن سره ان شرطي له جزاء څخه مستغني دي په ماقبل سره (اسفًا) مفعول له باخع نفسک، او یا حال دی ای متاسفًا علیهم لشدة حرصک علی ایمانهم، والاسف شدة الحزن والغضب.

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۝٧

موږ ګرځولي دي هغه شیان چي پر مځکه دي، روح المعاني وایي چي له کلمې څخه د ما غیر ذوی العقول عمومًا مراد دي ای سواء کانت حیوانًا او نباتًا او معدنًا، ښائسته دی د مځکي لپاره وهو زینة لاهلها لان زینة کل شئ کالارض ههنا زینة لاهلها.

سوال: په ما علی الارض کي خو له من غیر ذوی العقول څخه نو حیوانان موزر شیان هم سته لکه لړمان، ماران، لېوان، پړانګان او په نباتاتو کي زهري شیان لکه مره غوني، ځوزان، کروړي الی غیر ذالک هم سته، نو هغه څرنګه زینت د مځکي کېدای سي؟

ځواب: روح المعاني او مظهري وایي چي دا شیان چي زینت د مځکي دي په اعتبار ددې چي پر وجود د صانع او پر صفات کامله وو دده دلالت کوي، سعدي شیرازي وایي:

برگ درختان سبز درنظر هوشیار .... هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

او ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي مراد د ما علی الارض څخه یوازي رجال دي او بعض وایي چي مراد ځني علماء او صلحاء دي.

درویش وایي: چي دا دوې ارادې مبني پر دې دي چي بعض محققین د نحاتو وایي چي من د ذوی العقول لپاره دی، کلمه د ما عامه ده، او حسین کاشفي رحمة الله علیه وایي: محققان بر انند که ما علی الارض بمعنی من است و مراد انبیاء یا علماء یا حفظه قرآن است که زینت زمین ایشان اند، بیت:

روی زمین بطلعت ایشان منور است ... چون آسمان بزهره و خورشید و مشتری

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ۝٨

موږ ګرځوو هغه ټوله شیان چي پر مځکه وه یعني عند تناهي عمر الدنیا، چي پر مځکه دي خاوري لانبات فیها ولا مطر، کاشفي رح وایي یعني اخیرًا این همه

عمارتها را خراب خواهم کرد پس دل بران ننهید وزینت ناپایدار آن نشوید انتهی

جهان از رنگ و بو سازد اسیرت ...... ولی نزدیک ارباب بصیرت
نه رنگ دل کشش را اعتباریست ..... نه بوی دل فریبش را مداریست

حکایت: د هارون الرشید خلیفة المسلمین یو زوی ؤ په عمر د شپاړسو کالو زیب وزینت شاهي ته یې شا کړه او ترقبای شاهي یې یوه ګدړی مختاره کړه او د خدای ﷻ عبادت، صوم او شبخیزي یې مختاره کړه او په صادق زړه یې دنیا ومافیها ته الوداع وویل، نو له دې کبله چي په حدیث قدسي کي راغلي دي (من تقرب الي شبرًا تقربت الیه زراعًا، ومن تقرب الي زراعًا تقربت الیه باعًا، الی اخیر الحدیث) د خدای ﷻ په دربار کي مقبول او د خاصو بندګانو څخه وګرځېدی، یوه ورځ د هارون دغه زوی تېرېدی د هارون الرشید سره وزیران ناست وه، هغو هارون ته وویل (لقد فضح هذا الولد امیر المؤمنین بین الملوک بهذه الهیئة) رسوا کړی امیر المؤمنین دغه زوی په منځ کي د نړۍ د بادشاهانو په دا خپل هیئة سره یعني چي ګدړۍ یې اغوستې ده، نو هارون الرشید خپل زوی راوغوښتی او ورته وه یې ویل (یا بني لقد فضحتني بحالک) ده ځواب ورنه کړی، شاوخوا یې وکتل یو مرغه پر دېوال ناست ؤ، ده ورته وویل ایها الطائر بحق خالقک راسه زما پر لاس کښېنه، مرغه راغلی دده پر لاس کښېنستی، بیا یې ورته وویل بیرته ولاړ سه، مرغه بیرته ولاړی، بیا یې ورته وویل د امیر المؤمنین پر لاس کښېنه، مرغه نه ورغلی، نو زوی و هارون ته وویل چي زه دي رسوا کړم په منځ کي د اولیاء الله، زوی یې ورته وویل چي ته په ما شرمېږې ما هم عزم کړی دی چي له تا څخه ځان لېري کړم، زوی یې ورغلی کور ته یو قرآن شریف یوه د هارون ګتمۍ یې واخسته بصرې ته ولاړی، او په هفته کي یوه ورځ د شنبې یې مزدوري د ختو د یو سړي سره کوله، او یو درهم او یو دانق یې مزدوري غوښتل په هغه بې د هفتې د ډوډۍ ګذاره کوله، او هغه سړي د ختو او ډبرو دېوال پورته کاوه، خیر یوه شنبه او بله شنبه بې د دغه سړي دېوال پورته کاوه او په یوه ورځ یې د پورې هفتې دېوال پوره کاوه، هغه سړی په دې پوه سو چي دا مزدور له اولیاء څخه د خدای ﷻ دی او غیبي کومک ورسره کېږي، خیر څو عمر وروسته هر څو میاشتي چي وې یوه ورځ

د شنبې په ورځ کار ته نه ورغلی، صاحب کار پسې ګرځېدی اخيرېې په يو خرابه کې پيدا کړی چې مريض ؤ، نو دې مريض ماته داسې وويل)

يا صاحبي لا تغتر بتنعم ..... فالعمر ينفد و النعيم يزول
واذا حملت الى القبور جنازة ..... فاعلم بانک بعدها محمول

بيا يې ماته وصيت شروع کړی چې غسل به را کړې او دا زما کالي او چينه را کفن کړه، ما ورته وويل يا حبيبي کفن به د نوي ټوکر درکړم، ده راته وويل الحي احوج الى الجديد من الميت يا اباعامر (چې د صاحب کار نوم ؤ) الثياب تبلي والاعمال تبقى، او بيا يې مصحف شريف او هغه ګوتمې راکړه ول دا به وروړې هارون الرشيد ته، او ورته وه به وايه چې ستا غريب زوی وروسته تر سلامه وويل لاتدومن على غفلتک، ابو عامر وايي چې ما دې وروسته تر غسل دفن کړی، او مصحف او خاتم مې را واخستل د هارون الرشيد په دربار کې مې اجازه وغوښتل، او مصحف او خاتم مې ورکړه، او دا ټوله قصه مې ورته وکړه، هارون وژړل او زما څخه يې پوښتنه وکړه چې زما په زوی تا څه کار کاوه، ابو عامر وای ما ورته وويل چې دېوال او د خټو کار مې په کاوه، هارون راته وويل چې تا په ده د خټو کار کاوه وله اتصال برسول الله ﷺ (يعني په نسب کې بالوسائط) ما ورته وويل چې ما خو نه پيژندی، بيا هارون راته وويل چې تا په خپل لاس غسل ورکړی؟ ما ورته وويل نعم، ابو عامر وايي چې هارون الرشيد زما لاسونه رامچ کړه او پر ځيګر يې کښېښول، او بيا هارون زما سره راغلی او د خپل زوی زيارت يې وکړی او پر قبر يې اوښکي توی کړې، ابو عامر وای چې څو زمانه وروسته ما د هارون الرشيد زوی په خوب وليدی چې پر يو ښائسته لوی کټ باندې ناست ؤ په يوه لويه خيمه کې، ما پوښتنه د حال ځني وکړه، ده راته وويل صرت الى رب راضٍ واعطاني ما لاعين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر... قطعه:

نگه دار فرصت که عالم دمی است .... دمی پیش دانا به از عالمیست
برفتند و هرکس درودانکه کشت .... نماند بجز نام نیکو و زشت
دل اندر دلارام دنیا مبند ... که ننشست با کس که دل بر نکند

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيْمِ كَانُوْا مِنْ اٰيٰتِنَا عَجَبًا ⑨

آيا ته ګمان کوې چي اصحاب کهف (کهف) فراخه غار ته وايي او که فراخه نه وي هغه ته غار وايي (د پښتو او عربي مشترک لفظ دی)

پوه سه: چي کلمه د ام منقطعه په معنی د بل آه د بل لپاره د انتقال ده، او همزه لپاره د استفهام دی او مخاطب عليه الصلوة والسلام دی (واختلفوا في الرقيم) روح المعاني وايي چي ددوی د سپي نوم دی کما روی عن انس رضي الله عنه والشعبي رح وفي رواية عن ابن جبير رضي الله عنه، او روح البيان وايي چي نوم د سپي دی په رومي ژبه او دا يې دليل راوړی دی چي صاحب بن عباد چي يو عارف اللغات شخصيت ؤ وايي چي زه مترددوم په معنی کې د رقيم، تبارک او د متاع.

درويش وايي: چي صاحب بن عباد په اصل لغوي معنی کي مترددؤ نه په معنی مراده کي ولي چي په معنی مراد خو هر عالم پوهيږي فافهم.

نو دی ګرځېدی په قبائلو کي د عربو چي دوی دا درې لفظه په څه شي کي استعمالوي، يوه ورځ يې له يوې ښځي څخه واورېدل چي له زوی څخه يې پوښتنه وکړه اين المتاع نو کوچني زوی ځواب ورکړی جاء الرقيم واخذ المتاع وتبارک الجبل درې سره لفظه پر يوه ځای صاحب پيدا کړه، نو دی پوه سو چي رقيم سپی دی او د متاع معنی خميره ده او د تبارک معنی لوړ ختل ده، په قاموس کي وايي چي رقيم پر وزن د امير دی قرية اصحاب الكهف او جبلهم او كلبهم او الوادي او الصحراء او لوح، رصاصي او حجرې چي په دې لوح کي نومان د اصحاب کهف او نسب ددوی او دين ددوی او چي له چا څخه تښتېدلي او ولي تښتېدلي وه او په دروازه کي د کهف يې ايښي وه، نو پر دې تقدير رقيم فعيل په معنی د مفعول دی ای المرقوم او روح ددې لوح په باره کي مختلف اقوال راوړي دي (۱) من حجارة (۲) من رصاص (۳) من ذهب والمشهور هو الاول والثاني والله اعلم.

فائده: روح البيان وايي چي مخاطب په (ام حسبت) سره خو عليه الصلوة والسلام دی، والمراد انكار حسبان امته آه.

درويش وايي: چي ددې مطلب دادی چي همزه د ام چي په معنی د بل دی

كمامر همزه يې لپاره د انكار دى ددې حسبان، نو غرض د روح البيان دادى چې دا حسبان د عليه الصلوة والسلام له شانه څخه لېرې دى، نو ځكه مراد انكار د امت دى له داسې حسبان څخه، او روح المعاني وايي چې دا خطاب دى وسيد المخاطبين ﷺ ته، والمقصود غيره كما ذهب اليه غير واحد من العلماء آه، او مظهري وايي چې دا استفهام لپاره د تقرير دى اى اعلمت يعني ته خبر يې، وروسته يې ويلي دي چې بعض وايي چې دا استفهام لپاره د انكار دى يعني ليس اصحاب الكهف چې په لسګونو كلو خداى ﷻ ژوندي ساتلي وه په كهف كې كما سيئاتي ان شاء الله تعالى، ليس اعجب آياتنا، ولي خلق د اسمانو سره د مافيها من الشمس والقمر والنجوم او خلق د مځكې مع مافيها من خزائن الذهب والفضة والجواهرات الثمينة وما عليها من الاجناس لكه حيوانات، نباتات، معدن په غرو كې د مځكې والانواع لكه انواع د حيوان من الانسان والحمار وغيرهما، وانواع النباتات من النخل والعنب وغيرهما، وانواع المعدن في الجبال من الجواهرات وغيرها چې حساب يې څوك نسي كولاى هغه تر اصحاب كهف عجب دى.

فائده: عجبًا مصدر دى حمل يې يا مبالغةً دى يا په حذف د مضاف اى ذات عجب يا مصدر په معنى د معجبًا وفي الآخير بحث فافهم.

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ

يعني ذكر كړه هغه وخت چې پناه ورو ړه يعني ځاى د اوسېدو يې وګرځاوه ځوانانو كهف، بغوي وايي چې ددې غار نوم جيرم دى او د غره نوم يې بيجلوس دى.

فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ⑩

نو دوى وويل اې زموږ خدايه موږ ته راكړې له خپلې خوا څخه رحمت يعني الهداية في الدين والمغفرة من الذنوب والرزق والامن من العدو، او اراسته كړې موږ لره ددې كاره چې موږ په مخه اخستى دى، يعني الايمان ومفارقة الاقارب وعداوة الكفار ،،رشدًا،، راه راست، بغوي رح وايي چې په سبب كې د تللو ددغه ځوانانو وكهف ته اختلاف دى، محمد بن اسحاق رح وايي چې اهل انجيل يعني نصارى مرجوا يعني د دين چارې ګډوډې كړې او ګنهونه تر حد ډېر سوه، او

بادشاهان یو په بل پسې وه طغیان مائل کېدل حتی عبدوا الاصنام یعني بت پرستي یې شروع کړه او د بتانو پر نامه به یې ذبح کول، او لږ کسان پر دین عیسوي پاته وه متمسکین بعبادة الله عزوجل ، اخیر بادشاه چي دا بت پرستي کوله ملک الروم ؤ چي نوم یې دیقانوس ؤ چي دي بادشاه داسي ظلم شروع کړی چي علاوه تر بت پرستئ یې هغه کسان قتل کول چي له بت پرستئ څخه به مخالف وه، او دقیانوس به قریو او ښارو کي د روم ګرځېدی، هري قریې یا ښار ته چي به ورغلی هیڅوک یې نه پرېښوول چي عبادت د بتانو یې نه وای کړی یا بې وژی، حتی چي دقیانوس و ښار ته د اصحاب کهف چي افسوس یې نوم راغلی، نو پر مسلمانانو دده راتګ ډېر حیرت واقع کړی حتی چي اهل ایمان به یو ځای او بل ځای پټېدل او هره خوا ته تښتېدل، دقیانوس چي افسوس ته راغلی امر یې وکړی چي په مؤمنانو پسي ددوی په کورو کي او هر ځای ګرځئ او ما ته یې راولئ، چي څوک به یې راوستی دقیانوس به هغه ته اختیار ورکړی چي قتل دي کړم که بت پرستي کوې، نو د چا چي به ژوند خوښ ؤ هغه به فورًا بت پرستي شروع کړه او چا چي به منع وکړه چي عبادت د غیر الله وکړي هغه به یې فورًا قتل کړی، نو هغه چي ایمان به یې مضبوط او محکم ؤ هغو به ځانونه عذاب او قتل ته وسپارل حتی چي دقیانوس به قتل کړه، او د هغو غوښې بې ټکړې ټکړې کولې د ښار پر شاوخوا او پر هره دروازه د ښار بې ځړولې حتی چي دا فتنه مخ پر لوېدلو سوه، اهل ایمان ته بیله لمونځو، روژو، خیراتو، دعاګانو او تضرع و خدای جل جلاله ته بل څه نه سوه پاته، یو څو کسان مؤمنان چي د ښار د اشرافو او وزیرانو زامن وه او دا اته کسه وه، هغو به ژړل او خدای جل جلاله ته بې زارئ کولې او دوی به داسي ویل (ربنا رب السموٰت والارض لن ندعوا من دونه آلها لقد قلنا اذًا شططًا (موږ عبادت نه کوو غیر له تا، که موږ عبادت د غیر الله وکړو (شططًا) قول غلط او فعل غلط مو وکړی) اکشف عن عبادک المؤمنین هذه الفتنة وارفع عنهم البلاء حتی چي په علانیه ستا عبادت وکړي، نو دوی په دغه زاریو او لمونځو بخت وه د دقیانوس عسکر ورته راغله او دوی په حال کي د سجدې وه او ژړل یې او تضرع یې و خدای جل جلاله ته کوله، عسکرو ورته وویل ولي د ملک دقیانوس امر نه وړئ یعني عبادة

الاصنام، درولاړ سئ چي دقيانوس ته مو بوزو، او دي عسکرو داسي رپورټ دقيانوس ته ورکړی چي ته خلک په عبادت د بتانو امر کوې او دغه ځوانان چي ستا د وزيرانو وغيرهم من الاشراف زامن دي په تا پسخند وهي او ستا له امر څخه عصيان کوي، دقيانوس جبار چي دا واوريدل امر يې وکړی چي را حاضر يې کړئ دوی چي يې حاضر کړه تر سترګو يې اوښکې توېدلې مخان يې په خاورو ککړ وه، دقيانوس ورته وويل چي تاسي څه شي منع کړي ياست چي زموږ د خدايانو عبادت وکړئ، تاسي ځانونه خوانين او شرفاء ددې ښار بولئ، يا زموږ د خدايانو عبادت وکړئ يا به مو قتل کوم، نو مکسلمينا ورته وويل چي ددوی مشر ؤ چي موږ خدای لرو چي اسمانونه يې له عظمت څخه ډک دي، موږ عبادت نه کوو له غيره د هغه خدای جل جلاله ابدًا له الحمد والتکبير والتسبيح من انفسنا خالص اياه نعبد واياه نسئل الخير والنجات، واما الطواغيت (يعني بتان) موږ يې عبادت نه کوو ابدًا، او ټولو ملګرو د مکسلمينا هم دا خبره و دقيانوس ته وکړه، او په پای کي يې ورته وويل هر څه چي راکوې وه يې کړه.

دا خبري چي دوی و دقيانوس ته وکړې هغه وويل چي ددوی څخه هغه سرداري کالي وکاږئ، ولي دوی خو د وزيرانو زامن وه، نو د مسکينانو کالي يې په واغوستل او ورته وه يې ويل چي تاسي ودرېږئ چي زه فارغه سم ستاسي ورړ عذاب به درکړم او دا يې هم ورته وويل چي زما مانع له تعجيل څخه د عقوبت ستاسي دادی چي تاسي ځوانان ياست کم سنه ياست خپل په ښه او بد نه پوهېږئ، او زما دا فکر دی چي تاسي ته مهلت درکړم تا چي تاسي د ځانو سره فکر ووهئ او زما ولاري ته به رجوع وکړئ، نو يې له درباره وه ايستل، او دقيانوس بل ښار يا قريې ته ولاړی د ځيني کارو لپاره، نو اصحاب کهف تلل د دقيانوس غنيمت وګڼل او دمخه تر بيرته راتلو دده يې مشوره پر دې سره وکړه چي هر يو دي د پلار له کوره يو اندازه مبلغ را واخلي يو څه دي خيرات کړي او نور دي د خرڅ لپاره وساتي، نو ولاړ به سو هغه کهف ته چي نژدې وښار ته دی په غره کي د بيحبلوس هورې به پټ سو، او د خدای جل جلاله عبادت به کوو حتی چي دقيانوس راسي وربسو دده په حضور کي به د توحيد الهي وظيفه اداء کړو هر څه چې راکول راودې کړي،

كعب احبار وايي چي دوی چي غار ته تله يو سپی په لار کي په پسې سو، دوی به چغه کړی او ډبري به يې پسي وغورځولې خو چي دوی به راهي سوه سپی به بيرته پسي روان سو، څو واره يې دغسي وکړه، خدای ﷻ په قدرت تامه سره سپی پر خبرو راوستی او داسي يې ورته وويل چي خلګو تاسي زما څخه څه غواړئ زما له خوا مه بيربرئ فاني احب احباء الله، تاسي به بيده سئ زه به مو پهره داريم، او ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دوی د شپې له دقيانوس څخه وتښتېدل د غره وخواته، دوی اصلاً اووه (٧) کسه وه په لار کي يو شانه هم ورسره ملګری سو او د شانه سره سپی ؤ آه، فخرجوا من البلد الى الكهف ثمانية نفرًا او يو سپی ؤ، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دوی چي په غار ننوتل کاريې لمونځ، روژې، تکبير، تسبيح او تحميد ؤ، ابتغاء لوجه الله عزوجل، او د خرخ روپۍ يې يوه نفر ته ددوی ورکړې چي نوم يې تمليخا ؤ چي هغه به ښار ته ولاړی په پټه، او تمليخا تر ټولو هم ښائسته ؤ او هم دلاوره، او دوی ته به يې ډوډۍ وغيره او په مشکوله کي اوبه ورته راوړې چي ښار ته ورتږدې سو خپل هغه ښائسته کالي چي د پلار له کوره يې راختي وه وکښل او زړې جامې د فقيرانو بې واغوستلې چي په داسي کالو کي به مسکينانو او فقيرانو فقر او سوال کاوه، خير ډوډۍ وغيره به يې رانيول او اوبه به يې هم راواختلې رفقاؤ ته به راغلی، او په عين حال کي به يې احوال پرسي کوله چي خلګ څه وايي زموږ په باره کي فلبثوا في ذالک ما لبثوا، وروسته دقيانوس جبار ښار ته راورسېدی، نو اشراف او وزيران د ښاريې راجمع کړه چي ذبح کړي خوراکي حيوانات د بتانو پر نامه هغو هم داغسي وکړه، نو پټ مؤمنان ډېر په بيره کي واقع سوه او په دغه ورځ تمليخا په ښار کي دی ډوډۍ وغيره رانسي، ددې خوا چي تمليخا ملګرو ته ورسېدی ژړل يې او طعام يې هم لږ راختی ؤ، او ملګرو ته يې خبر ورکړی چي جبار دقيانوس ښار ته راورسېدی، او زموږ تلاش هم جاري ؤ، او له عظماؤ څخه د ښاريې زموږ پوښتنه کول چي هغه ځوانان چي مايه قتل ځنه ولی ؤ څه سول، نو له اصحاب کهف په لويه بيره مبتلا سوه او پر سجده پرېوتل، يدعون الى الله ويفزعون او له دې فتنې څخه يې پناه غوښته، نو تمليخا ورته وويل اې ورونو پورته کړئ سرونه او ډوډۍ وخورئ او

توكل پر خداى ﷻ وكړي هرڅه چي واقع كېږي په اراده د خداى ﷻ دي، نو دوى سرونه خو راپورته كړه او تر سترګو يې اوښكي توېدلې، او څه ډوډۍ چي تمليخا راوړې وه هغه يې هم وخوړل، او دا وخت غروب الشمس نژدې ؤ بيا سره كښېنستل يو ګړى يې خبري سره وكړې بيا يې اتفاق پر دې سو چي يو ګړى به بيده سو، خير داسي بيده سوه چي خداى ﷻ يې پر غوږو مهر ولګاوه وكلبهم باسط ذراعيه، د كهف په دروازه كي سپى هم بيده سو، نو دوى ته درې سوه كاله خوب ورپه برخه كړى رب عزوجل، وهم مؤمنون موقنون او هغه د خرڅ روپۍ يې و سرو ته پرتې وې، خير دوى دي بيده وي، سهار دقيانوس ددوى پوښتنه وكړه چي هغه ځوانان چېري دي خو نه يې كړه پيدا، نو دقيانوس و ځيني وزيرانو ته وويل چي په حال كي ددې فتيه فكرجن يم شايد دوى به له دې سببه ځانونه پټ كړي وي چي دقيانوس موږ وژني، دا ددوى جهل دى زه خو دوى ناحقه نه وژنم كه دوى توبه د خپل جهالت څخه كښلې وي او زما د خدايانو عبادت ته تسليم سوي وي، نو زه يې نه وژنم، د ښار مشرانو دقيانوس ته وويل چي ته بايد رحم ونه كړې پر داسي خلګو چي فاجران وه سركښه وه يعني ستا امريې نه ومانه او تا اجل او مهلت دوى ته وركړى، نو كه دوى توبه كښلې واى نو خو راغلي به واى اظهار د توبې به يې درته كړى واى او ستا د خدايانو په عبادت به يې پيل كړى واى، نو چي نه راغله نو معلومه سوه چي عاصيان دي ستا له امر څخه، دقيانوس ته ډېر درد ورغلى دستي يې د هغو پلرونه راوغوښتل چي وزيران وغيره وه، پوښتنه يې ځني وكړه چي زامن مو چېري دي؟ الذين عصوا امري چابک يې حال راته ووايا ست كنه قتل كوم مو، هغو ورته وويل چي موږ خو ستا عصيان نه دى كړى، ته ولي موږ وژنې په ګناه د فاسقانو سركښانو يعني خپل زامن يې ښوول او دوى زموږ له كورو څخه روپۍ وړې دي په بازارو كي د ښار يې مصرف كړي دي، او بيا په كهف كي د بيجلوس د غره پټ سوي دي، نو دقيانوس دوى له قتل څخه معاف كړه، دقيانوس ته چي دا معلومات وركړل سو امريې وكړى چي د كهف خوله په خښتو او ډبرو پسي بنده كړئ تا چي په غار كي د ځان سزا غوره كړي د لوږي او تندي مړه سي او دا غار ددوى لپاره قبر سي، دقيانوس په خپله ورسره ؤ دده دا خيال ؤ چي دوى ويښ دي

او زما خبري اوري، نو توبه به وکاږي او دوی خدای ﷻ وفات کړي وه یعنې وفات د خوب یعنې نه اجل مسمی په وفات سره او سپی یې هم په دروازه کې په هغه خوب بیده ؤ، دقیانوس کاریګران وګمارل د غار خوله یې تپه پسي وتړل.

سوال: دقیانوس چي دوی ولیدل او ویښ یې هم په خیال ورغله نو ولي یې دوی نه وژل؟

ځواب: ظاهرًا خو دقیانوس عذاب د لوړي او تندي ودوی ته ورکاوه لکن په باطن کي قدرت د خدای ﷻ کار فرما ؤ چي دغه اصحاب کهف علامه او دلیل د بعث بعد الموت وګرځوي د وروسته امتو لپاره وان یبین لهم، ان الساعة لاریب فیها وان الله یبعث من في القبور کما سیئاتي ذالک مفصلاً في قصتهم ان شاء الله تعالی، محمد بن اسحاق رح وایي چي دوه کسه له اقرباؤ څخه د دقیانوس مؤمنان وه چي ایمان یې له دقیانوس څخه پټ ساتی یو یندروس نومېدی او بل ریاش نومېدی مشوره یې سره وکړه چي ددې فتیه نومان او ددوی صورت حال په یوه تخته کي د میسو نوشته کړي په یو کوچني صندوق کي به یې کښېږدي او تابوت صندوق به په هغه دېوال کي چي دقیانوس ددوی و کهف ته وهلی پټ کړو، وقالا لعل الله ان یظهر علی هؤلاء الفتیة قومًا مؤمنین قبل یوم القیامة فیعلم من فتح هذا الکتاب خبر هؤلاء الفتیة، نو هغو دوو کسانو داغسي وکړه، خیر دقیانوس چي تر څو چي ژوندی ؤ وروسته دی او قوم دده ټوله مړه سوه، نور باچهان یو په بله پسي راغله.

پوښتنه: ولي یو باچا دغه دېوال د دقیانوس نه کړی ړنګ چي د داخل الکهف د خلګو حال ورته معلوم سوی وای؟

ځواب: د نورو باچهانو خو دا خیال ؤ داخل الکهف نفر به له وخته مړه وي او هډونه به یې خاوري سوي وي، نو یې څه کول چي لڅول یې دوی څه خبر وه چي داخل الکهف نفر به روغ رمټ په خوب بیده وي، والله اعلم بحقیقة الحال.

محمد بن اسحاق وایي چي اخیري باچا د دغو ښارو یو صالح باچا ؤ چي بیدوسیس یې باله، نو دده باچاهي چي اته شپېته (۶۸) کاله ته ورسېدله په رعیتو کي مختلف حزبونه پیدا سوه، د بعضو ایمان پر خدای او پر وحدت د خدای ﷻ ؤ او دا یې وعده وه چي بعث بعد الموت ای البعث الجسماني حق دی او بعضو

احزابو ددې تكذيب كاوه يعني بعث بعد الموت نسته، دا ددوی اختلاف پر ملک صالح ډېر بد تاثير وکړی، نو تضرع يې و خدای ﷻ ته وکړه چې ته په خپل قدرت سره دا اختلاف دفع کړې او همېشه به يې ژړل او ډېر محزون به ؤ په دې چې اهل باطل چې منکران وه له بعث بعد الموت څخه ورځ په ورځ ډېرېدل او اهل حق مغلوبه کېدل اهل باطل به ويل چې حشر د ابدانو نسته، کيف يحی العظام وهي رميم، حتی چې بيدوسيس به بعضې خلګو ته چې ده به خيال د اهل خير او اهل حق ورته کاوه سړی ورواستاوه هغو به هم ورته ويل چې حشر الاجسام غلطه خبره ده انی يحی هذه الله بعد موتها حتی چې قريب دا وه چې اهل باطل يک لخته پر قدرت راسي او اهل حق به په زاويه د هجران پاته سي او دين د عيسی علیه السلام او د حوارينو ده به له منځه ولاړ سي، نو ملک صالح بيدوسيس په خونه ننوتی او دروازه يې په ځان پسې وتړل او شاهي لباس يې وکښی او ځيره کالي يې واغوستل او لاندي يې ايرې واچولې او شپه و ورځ يې جد وجهد او تضرع کول او خدای ﷻ ته به يې ژړل او دا به يې ويل چې خدايه تاته ښکاره دی زياتوالی د اهل باطل او مغلوبيت د اهل الحق ته يو داسې دليل او کرامت ښکاره کړې چې اهل باطل په دې پوه سي او يقين يې سي چې موږ پر باطل يو.... بيت:

هر کجا اشک روان رحمت شود ...... هر کجا آبر روان سبزه شود
چون فرود آيد بلا بی دافعی .... جز تضرع نيست ديگر کاشفی

نو رحمان رحيم خدای ﷻ چې هلاک د خپلو بندګانو يې نه غوښتی او د ملک صالح دعاء و عوج ته د قبول ورسېدل، نو اراده يې وکړه چې فتيه د اهل کهف دوی راوباسي چې درې سوه (۳۰۰) کاله څه بالا يې دوی په کهف کې ژوندي ساتلي وه او ددوی شان يې ورته معلوم کړی او حجت او دليل يې وګرځوی پر اهل باطل باندې، يعني ان الساعة آتية لاريب فيها، او د صالح بيدوسيس خواست قبول سو ويتم نعمته عليه، نو د يوه سړي د اهل بلد چې مواشي يې درلوده په زړه کې يې دا ورواچول چې دا قديم دېوال ونړوي او د پسو لپاره يو ګاش ځني جوړ کړي، نو دوه کسه يې مزدوران کړه ډبري يې له دېوال څخه راکښلې او ګاش يې لاندي په جوړاوه حتی چې اخيري ډبره چې د کهف پر خوله پرته وه راوکښل د اصحاب کهف

رعب پر واقع سو كما سيئاتي في القرآن او وتښتېدل، او بيا رب ذو القوة المتين محي الموتی اصحاب كهف د ممتد خوبه څخه بيداره كړه او د كهف په منځ كي سره كښېنستل ښه خوشاله ژړ مخان يې وه طبعيت يې ډېر طيب ؤ، يو و بل ته يې السلام عليكم وويل ددوی په خيال دا وه چي يوه شپه موږ بيده ؤ، نه يې په مخانو او نه يې د كالو په رنګو كي ناولده شی معلومېدی پر هغه ډول وه لكه دوی چي بيدېدله، او ددوی په زړو كي اوس هم دا خيال ؤ چي جبار دقيانوس به زموږ په طلب كي وي، نو دوی تمليخا ته چي دوی ته به يې له ښاره ډوډۍ راوړله وويل چي ته چي پرون ماپښين د ډوډۍ لپاره ښار ته تللی وې تا څه واورېدل له خلګو څخه چي زموږ په بار كي جبار دقيانوس ته چا څه راپور وركړی ؤ او كه نه، ددوی دا خيال ؤ چي موږ لكه پخوا چي به بيدېدلو هغومره بيده سوي يو، لكن چونكه بدنونه لږ درانه په خيال ورغله، نو يې دا خيال سو چي تر پخوا به ډېر بيده سوي يو څكه يې يو له بله پوښتنه كول كم لبثتم كما سيئاتي في القرآن، تمليخا ورته وويل چي هنوز د افسوس په ښار كي جبار دقيانوس راپسي ګرځي چي نن يا سبا به مو پيدا كړي يا به مو قتل كړي يا به ددوی بتانو ته سجدې كوو فما شاء الله تعالى بعد ذالک فعل، دوی ته مكسلمينا وويل اې ورونو انكم ملاقوا الله فلا تكفروا بعد ايمانكم اذا دعاكم عدو الله.

سوال: هغه پسو والا يا شپانه ولي ددوی حال په ښار كي نه كړی خپور؟

ځواب: شپانه ددوی د رعب په سبب كورته په حال كي د بېهوشۍ او كوبا ورسېدی؟

سوال: اصحاب كهف دا ډېرې نه وليدی چي خطيره ځني جوړېدل؟

ځواب: دوی خو بيده وه چي دا دېوال دقيانوس د كهف و خولې ته بنا كړی دوی هيڅ نه دي په خبر سوي، خير وروسته دوی تمليخا ته وويل چي پيسې واخله ښار ته ولاړ سه يو خو پټ معلومات كوه چي زموږ په باره كي دقيانوس څه طرز عمل په مخه اخستی دی او فهم ؤ فكر كوه چي څوك درونه پوهېږي او بل ډوډۍ زياته راوړه تر بېګاه چي دي راوړه چي نن موږ ډېر وږي يو "قدرت

الهي په درې سوه کاله څه بالا کې ورې نه کړه اوس اوس چې راویښ سوه لوږه یې محسوسه کړه" تملیخا هم د پخوا پر ډول خپل د پلار د کور ښه لباس یې وکښی او د فقر لباس یې واغوستی او د ډوډۍ روپۍ چې د دقیانوس سکه باندي وه راواخستلې، تملیخا چې تر کهف راووتی د کهف پر شاوخوا یې ډېري ولیدلې ورته حیران سو چې دا ډبري د کومي خوا راوړل سوي دي خیر باک یې نه په وکړی حتی چې د ښار دروازې ته ورغلی په ډېره بېره کي ؤ چې څوک را خبر نه سي چې د اصحاب نفر دی.

تنبیه: دوی په دې نه وه خبر چې دقیانوس او قوم دده درې سوه کاله کېږي چې خدای جلالہ هلاک کړي دي، خیر تملیخا چې د ښار دروازې ته ورغلی پر دروازه باندي یې بیرغ د اهل ایمان ولیدی ده چې دا ولیدل تعجب یې وکړی چې پر دې دروازه خو پرون د جبار دقیانوس بیرغ رېپېدی ودې بیرغ ته یې د سترګو تر کونج کتله او یمنًا او شمالاً یې کتل د ښار اوضاع بل ډول په خیال ورغله، خیر دا دروازه یې پرېښول بلې دروازې ته ورغلی پر هغه دروازه هم د اهل ایمان بیرغ ؤ، نو په خیال کي ورغله چې دا هغه ښار نه دی چې تا پرون ورځ لیدلی ؤ او د ښار خلګو ته یې کتل یو یې هم نه پېژندی، او د ځان سره یې ویل لیت شعري ما هذا پرون ورځ خو دا بیرغ د مؤمنانو خوښ ؤ لکن پټ یې ساتی ننه ورځ ښکاره ځلېږي؟! بیا به یې د ځان سره وویل چې بېهوشه یې بیرته به یې وویل چې بېهوشي نو کومه ده، خیر پټو یې پر سر واچاوه په ښارو کي ګرځېدی، په ښار کي یې له ځینو خلګو څخه واورېدل چې زما دي قسم وي په رب د عیسی بن مریم نوره یې په زړه کي بیره پیدا سوه "ورأی انه حیران" یعني په څه نه پوهېږي نو د ښار یوه دېواله ته ودرېدی او داسي یې له ځانه سره وویل چې پرون خو پر مخ د مځکي داسي څوک نه ؤ چې د عیسی علیه السلام نوم دې اخستی وای، او نن د هر سړي په خوله کي د عیسی علیه السلام نوم دی او بېزېږي هم نه، وروسته یې له یو ځوان څخه پوښتنه وکړه ما اسم هذه المدینة یا فتی قال اسمها افسوس، وروسته تملیخا یو دکان ته چې ډوډۍ وغیره یې خرڅول ودرېدی چې ډوډۍ رانسي او هغه روپۍ یې راوکښلې

چي دده سره وې، نو دکاندار ته یې ورکړې چي ماته ددغو روپو ډوډۍ وغیره راکړه، دکاندار چي روپۍ واخستلې چي وه یې کتلې د دقیانوس نوم پر نوشته ؤ، نو دکاندار په تعجب کي سو چي او یو بل دکاندار ته یې وروږغ کړه چي ته راسه دا روپۍ وګوره بیا بل ته ثم وثم، نو دوی ټولو اتفاق وکړی چي دې سړي د ډېر وخت پټه خزانه په مځکه کي پیدا کړې ده، نو تملیخا چي ددوی دا مشورې ولیدلې چي دده په باره کي یې کوي، نو ډېر سخت وېرېدی او رېږدېدی او رنګ یې ژړ سو دده ګمان دا ؤ چي دوی په ما پوه سوه او زه یې وپېژندلم او اوس مي ملک دقیانوس ته وروليي او نور خلګ هم راغله له هغو څخه دمخ خلګو پوښتنه وکړه چي دا سړی یعني تملیخا تاسي پېژنئ؟ هغو ورته وویل یا، نو تملیخا دکاندار ته وویل چي زما څخه یې روپۍ واخستلې زما روپۍ بیرته راکړئ ډوډۍ مو نه کوم، هغو ورته وویل من انت یا فتی وما شانک والله لقد وجدتَ کنزاً من کنوز الاولین وانت ترید ان تخفیه منا، نو زموږ سره ولاړ سه خزانه راوښیه تو مو هم شریک یې، موږ ستا حال و چا ته نه وایو، او که داسي ونه کړې موږ دي بیایو سلطان د وخت ته دي تسلیموو هغه به دي قتل کړي، تملیخا چي ددوی د باچا خبره واورېدله د ځان سره یې وویل چي ته ځني بېرېدې په هغه اخیر الامر اخته سوې ده چي ویل دوی مي دقیانوس ته بیایي، نو خلګو ورته وویل چي اې ځوانه والله ستا طاقت نسته چي ته دي زموږ څخه پټه وساتې پیدا کړې خزانه تملیخا حیرانی واخستی چي دوی ته څهووایي او دومره وبېرېدی چي خبري یې هم نه کولې خلګو دده دسمال واخستی په غاړه کي یې ورواچاوه او کشاوه یې په بازارو او کڅو کي د ښار خلګ لوی او کوچنی پر راټول وه او ده ته به یې کتل اخیر خلګو وویل چي دا ځوان ددې ښار سړی نه دی او نه هم چا تر اوسه پوري په ښار کي لیدلی دی، تملیخا چي دا حالات ولیدل د حیرت په دریاب کي غرق سو او ډېر وه هم بېرېدی، نو ساکت سو خبري یې نه کولې، د تملیخا خیال دا ؤ چي زما پلار چي د دقیانوس وزیر ؤ او زما ورونه او بعض قومان چي په دې ښار کي دي چي هغه هم د دقیانوس د حکومت مشران ګوندي ما ووینې او ددې خلګو څخه به مي

خلاص کړي په دې دوران کي چي دی حيران ؤ په انتظار د پلار او ورونو ؤ خلگو کش کړی چي راځئ چي و مدیرانو د ښار ته يې ورولو، هغه مديران د ښار يو دوه کسان وه صالحان چي يو اريوس نومېدی او د بل نوم اشطيوس ؤ، چي تمليخا يې ورسوتی دده دا گمان سو چي اوس مي نو دقيانوس ته بيايي ده يميناً او شمالاً کتله او خلگو پر خندل لکه په لېوني پسي چي خلگ خاندي او تمليخا به ژړل او سر به يې د اسمان و خوا ته پورته کړی او داسي به يې ويل "اللهم اله السموات الاورض افرغ علي صبراً" ماته صبر راکړې او ماته دلاوري راکړې په مخ کي ددوی او زما تائيد وکړې په مخ کي د جبار چي مراد يې دقيانوس ؤ او په زړه کي يې دا ارمان ؤ چي زه او ورونه سره جلا سوو "ياليتهم يعلمون بما لقيت ولو انهم يعلمون فيأتوني فنقوم جميعًا بين يدي الجبار" ولي چي موږ اتفاق سره کړی ؤ چي موږ به نه سره جلا کېږو په ژوند او مرگ کي.

سوال: دده د زړه په تمنی نو څوک خبر ؤ چي ته يې ترجماني کوې؟

ځواب: زه درويش دده د زړه تمنی چي غيب ؤ نه کوم بلکې دا د زړه تمنی دده خودي ده ملگرو ته په وخت کي د اجتماع ددوی بيان کړې ده، اوس بيرته د قصې پر لور: نو دی خلگو وروستی هغه دوو صالحانو مديرانو ته چي د افسوس د ښار کاروايي د هغو په لاس کي وه، تمليخا ته چي دا معلومه سوه چي دقيانوس ته يې نه بوتلم په هوش کي راغلی او ژړا يې قطع سوه، نو اريوس او اشطيوس چي هغه روپۍ چي خلگو دده څخه نيولي وې او پر هغه د دقيانوس سکه وه وه يې کتلې و تمليخا ته يې وويل چي خزانه چېري ده چي تا پيدا کړې ده اې ځوانه؟ تمليخا ورته وويل چي خزانه مي نه ده پيدا کړې دا زما د پلار د کور روپۍ او سکه ددغه ښار د باچا ده ولکني لا ادري ماشاني وما اقول لکم" يوه ددغو دوو مديرانو وده ته وويل چي ته څوک يې؟ تمليخا ورته وويل له اهله څخه ددې ښار يم، هغو ورته وويل چي د پلار نوم دي څه دی، او څوک تا يا ستا پلار په دې ښار کي پېژني؟ ده خپل نوم وروښووی او خپل پلار يې هم ور ياد کړی، په ښار کي چي هر څو پوښتنه وکړل سوه چا نه دي پېژندلي او نه يې دده

پلار پېژندي ولي چي درې سوه کاله تېر سوي وه، نو يوه د هغو دوو امرانو ورته وويل انت رجل كذاب موږ ته صحيح خبره نه کوې، نو بيا تمليخا حيران سو چي زه څه ورته ووايم، نو سر يې کښته کړی او مځکې ته يې کتل بعضې حاضرانو د مجلس ووېل چي دا سړی لېونی دی، او بعضې د موقع حاضرانو ووېل چي لېونی نه دی ځان يې داغسي اچولی دی چي زموږ څخه ځان خلاص کړي، يوه امير ډېر په غضب او په ترش تندي ورته ووېل چي موږ به په دې خبرو تا نه خوشي کړو، او نه به ستا د خبرو تصديق وکړو، دا روپۍ چي ستا د پلار روپۍ دي او دا سکه چي د دقيانوس پر نامه ده درې سوه کاله بالا وخت تېر سوی دی او ته اوس هم ځوان يې، نو موږ خطاباسې او په موږ پسخند وهې موږ دا يو سپين ږيري يو او شاوخوا خلگ چي ته يې وينې ددې ښار رئيسان دي او خزانې ددې ښار ددوی په لاس کي دي او زموږ په ټولو حکومتي خزانو کي د دقيانوس د سکې نه درهم سته او نه هم دينار، او زه به امر وکړم چي تاته عذاب شديد درکړل سي بيا به دې ټينگ وتړو تر هغو چي دا خزانه چي تا پيدا کړې ده را وه يې نه ښيه، تمليخا ورته ووېل چي زه په ستاسي څخه پوښتنه وکړم که تاسي ماته صحيح جواب راکړی زه به هم رشتيا درته ووايم، هغو ورته ووېل چي پوښتنه وکړه موږ حال نه درڅخه پټوو، تمليخا ورته ووېل ما فعل الملک دقيانوس، هغو دواړو اميرانو ورته ووېل چي "ليس نعرف اليوم على وجه الارض ملگا يسمى دقيانوس ولم يكن الا ملک هلک من زمان ودهر طويل" او وروسته تر هغه ډېر قرون تېر سوي دي، تمليخا ورته ووېل چي زه حيران يم که رشتيا ووايم هيڅوک د خلگو مي تصديق نه کوي، اميرانو ورته ووېل چي که مو خبره د منلو وړ وه موږ يې تصديق کوو، نو تمليخا خپل سرگذشت ورته شروع کړی چي موږ يو څو ځوانان وو پر دين چي اسلام دی، او ملک دقيانوس موږ پر عبادت د بتانو او پر ذبح للطواغيت نو موږ ځني وتښتېدلو، نو په کهف د غره ننوتلو تېره شپه هورې بيده سوو سهار چي راوېښ سوو ملگرو زه په ډوډۍ پسي ښار ته واستولم او د حالاتو د معلومولو لپاره چي دقيانوس زموږ په طلب

پسې دی او که څرنگه ، که يې نه مني راسره ولاړ سئ کهف ته د بجلوس غره زه به په تاسي خپل ملگري ووينم فلما سمع اريوس دا د تمليخا خبره وويل ياقوم هذه آية من ايات الله جعلها لکم على يدى هذا الفتى، درځی چي ددې ځوان سره ولاړ سو ملگري به يې هم ووينو ، نود تمليخا سره اريوس او اشطيوس ور راهي سول اوبل د ښار يعني افسوس صغير او کبير سپاره او پياده د اصحاب کهف پر خوا تا چي زيارت يې وکړي او اصحاب کهف چي اندېښنه يې دمخه څخه پيدا سوې وه چي تمليخا د ډوډۍ په راوړلو کي ډېر وځنډېدی تر پخوا، نو شايد چي تمليخا به عسکرو د دقيانوس نيولی وي، نو دوی په داغه فکر کي وه او بېرېدله چي تمليخا خو به يې نيولی وي په موږ پسې به هم د دقيانوس فوجيان راسي چي ږغ د ډېرو خلگو يې تر غوږو سو او د آسانو شېشنی يې هم واورېدی چي د کهف و خواته را روان دي، نو ددوی غالب گمان دا سو چي دا فوجيان د دقيانوس جبار دي را استولي يې دي چي موږ بوزي و هغه جبار ته نو پر لمانځه ودرېدل او يو وبل ته يې وصيت او خدای پامانی شروع کړی او يو وبل ته يې وويل چي پرواه نه لري ورور تمليخا به هم ووينو يعني په مجلس کي د دقيانوس ظالم دوی يو د بله سره ويل چي ورور تمليخا به اوس په حضور کي د جبار دقيانوس ناست وي دقيانوس به زموږ د ورتگ انتظار باسي چي يو ځای مو قتل کړي، دوی په منځ کي د کهف ناست وه چي اريوس او نور ملگري د هغه يې وليدل پر دروازه د کهف ولاړ دي دوی خو نه پېژندل او نه يې ليدلي وه، تمليخا اول کهف ته داخل سو او ژړل يې يعني له خوشاليه، نو دوی هم په ژړا سوه، نو يې ملگرو پوښتنه ځني وکړه چي دا څه قصه ده، نو تمليخا ټوله قصه ورته وکړه نو دوی شکر د خدای ﷻ ووايه، يو پر دې چي موږ يې درې سوه کاله څه بالا په خوب بيده وساتلو ، او بل پر دې چي زموږ مقاومت د جبار دقيانوس سره پر حق ؤ او هم داوس چي يې موږ راويښ کړو لپاره ددې چي دا درې سوه کاله څه بالا زموږ خوب چي اخ الموت دی دليل وگرځي پر دې چي بعث الموت حق دی وان الساعة آتية، تر تمليخا وروسته ارينوس کهف ته داخل سو ، ده يو صندوق

وليدى د مسو چي مهر پر هغه د سپينو زرو وهل سوى ؤ چي يو په يو كنج كي تر ډبرو لاندي ؤ صندوق يې خلاص كړى، يعني يو سړى يې د مشرانو د ښار راوغوښتى چي هغه ور خلاص كړى فعل ذالک لدفع التهمة په صندوق كي دوې تختې د قلعې وې، پر هغو نوشته وه چي (۱) مكسلمينا (۲) فخشلينا (۳) تمليخا (۴) مرطوش (۵) بشرطونس (٦) بيربوس (۷) دينوس (۸) يطنومونس، كانوا فتية هربوا من دقيانوس الجبار مخافة ان يفتنهم عن دينهم فدخلوا هذا الكهف، بيا چي دقيانوس په خبر سو د كهف خوله وربنده كړه تاچي له لوږي او تندي څخه مړه سي او موږ ددوى حال نوشته كړى تاچي آئينده نسلونه په خبر سي، آرينوس چي دا ليكلي وويل حمد د خداى ﷻ يې ووايه، او دده اوو ملگرو ته يې تعجب وكړى وحمدوالله على ان اراهم آية البعث بعد الموت او په لوړ اواز يې حمد او تسبيح وويل، وروسته اريوش سره د بعضي عظماؤ كهف ته داخل سوه، نو دوى وليدل په منځ كي د دوو جانبو د كهف ښائسته او سپين مخان يې وه او كالي يې هم نه وه زاړه سوي فخر اريوس واصحابه سجوداً وحمدوالله الذي اراهم آية من آياته يعني دليلاً على ان البعث بعد الموت حق وان الساعة آتية، بيا اريوس او ملگرو دده د اصحاب كهف سره خبري شروع كړې او اصحاب كهف و دوى ته هغه ظلمونه او كړاوونه چي د دقيانوس جبار له خوا پر دوى تېل سوي وه ورته بيان كړه چونكه بيدوسيس الملک د مملكت يو بل ښار ته تللى ؤ، نو اريوس و هغه ته بريد يعني استازى ورواستاوه چي ژر راسه لعلک تنظر الى آية من آيات الله جعلها الله على ملكک وجعلها آية للعالمين لتكون لهم نوراً وضياءً وتصديقًا للبعث بعد الموت، فاعجل الى فتية بعثهم الله تعالى يعني من النوم او خداى ﷻ دوى په خوب كي ساتلي وه بالا تر درې سوه كاله، ملک صالح ته چي دا خبر ور ورسېدى ولاړ سو او زړه يې ځاى ته ورغلى او هغه غم چي دوى ورسره دست و گريبان ؤ كمامر من قبل زائل سو، فقال احمدک رب العالمين رب السموات والارض واعبدک واسبح لک، زما سره دي ډېر احسان وكړى او پر ما دي رحم وكړى او هغه نور د

اسلام ورک نه سو چي تا زما آبا او اجداد ته ورکړې ؤ خصوصًا للعبد الصالح الملک قتسطیطونس، بیدوسیس الملک وروسته تر خبر رسېدلو سمدلاسه سفر کوتاه کړی او د افسوس دار الملک و خواته راهي سو، راوي وايي چي ملک الصالح چي افسوس ښار ته راورسېدی سم دستي د کهف سره د وزیرانو او نور اکثره ښار وال د افسوس هم ورسره راروان سوه، اصحاب کهف چي بیدوسیس ولیدی خوشاله سوه چي مسلمان سلطان مو د افسوس ښار ولیدی وخروا سجداً علی وجوههم، او بیدوسیس ورته ولاړ ؤ، بیا یې په غاړه کي لاسونه سره واچول اصحاب کهف پر مځکه ناست وه "یسبحون ویحمدون" وروسته اصحاب کهف بیدوسیس ته دعا په دغو الفاظو وکړه "نستودعک الله والسلام علیک ورحمة الله وحفظک الله عزوجل وحفظ ملکک ونعیذک بالله من شر الانس والجن" بیدوسیس ورته ولاړ ؤ اصحاب کهف پر خپلو ځایو پرېوتل بیده سوه وقبض الله ارواحهم بالاجل المقدرلهم، بیدوسیس چي وکتل ټوله مړه وه، انا لله وانا راجعون یې ووایه او ددوی کالي یې پر سم کړه او امر یې وکړی چي هر یوه ته د سرو زرو تابوت ورجوړ کړئ، تر ماښامه سلطان صالح او نور کسان ذالته د کهف په خوله کي شپه تېره کړه د شپې چي بیدوسیس د خوب په دریاب کي غرق سو اصحاب کهف یې په خوب ولیدل هغو ورته وویل انا لم نخلق من ذهب ولا فضة ولکن خلقنا من تراب نعیر فاترکنا في الکهف علی تراب حتی یبعثنا الله من التراب، بیدوسیس امر وکړی چي د کهف پر خوله دي عظیم الشان مسجد جوړ کړل سي چي زائرین لمونځونه پکښي کوي، او دا ورځ یې ورځ د عید یعني اختر وټاکل په هر کال کي په دغه تاریخ زائرین په زرګونو جمع کېدل.

درویش وايي: چي دا ؤ تفصیلي بیان د اصحاب کهف، والعلم عند الله عزوجل تفسیر حسیني هم ورته قصه ددوی کړې ده لکن ډېره مختصره، اوس بیر ته د قرآن کریم د آیاتو د تفسیر پر خوا ان شاء الله تعالی والتوفیق من الله عزوجل.

فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾

موږ ولګاوه پر غوږو ددوی یعني یو حجاب چي مانع د وصول د اصواتو

وګرځي ددوی غوږو ته.

پوه سه: چي دا آيت بنأ دی پر تشبيه د نوم ثقيل چي مانع له رسيدلو څخه د آوازو وي په ضرب الحجاب سره "في الكهف" ظرف دی د "ضربنا لپاره ظرف مكان "سنين" ظرف زمان دی د ضربنا "عدداً" ای ذوات عدد چي دري سوه نهه (۳۰۹) کاله وه کما سيئاتي.

پوه سه: چي وصف د "سنين" په "عدداً" سره لپاره د تكثير دی وهو الانسب بكمال قدرته تعالى في الانامة بالمقدار المذكور.

ثُمَّ بَعَثْنٰهُمْ لِنَعْلَمَ اَیُّ الْحِزْبَیْنِ اَحْصٰی لِمَا لَبِثُوْٓا اَمَدًا ﴿۱۲﴾

يعني راويښ مو کړه له خوبه، په دې کي اشاره ده ودې ته چي راويښول له نوم ثقيل څخه لكه بعث بعد الموت دی لانهم قالوا النوم اخ الموت، په لوازمو کي چي ژوند يې معطل سي او لكه جماد داسي وګرځي، پوه سه! چي علم دلته په معنی د امتحان دی "اى الحزبين" کوم يو له دوو ډلو څخه چي اندازه و بعث ته ددوی لګول او يا تفويض د علم يې و خدای ﷻ ته کاوه کما سيئاتي، له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چي يو حزب پخپله فتيه وه چي ويل به يې وروسته تر ويښېدلو يوماً او بعض يوم کما سيئاتي، او بل حزب يې هغه ملوک دي چي ملكاً بعد ملكاً پر ښار د افسوس سلطنت کاوه کمامر في تفصيل القصة "احصى" فعل ماضي ده يعني ضبط کوي يې دی "لما لبثوا" يعني لبث ددوی، نو کلمه د ما مصدريه ده "امداً" از روی غايت او پای، نو د اصحاب کهف لپاره چي مؤمنان وه خپل عجز ښکاره سي و يفوضوا ذالک الى العالم کما سيئاتي، او اخير الامر به دوی ته خپل حال ورمعلوم سي چي خدای ﷻ ددوی ابدان څرنګه دري سوه نهه کاله ساتلي وه له تغير څخه، نو ايمان به يې زيات سي، او د مؤمنانو د هغې زمانې لپاره به اظهار د لفظ الهي وګرځي او آية بينة به وګرځي پر کفارو د هغې زمانې چي له بعث بعد الموت څخه يې انکار کاوه کمامر في تفصيل القصة.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَیْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ ؕ

موږ تاته يا محمد (ﷺ) قصه کوو او تاته بيان کوو او تا خبروو "نبأهم" ای

خبر اصحاب الكهف والرقيم "بالحق" صفت دی د مصدر محذوف ای نقص قضاً متلبساً بالحق، یعني داسي قصه نه ده لكه قصه كونكي چي قصې كوي حق او باطل پکښي گډوډ وي.

إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾

دوی یوه ډله د ځوانانو وه چي ایمان یې راوړی ؤ پر رب ددوی یعني بالتوحید بدون الشریک له لا في الذات کما یقوله الثنویة ولا في المعبودیة کما یقوله الوثنیة یعني بت پرستان، او زیات کړی ؤ موږ دوی ته هدایت یعني ثبات پر دین د اسلام، او سره ددې چي دوی د ډېرو کړاوونو سره مخامخ سوه د جبار دقیانوس له خوا څخه بیا هم خدای ﷻ دوی ته توفیق د ثبات پر دین قوي ورکړی.

فائده: په دې کي اختلاف دی چي دوی د کومي زمانې مؤمنان وه، بعض علمأ وایي چي دوی دمخه تر عیسی بن مریم وه او عیسی علیه السلام خبر ددوی و قوم ته ورکړی ؤ او له خوبه راویښېدل ددوی وروسته تر عیسی علیه السلام یعني في زمان الفترة بین عیسی و محمد علیهما السلام، او بعض مفسرین وایي چي دوی پر دین د عیسی علیه السلام وه قال الطبري وعلیه اکثر العلمأ.

درویش وایي: چي دا د هغه سوال ددوی اجابت ؤ چي دوی په کهف ننوتل او داسي خواست یې وکړی "ربنا آتنا من لدنک رحمةً وهئ لنا من امرنا رشداً" ولي چي دوی په هغه وخت کي چي دا سوال یې کاوه ایمان بالغیب ؤ بالانبیأ والبعث بعد الموت، نو خدای ﷻ و دوی ته زیات کړی هغه هدایت بالغیب چي درې سوه نهه کاله یې په خوب کي وساتل او ځواني یې پر ځای وه او کالي یې هم نه وه خیرن سوي، نو ایمان یې د عیان درجې ته ورسېدی، او غیب چي ایمان پر بعث بعد الموت ؤ په سترگو یې په ولیدی، وهذا معنی الحدیث القدسي "من تقرب الي شبراً تقربت الیه زراعاً الی اخیر الحدیث".

وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا

او قوي کړه موږ ددوی زړونه چي هجرت د اقرباؤ مور او پلار او له نعمتو څخه یې وکړی یعني ښه نعمتونه او ښې ښې جامې ور رسېدلې، ولي چي دوی د

دقيانوس د وزيرانو زامن وه هغه يې توله په زاويه كې د هجران وګرځول او بې خوفه يې اظهار د توحيد د معبود بالحق وكړى "اذقاموا" چې دوى ودرېدل په حضور كې د دقيانوس جبار چې هغه دوى ته سخت عتاب وركړى پر ترک د عبادت الاصنام او دوى هيڅ پرواه په ونه كړه بلكې اظهار د حق يې ورته وكړى. په حديث صحيح كې راغلي دي چې عليه الصلوة والسلام وايي "افضل الجهاد كلمة الحق عند سلطان جائر" بهترين جهاد خبره د حق ده په حضور كې د باچا چې ظالم وي، ددې سبب دادى چې مجاهد ظاهري په منځ كې د خوف او رجا دى او سلطان جائر ته حق ويل سل په سل كې ځان و هلاكت ته سپارل دي.

فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

دوى وويل (يعني په حضور كې د دقيانوس الجبار چې دوى يې امر كړه په عبادت سره د بتانو سره د تهديد د قتل) چې زموږ رب يعني المعبود هغه ذات دى چې خالق د اسمانو او مځكي دى يعني لانعبد الاصنام التي هي جمادات.

لَنْ نَّدْعُوَا۟ مِنْ دُوْنِهٖۤ اِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَاۤ اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾

موږ عبادت نه كوو پرته له هغه ذاته د هيڅ معبود لان كل ماسواه من المعبودات باطل سوأ كان من الجمادا او غيرها، كه چېري بل معبود موږ ووايو بالفرض، نو موږ داسي خبره وكړه چې ذا شطط ده يعني التجاوز عن الحق، نو شطط صفت د قول محذوف دى په تقدير د مضاف او يا قول عين شطط دى مبالغةً نحو زيد عدل، وهذا لمجاز شائع في لغة العرب.

هٰۤؤُلَاۤءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖۤ اٰلِهَةً

دغه كسان يعني اهل بلدة افسوس يعني اكثرهم التابعين للملك دقيانوس الجبار، زموږ قوم دى يعني سره هم نسب يو چې دوى ګرځولي دي ماسوى له خداى جل جلاله معبودات چې بتان دي.

پوه سه: چې هؤلاً مبتدأ ده او قومنا يې عطف بيان دى او اتخذوا يې خبر دى په تعبير د اسم الاشارة تحقير ددوى غرض دى ...... مثنوي:

پیش چو بی پیش سنگ نقشی کنند ..... ای بسا گولان که سرها مینهند
د یو الحاح غو ا تیت میکند ..... شیخ الحاح هد ا یت میکند
(دیو یعني شیطان، الحاح کوشش، شیخ، پیر طریقت)

لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ

ولې دوی راتګ نه کوي علیهم ای علی الوهیت تلک الاصنام په یو دلیل ظاهر یا عقلي یا نقلي.

پوه سه: چي لولاً په معنی د هلا دی (چرانمی آرند کافران) دا آیت انکار او تهدید دی پر بت پرستانو.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

څوک دی لوی ظالم چي پر خدای ﷻ دروغ وایي یعني چي خدای ﷻ لره شریک په معبودیت کي بولي یعني بتان.

پوه سه: چي استفهام لپاره د انکار دی، یعني تر دغو کسانو لوی ظالم نسته یعني هم دغه کسان لوی ظالمان دي، نوعذاب یې هم اشد دی تر هر ظالم.

وَإِذِ ٱعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ

هغه وخت چي تاسي ګوښه سواست له دوی څخه یعني ددوی له عقیدې څخه د شرک او اراده د اعتزال جسماني هم لرئ.

پوه سه: چي دا خطاب د اصحاب کهف خپل تر منځ دی، درویش وایي چي د اعتزال جسماني قید غواړي تاچي جزأ یعني قولهم فاؤا الی الکهف پر مرتب سي فافهم.

پوه سه: چي "وما یعبدون" عطف دی پر ضمیر منصوب یعني هم، و کلمة ما مصدریة والمعنی او له عبادت څخه د غیر الله.

فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ

نو پناه یوسئ و کهف ته د غره، په دې آیت کي اشاره و دې ته ده چي اعتزال د عقیدې اعتزال د جسم هم غواړي په مجمع الفتوی کي وایي چي یو سړي د امام

رستغفني ثخه پوښتنه وکړه چي نکاح د اهل سنتو د اهل اعتزال سره رواده؟
ده په ځواب کي ورته وويل لايجوز، لان الاعتزال في العقيدة يقتضى الاعتزال
الجسماني، يعني په نکاح ددوی سره خو اجتماع جسماني ستهٔ.

يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا ﴿١٦﴾

دا ځواب د امر دی والمعنى فراخي به جوړه کړي رب ستاسي له رحمت څخه
خپل في الدنيا والآخرة او اسانه به کړي خدای ﷻ ستاسي له حال څخه چي
تېښته د دين په سبب د داسي شي چي تاسي نفع پر واخلئ يعني رزق وغيره.

سوال: دا غيب حال دوی ته څه معلوم سو؟

ځواب: له قوت څخه د اعتقاد او د يقين د خدای ﷻ پر رحمت باندي، له دې
سببه په حديث صحيح کي راغلي دي چي "ادعوا الله وانتم موقنون بالاجابة، لان
القدرة عامة والرحمة شاملة والله يعلم بوطن عباده" شيخ شيرازي وايي:

ای کریمی که از خزانه غیب .... گبرو ترسا وظیفه خورداری
دوستان را کجاکنی محروم .... تو که بادشمنان نظر داری

وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ

او ته وينې (يا محمد ﷺ) او يا هغه سړی چي صالح د خطاب وي او روية
له ده څخه راتلای سي) لمر چي د مشرق له خوا راوخېژي (پوه سه! چي د کهف
خوله د جنوب و خواته ده) "تزاور" اصل يې تتزاور ؤ يوه تا يې حذف کړه، مېلان
کوي او گوښه تېرېږي له غار څخه ددوی (الاضافت اليهم لادنى ملابسة، ولي
غاره خو په حقيقت کي غر دی لکن دوی اوس پکښي استوگنه لري) و جهت ته د
يمين الكهف عند توجه الداخل الى قعر الكهف چي د داخل د مغرب خوا ده، نو
شعاع د لمر پر دوی نه واقع کېږي چي ازار ورورسوي.

وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ

"واذا غربت" ای تراها عند غروبها "تقرضهم" ای تجاوز عنهم و جهت ته د
شمال د کهف چي جانب د مشرق دی.

درویش وایي: چې ددې مقام فهم اسانه دی چې خوله د کهف جنوب سي.

پوه سه: چې بعض مفسرین لکه قتیبه رح ددې مقام حل د ریاضي پر مدار د لمر بیان کړی دی، لکن نور علمأ دا توضیح المقام د قتیبه خطأ بولي، او روح البیان وایي چې دا تجاوز د لمر ددوی له کهف څخه ذات الیمین او ذات الشمال خرق العادة بولي کرامةً لهم، او مظهري رح وایي چې صرف د لمر له دوی څخه په قدرت د خدای ﷻ دی او دلیل یې دا قول د خدای ﷻ گرځولی دی چې رابسي "ذالک من آیات الله" یعني دا تېرېدل د لمر په وخت د طلوع او غروب ذات الیمین والشمال له عجائبو څخه د صفت د خدای ﷻ ودلالات قدرته التي یعتبربها.

پوښتنه: چې دمخه په قصه کي تېره سوه چې دقیانوس د دوی د کهف خوله بنده کړه د ډبرو په دېواله، نو د کهف خوله چې بنده وي، نو وړانگي د لمر خو تر باب مسدود نه سي ورننوتلای حتی یحتاج الی التزاور والقرض؟

ځواب: دوی چې په کهف کي داخل او بیده سوه دقیانوس هغه وخت په دوره نورو ښارو ته تللی ؤ والله اعلم چې ده څو میاشتي په دوره کي تېري کړي وې هغه وخت خو د کهف خوله خلاسه ولاړه وه او تزاور او قرض ته یې ضرورت درلودی، دقیانوس چې وروسته تر تلاش ددوی ځای پیدا کړی او بند یې کړی په دېواله سره د ډبرو او ختو وقد مر بیان ذالک في تفصیل القصة.

درویش وایي: چې روح المعاني هغه توجیه د ریاضي د مدارات راوړې ده په نقل سره د عبدالله بن مسلم اوابن عطیه، لکن زجاج ذالک البحر الزاخر وایي چې دا توجیه پر طرز د ریاضیینو صحیح نه ده بلکې اصل وجه د تزاور او قرض یمینًا او شمالاً صرف قدرت د خدای ﷻ دی علی منهاج خرق العادة کرامةً لهم.

وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ ۗ مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۖ

او اصحاب کهف په فراخه ځای کي د کهف دي نه په غار کي تکلیف ورسېږي نه د هوا تعضن، کلمه د من موصوله مبتدأ متضمن معنا لره د شرط ده ځکه یې په خبر کي فأ راوړه او عائد و من ته محذوف دی ای من یهدیه یعني چا ته چې توفیق د هدایت خدای ﷻ ورکړي، نو هغه لار ته د حق رسېدونکی دی او دغه فلاح د عذاب اخروي.

درويش وايي: چي ددې آيت مصداق اصحاب کهف دي، ولي سره ددې چي دوی د وزيرانو زامن وه او پلرونه يې اتباع د دقيانوس وه په بت پرستی بيا هم دوی ته خدای ﷻ توفيق د راه راست او د اسلام ورکړی چي په هيڅ کړاو سره له هغې لاري څخه برگشته نه سوه کمامر تفصيله.

وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾

که څوک خدای گمراه کړي ته نسې پيدا کولای ناصر دده او لاربنوونکی.

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ

ستا خيال پر کېږي ايها المخاطب يعني ان رئيتهم چي دوی ويښ دي ولي چي سترگي يې روڼې دي او يوې خوا بلې خوا ته گوري او په حقيقت کي دوی بيده دي پوه سه: چي "رقود" جمع د راقد ده لکه قعود چي جمع د قاعد ده.

وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ

او موږ يې يعني بيله ارادې ددوی يعني مرةً للجنة ذات اليمين ومرةً ذات الشمال، نو په کال کي دوه واره، او ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي په کال کي يو وار له يوه جانب څخه و بل جانب ته اړوي لئلا تاکل الارض لحومهم.

پوښتنه: خدای ﷻ چي پر دې قادر دی چي درې سوه نهه کاله يې دوی په خوب کي وساتل، نو پر دې خو هم قادر چي بيله تقلبه دي مځکه ددوی غوښې نه وخوري فما معنى التعليل في قول ابن عباس رضي الله عنهما ؟

ځواب: دا بنأ پر عالم اسباب دی.

وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ

او سپی ددوی غځولي يې دي لاسونه په فنأ کي د دروازې.

پوه سه: چي نحات د کوفې مطلقًا عمل د اسم فاعل روا بولي، يعني که په معنی د حال يا ماضي يا استقبال وي، او نحات د بصرې يې عمل مشروط بولي چي اسم فاعل په معنی د حال يا استقبال وي، نو دوی باسط دلته حکايت د حال ماضيه بولي يعني ماضي يې حاضر في الحال گرځولې ده وذالک شائع في العربية فافهم.

فائده: عکرمه رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت کړی دی او اکثره مفسرین هم پر دغه مسلک دي چي کلب په آیت کي په معنی معروف سره دی چي په پښتو یې سپی بولي، او یو شاذ روایت د ابن جریج څخه منقول دی چي دلته کلب په معنی د اسد دی یعني زمری.

درویش وایي: چي دا روایت له تفصیل څخه د قصې مخالف دی والله اعلم.

فائده: مشهوره داده چي نوم يې قطمیر ؤ او له حضرت علي کرم الله وجهه څخه روایت دی چي نوم يې زبان ؤ، اوزاعي رح وایي چي نوم يې تقور ؤ، او سدي رح وایي چي نوم يې تور ؤ، او کعب رح وایي چي نوم يې صهبا ؤ، خالد بن معدن رح وایي چي هیڅ شی له دوابو څخه په جنت کي سوی له کلب څخه د اصحاب کهف نسته ... بیت:

پسر نوح بابدان بنشست خانه نبوتش گم شد
سگ اصحاب کهف روزی چند پی پاکان گرفت مردم شد

لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿۱۸﴾

که ستا اطلاع راَسي پر دوی او ورته وګوري و دوی ته یا محمد (صلی الله علیه وسلم) ته به شا وګرځوې دوی ته (پوه سه: چي فراراً منصوب دی مفعول مطلق دی لان الفرار نوع من التولي کما لایخفی، نو حاصل د تولیت هربت منهم) او ستا زړه به ډک سي په بېره له دوی څخه، قیل لاجل وحشت المکان، او کلبي رح وایي چي په دې سبب چي ددوی سترګي لکه د ژوندو خلاصي وي ستا به دا خیال وي چي اوس به زما سره خبري وکړي، وقیل غیر ذالک، والصحیح دوی ساتلي دي له دخول څخه د یو چا پر دوی بالقاً الرعب في قلب من یرید الدخول علیهم، له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چي موږ دمعاویه رضي الله عنه په مشری چي د غزوة المفیق په نامه شهرت لري د روم خوا ته تللي ؤ، نو معاویه رضي الله عنه چي ددوی پر کهف تېرېدی وه يې ویل چي کاشکي موږ دا د کهف دروازه ورخلاصه کړې وای او اصحاب کهف مو لیدلي وای، نو ابن عباس رضي الله عنهما ورته وویل "قد منع من ذالک من هو خیر منک یعني رسول الله صلی الله علیه وسلم حیث قال الله تعالی لو اطلعت الآیة خیر.معاویه رضي الله عنه دده خبره ونه منل یو څو کسه يې ور واستول چي تاسي ورسئ د غار خوله خلاصه کړئ او

اصحاب كهف وگورئ، دوی چي د كهف دروازه خلاصوله يو باد خدای ﷻ پيدا کړی چي اور پکښې ؤ تېوله استولي کسان يې وسول، ددې واقعې روايت ابن ابي شيبه او ابن المنذر او ابن ابي حاتم رح کړی دی.

وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُوا۟ بَيْنَهُمْ ۚ

او دغسي (لکه موږ چي دوی بیده وساتل په کهف کي مدة طويلة يعني درې سوه نهه کاله، او بدنونه ددوی مو وساتل مع طول الزمان) دوی مو راوپاځول له دغه اوږده خوب څخه (چي کټ مټ لکه مرگ يعني آية على كمال قدرتنا) چي دوی يو له بله څخه پوښتنه وکړي، نو به دوی په خپل حال وما صنع الله بهم کمامر في القصة الطويلة، نو يقين به يې نور هم زيات پر قدرت د خدای ﷻ راسي او دوی ته به پوره بصيرت او پوهنه په بعث بعد الموت کي حاصله سي، او شکر به ووايي د ما انعم الله عليهم.

درويش وايي: چي پر دې تقرير لام جاره لپاره د علت د بعث دی، لکن بغوي وايي چي دا لام لام العاقبة دی کما في لهم لدوا للموت وابنوا للخراب و نسب هذا القول الى علي كرم الله وجهه. بغوي رح وايي چي دوی خو د سوال لپاره خدای نه وه بعث کړي، بلکې ددې لپاره وه چي د قدرت عظيمه د خدای ج دليل وگرځي کمامر في قصتهم.

قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ

وويل يو قائل له دوی څخه چي رئيس ددوی ؤ مکسلمينا څومره وخت به تېر سوی وي زموږ په خوب کي، ولي چي د هغه سائل په خيال خوب څه دراز ورغلی تر معتاد، او بعض مفسرين وايي چي دا پوښتنه يې ددې لپاره وکړه چي بعض لمونځونه خو به نه وي راڅخه قضاسوي.

قَالُوا۟ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ

دوی وويل موږ په درنگ کړی وي په کهف کي يوه ورځ يا بعض د يوې ورځي، ولي دوی چي کهف ته داخل سوه سهار وختي ؤ او د مازديگر په وخت کي راويښ سول لمر ته يې فکر ؤ دوی چي ويل لمر به لوېدلی وي، نو يوه ورځ

يې ذکر کړه وروسته چي يې ولمر ته وکتل لږ وخت د لوېدلو يې پاتـه ؤ، نـو يې وويل "اوبعض يوم".

پوه سه: چي دا جواب يعني بعض يوم مبني دی پر غالب الظن ددوی، نـو دا دليل دی پر دې مسئله چي قول پـه غالب الظن روا دی كما لمجتهدی الامة في المسائل القياسية خلافًا للوهابية والسلفية واصحاب الظواهر الحديث، اخير مکسلمينا چي رئيس ددوی ؤ ووېل چي اتفاق پر دې خبره وکړئ.

قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ

چي خدای ﷻ ستاسي ښه خبر دی، کلمه د "ما" مصدريه ده ای بلبثكم.

فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ

نو واستوئ يو ستاسي سره د روپو او نقدو چي دغه دي و ښار ته يعني افسوس، يعني تمليخا چي د ډوډۍ راوړل له ښار څخه د هغه پر ذمه وه.

پوه سه: چي ورق سپينو زرو ته وايي چي سکه پر وي، دغه چي دوی لـه پلرو څخه راخستي وه کمامر في القصة او دا ورق مضروب په نامه د دقيانوس وه.

پوه سه: چي زود چي يې له کورو را اخستی منافي د توکل سره نه دی بـل هـو ديدن المتوکل.... مصرع: کسب کن پس تکيه بر جبار کن.

فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا

بحذف المضاف ای اهل المدينة يعني طعام يې حلال دی ولـي چي پـه مدينه کي طعام خرڅونکي مؤمنان وه چي ځانونه يې پټ ساتل چي طعام بـه يې د غصب او سرقې نه ؤ او بعض وايي چي هغه ارزانه طعام وي.

فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ⁽١٩⁾

اې ډېره نرمي په معامله کي يا کوم دکاندار يې خطا نه باسي، او يا دي تکلف پر ځان د پټېدو کوي چي څوک يې ونه پېژني، او نه خبره وي په ځان هيڅ څوک.

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ

په تحقيق که اهل د ښار چي د جاهليت نوم يې افسوس ؤ او اسلامي نـوم يې

وروسته طرطوس وگرځېدی، ومعنی د انهم ان يظهر واعليكم چي تاسي که وه
پېژندلاست چي دا هغه تبنتېدلي کسان دي.

يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾

په ډبرو به مو سنگسار کړي "او يعيدکم" ای يصيرکم جبراً في ملتهم، او
هرگز فلاح نسي پيدا کولای که ددوی په ملت کي داخل سي.

پوښتنه: اصحاب خو د سره ددوی په ملت کي نه وه، نو د اعادت څه معنی ده؟

ځواب: اعاده دلته په معنی د تصيير ده ای يصيرکم جبراً في ملتهم.

فائده: بعض متقدمين د علمأ کرامو وايي چي ما حساب کړه حروف د قرآن
مجيد نيمی د قرآن په قول کي چي سورة کهف کي واقع دی "وليتلطف" کي
پيدا کړی لام ثاني يې نصف اول راغلی او طأ او فأ په نصب ثانئ کي حساب
سوه کذا في البستان، وهذا من لطائف ذهنه الوقاد رحمه رب الارباب.

وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ

داغه رنگه (لکه موږ چي بيده کړي وه زمانًا طويلاً (۳۰۹) بيا راوپاڅول تا
چي دوی ته بصيرت زيات سي په قدرت کي د خدای ﷻ) داغه رنگه موږ خبر
کړه يعني اهل د افسوس المؤمنين والکافرين، چي پوه سي هغه خلگ چي
هغوی موږ پر دوی مطلع کړه، دا چي د الله تعالی وعده بالبعث بعد الموت حق
ده، لان نومهم مدة طويلة (۳۰۹) بيا وروسته بيداري ددوی لکه ځان د هغو
خلگو چي مړه سي او بيا په قيامت ژوندي سي.

وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا

او قيامت موعود هيڅ شک نسته پکښې او له دائره څخه د امکان او د قدرت
عظيمه د خدای ﷻ وتلی شی نه دی، فان من توفی نفوس اهل الکهف يعني بالنوم
الطويل درې سوه نهه کاله په داسي شان چي ابدان يې له ټوک ټوک کېدلو څخه
خلاص وه حتی چي جامې يې پر خپل ځان باقي وې او حواس يې ټول روغ رمټ وه،
او بيا رب عزوجل روحان ددوی له خوب څخه بيداره کړه هغه ذات قادر دی چي ټوله

انسانان دي د مرګ په خوب بيده کړي او روحان دې ځني قبض کړي او بيا وروسته دي ابدان ددوی سره جمع کړي که څه هم اجزاً د بدن يې بوسيده سوې وي او روحان مقبوضه دې ورته ايله کړي عند النفخة الثانية فاذا هم قيام ينظرون.

درويش وايي: چي قصه د تمليخا چي د ډوډۍ لپاره افسوس ته ولاړی او بيا خلګ د افسوس چي په هغه وخت کي اکثريت د مؤمنانو ؤ پر اصحاب کهف مطلع کړه او نور احوال په قصه طويله کي تېر سوه فتذكر هداک الله.

تاريخ: د سهار اذانونه د يکشنبې ورځ د محرم الحرام د مياشتي دوولس تاريخ دی او سنه (۱۴۳۰) هجري قمري ده چي درويش دغه بيان نوشته کړی اللهم اغفرلي ذنوبي كلها واغفر لوالدي ووفقني لاتمام هذا التفسير بالخير والعافية بفضله تعالى وكرمه وما ذالک على الله بعزيز.

إِذْ يَتَنَٰزَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ

چي ددوی نزاع وه په خپل منځ کي، دا ظرف دی اعثرنا، يعني اعثرناهم حين يتنازعون، قال عکرمه رضي الله عنه چي ددوی تنازع په امر کي د بعث بعد الموت وه، يوې ډلي چي کافران وه ويلې چي بعث يوازي د روحانو دی دون الاجساد او مسلمانانو ويل چي بعث د ارواح او اجسادو دواړو دی جميعًا.

درويش وايي: چي ددې مذهب تائيد قرآن کريم او احاديث نبويه هم کوي، ولي د جنت احوال چي په هغه کي د هر قسم مېوې سته من التمر والعنب والتين وغير ذالک، او حوري زوجات سته وغير ذالک دا ټوله خو د ارواح سره اجساد په کار دي دون الارواح فقط كما لايخفى، نو اصحاب کهف چي له اوږده خوبه (۳۰۹) خدای جل جلاله راويښ کړه، نو په خلګو يې بعث د ارواحو والاجساد دواړو وليدی، يا اختلاف ددوی په امر کي د فتيه ؤ هغه وخت چي خدای جل جلاله مړه کړه ثانيًا بالموت، بعضو به ويل چي اوس مړه سوه او بعضو به ويل چي مړه نه دي بلکي لکه د مخه چي بيده وه اوس هم بيده سوه، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي تنازع ددوی په ابادۍ کي وه كما يدل عليه مابعده، مسلمانانو ويل چي د وړاندي سره د کهف مسجد جوړ وو لانهم كانوا على ديننا وقد ماتوا مسلمين او مشرکانو

ويل چي موږ کهف ته يوه ابادي کوو لکه يو قريه غونډي چي خلگ به پکښي استوگنه کوي، دوی دا ويل چي اصحاب کهف خو زموږ هم نسبه وه.

فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا ۖ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ

نو وويل مشرکانو د اهل افسوس چي موږ د قبرو او کهف سره يوه قريه جوړ ووکمامر.

پوه سه: چي "ربهم اعلم بهم" جمله معترضه ده او قول د خدای ﷻ رداً على المتنازعين في امر الفتية فان كلا من الفريقين دوی وځان ته منسوبول المسلمون من حيث الدين، والمشركين من حيث النسب کمامر، او سره ددي چي اصحاب کهف له کفره او له اهل کفره بېزاره وه، او له عوامو څخه د مؤمنانو هم نه وه عملاً بلکي دوی له خواصو څخه د اهل الله وه.

پوه سه: چي خفاجي په حاشيه کي د بيضاوي راوړي دي چي له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي د قبورو سره د صلحاؤ نژدې مسجد جوړول روا دی او لمونځ پکښي کول هم روا دی، روح المعاني داسي الفاظ استعمال کړي دي وهو قول باطل، عاطل، فاسد انتهى، او مظهري رحمه الله وايي هذه الآية تدل على جواز بناً المسجد ليصلي فيه عند مقابر الاولياً الله للتبرک بهم، او شيخ الاستاذ محمد فاخر المحدث رحمه الله وايي چي بناً د مسجد مکروه ده، او د روح المعاني او شيخ فاخر رحمه الله دلائل دا حديثونه دي (۱) ما رواه مسلم عن ابى الهياج الاسدي قال قال لي علي كرم الله وجهه ولا ابعثنک على ما بعثني رسول الله ﷺ ان لا تدع تمثالاً الا طمسته (يعني د يوه انسان يا حيوان بت که دي وليدی يا پوره عکس هغه خرابوه او که دي لوړ قبر وليدی د ځکي سره يې يو شی کړه) و ماروا‌ه البخاري و مسلم عن جابر رضي الله عنه قال نهى رسول الله ﷺ ان يجصص القبر وان يبنى عليه وان يقعد عليه، وما رواه البخاري ومسلم عن عائشة وابن عباس رضي الله عنهم قال لما نزلت برسول الله ﷺ يعني المرض الذي مات فيه طفق يطرح خميصة له على وجهه فاذا اغتم كشفها عن وجهه (شروع يې وکړه چي يو شړی يا پتهو به يې دده پر مخ باندي واچول چي نفس به يې تنگ سو د مخه به يې ايسته کړی) ويقول

وهو کذالک لعنة الله علی الیهود والنصاری اتخذوا قبور انبیائهم مساجد یحذر مثل ما صنعوا (مسلمانان یې وېرول د مثل کړو وړو د یهودانو او د نصاری وو) ددې حدیث ځواب امام مظهري رح داسې ورکړی دی چې دا حدیث خو پر دې دلالت کوي چې قبرونه په ګچو او سمېټو مه پخوئ او خونه مه پر جوړوئ او قبرونه ډېر مه لوړوئ، ولا دلالة علی کراهة بنأ بقرب منها.

درویش وایي: چې مسجد پر قبر جوړول او مسجد و قبرو ته نژدې جوړول فرق سره لري، اول موږ هم مکروه بولو او خبره زموږ خو په نژدې جوړولو کې د مسجد ده و قبر ته وشتان بینهما، بلکې که نژدې و قبر ته مکروه وي، نو مسجد نبوي خو هم قبر انور ته د علیه الصلوة والسلام نژدې دی، خبره داده چې د خفاجي او مظهري مقصد دادی چې لکه په ښار کې د هرات افغانستان چې مدفن د اولیأ الله الکرام دی باچهانو یا نورو سرمایه دارانو د اولیأ الله قبرو ته نژدې لوی او کوچني مسجدونه جوړ کړي دي تاچې که څوک نفل وغیره ګذاري په دغو مسجدو کې چې پاکه ځکه یې ده ګذاري به یې، او قبرونه له بنأ څخه خالي ولاړ دي هیڅ عالم د عصر قدیم الی یومنا انکار نه دی کړی فتدبر هداک الله عزوجل.

قَالَ الَّذِیْنَ غَلَبُوْا عَلٰٓی اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَیْهِمْ مَّسْجِدًا ﴿۲۱﴾

وویل هغو کسانو چې غالب په حال کې د اصحاب کهف وه (یعني چې مسلمانان وه چې مشر یې ملک صالح بیدوسیس او اصحاب ذ هغه وه، ولې دوی ثروت والا هم وه او مملکت د افسوس یې هم په قدرت کې ؤ) هر آئینه موږ بنأ کوو پر کهف ددوی مسجد چې مسلمانان به لمونځونه پکښې کوي او په دوی سره به تبرک کوي.

درویش وایي: چې چونکه اصحاب کهف د غره په غار کې دي او پر دوی سربېره خو بنأ د مسجد نسي کېدای لکه مدلول د علی د لفظ چې دی او داغه رنګه خلګ یعني مسلمانان د اطرافو چې د اصحاب کهف زیارت ته ورغلي دي مسجد یې د غار و خولې ته نژدې لیدلی دی، نو ناچاره "علی" لپاره د استعلأ نه دی بلکې په معنی د قرب دی، والقرینة علیه ماذکرنا، فقیر وایي چې هم دغه

لفظ د على منشأ د اختلاف د د روح المعاني او مظهري وگرځيدله، دا وه د فقير ترجمه د آيت والله اعلم بما في كتابه.

سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ

ژر دی چي وه به وايي هغه کسان چي په زمانه کي د عليه الصلوة والسلام وه او په تعداد کي د اصحاب کهف يې اختلاف ؤ "ثلثة" خبر د مبتدأ محذوفي دی ای هم ثلثة، څلورم يې سپی ددوی دا جمله صفت د ثلثة ده، والمعنى گرځونکی ددوی څلورم سپی دی يعني د سپي سره څلور گرځي.

وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ

او بعض وايي چي دوی پينځه دي شپږم يې سپی دی وقس هذه الجملة على ماقبلها في الاعراب، ويشتل كوي يعني وايي خبر غائب له دوی څخه يعني ليس في خزانة علمهم ذالک.

پوه سه: چي دلته يې سين نه راوړی له دې سببه چي "يقولون" عطف دی پر ماقبل يقولون نو داهم تر سين لاندي راځي، بغوي رحمه الله وايي چي په يو روايت کي راغلي دي چي د نصاری وو هيئت يعني وفد چي مدينې منورې ته راغلی ؤ لپاره د بحث د عليه الصلوة والسلام سره په شان کي د عيسى عليه السلام "چي قصه يې وړده ده" په هغو کي له مشرانو څخه په هغو کي يو په نامه د سيد يادېدی چي مذهب يې د يعقوبيه نصاری وو څخه ؤ هغه وويل چي اصحاب کهف درې دي څلورم يې سپی دی، او بل له مشرانو څخه عاقب ؤ چي د نصاری ؤ نسطوري په مذهب ؤ هغه وويل چي اصحاب کهف پينځه دي او شپږم يې سپی دی.

پوه سه: چي "رجمًا" منصوب دی مفعول مطلق د فعل مقدر دی يعني يرجمون رجمًا.

وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَّثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ

او وايي مسلمانان په اخبار د رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قول جبرئيل چي اصحاب کهف.اووه دي اتم يې سپی دی.

سوال: ثامنهم كلبهم خو صفت د سبعة نكره دى، نو واو يې ولې پر داخل كړى، روح البيان وايي چي واو يې پر داخل كړى لپاره د تاكيد د نسبت بين طرفيها يعني ثامنهم وكلبهم، او مظهري وايي لتاكيد لصوق الصفة بالموصوف فتامل.

قُلْ رَّبِّيْٓ اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَّا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلِيْلٌ ۵ۃ

ته ورته ووايه يامحمد ﷺ چي زما خداى خبر دى په عدد د دوى اونه دي په خبر مگر لږ خلگ يعني المسلمون لان قول المؤمنين مستند الى الوحي المفيد لحق التيقن، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي زه له جمله څخه د قليل يم يعني چي دوى اووه دي اتم يې سپى دى رواه ابن جرير، او ورته روايت د ابن مسعود رضي الله عنه څخه هم منقول دى.

فائده: بغوي رح له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت راوړى دى چي د اصحاب كهف نومان دادي (١) مكسلمينا (٢) تمليخا (٣) جرطونس (۴) سنونس (۵)شارينوس (٦) ذولواس (٧) كعسططيونس (٨) راعي چي نوم يې نه دى معلوم، رواه الطبراني في الاوسط باسناد صحيح، وقال ابن حجر في شرح البخاري چي ددوى د نومانو په ويلو كي اختلاف ډېر دى ولا يقع الوصوق بشئ.

درويش وايي: چي حضرت علي څخه داسي روايت نقل سوى دى چي اصحاب كهف اووه نفره وه نومان يې داسي رواړي دي، يمليخا، مكشلينا، مشلينا، مرنوش، دبرنوش، وشاذنوش او اووم يې راعي دى، د هغه نوم يې كفتططيوش ذكر كړى دى، او كاشفي رح په تفسير حسيني كي وايي چي اصح داده چي د راعي نوم يې مرطوش ؤ، امام نيسابوري له ابن عباس رضي الله عنهما څخه داسي روايت رانقل كړى دى چي نومان د اصحاب كهف لپاره د طلب، د هرب او د اور د وژلو لپاره په يوه ټوكره كي دې وپېچي اور ته دې ور وغورځوي اور به مړ سي، او د كوچني د ډېري ژړا لپاره دې په يوه كاغذ كي دې نوشته كړي او تر سر دې ورلاندي كړي، او د كښت د حفاظت له آفاتو څخه دا نومان دې نوشته كړي تعويذ دې ځني جوړ كړي پوښونه دې وركړي او د كښت په منځ كي دې

لکړه ودروي او تعویذ دي په هغه پوري غوټه کړي، او چي د چا دريمه دريمه ورځ تبه کېږي او د سر درد لپاره او د غنی او جاه وجلال او ورتګ د حاکمانو ته تعويذ دې کي په دې ټولو صورتو کي تر راسته موټه دې غوټه کړي، او که د ښځي ولادت سخت ؤ نوشته دې کړي تر چپه ورانه دې ورغوټه کړي.

فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَآءً ظَاهِرًا

او ته یا محمد ﷺ بحث مه کوه په باره کي د عدد د اصحاب کهف، مګر نه بحث په ظاهر د قصصنا الیک او نسبت د جهل و مخالف ته مه کوه او ډېر تعمق هم مه پکښي کوه اذ لافائدة في الجدال في ذالک.

وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴿۲۲﴾

او ته فتوی مه غواړه په شان کي د اصحاب کهف، له اهل کتابو څخه د هیڅ چا څخه یعني له دوی څخه د متعلم پر ډول سوال او پوښتنه مه کوه ولي چي تاته په وحي حال ددوی معلوم سو وفي ذالک کفایة لک فلاحاجة الی السوال عنهم او بل دا سوال مفضي و نزاع ته ګرځي لانک علی الحق في حالهم واهل الکتاب علی الجهل المطلق.

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿۲۳﴾ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ

او ته مه وایه د یو کار په باره کي چي زه دا کار کو صبا مثلاً.

پوه سه: چي ذکر د صبا په اعتبار د شان نزول دی ورنه مراد مطلق زمان مستقبل دی، مګر مقرون په دې کلمه سره یعني د "ان شأ الله".

پوه سه: چي دا استثنأ له نهي څخه ده والمعنی لاتقولن لاجل شئ چي ستا ورته قصد وي چي زه دا کار کوم په زمان مستقبل کي الا ان یشأ الله والاستثنأ مفرغ یعني لاتقولن في حال من الاحوال الا متلبساً بمشیته تعالی ای الا قائلاً ان شأ الله.

پوه سه: چي المنذر له مجاهد څخه روایت کړی دی چي یهودانو و قریشو ته ویلي وه چي تاسي ددغو مدعي النبوة څخه پوښتنه وکړئ د روح یعني چي روح انساني څه شی دی او اصحاب کهف څوک وه او ذو القرنین څوک ؤ، نو

قريشو له عليه الصلوة والسلام څخه دا دري پوښتنې وکړې، فقال عليه السلام ايتوني غداً اخبركم" او ان شاً الله يې نه وويل هغه ؤ چي وحي معطل سوې تر ډېرو ورځو پوري چي له دري څخه نيولې تر څلوېښتو ورځو پوري، شاه عبدالعزيز په تفسير عزيزي كي روايتونه راوړي دي چي قريشو د عليه الصلوة والسلام په تكذيب خولې پوري كړې حتى چي ويل به يې ان محمد ودعه ربه وقلى، پر عليه الصلوة والسلام باندي سخت د تكليف، او خفگان بار ولوېدى، نو دا آيت نازل سو يعني په دې آيت كي خداى ﷻ سبب د تاخير د وحي بيان كړى چي ان شاً الله دي نه وه ويلي، چي دا بيان مفصل د سورت بني اسرائيل په تفسير كي ددې قول د خداى ﷻ "ويسئلونک عن الروح آه" تېر سوى دى فارجع هناک.

دروېش وايي: چي ان شاً الله ته په عربي ژبه كي استثنأ وايي دا له دې سببه چي ان شاً الله مشابه ده استثنأ په تحقيق كي فتدبر هداک الله تعالى.

وَاذْكُرْ رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ

او ذكر د خداى (ﷻ) كوه، يعني قل ان شاً الله، كه دي اول وار ان شاً الله نه وه پياد وروسته دي پياد سوه بيا ان شاً الله ووايه، په حديث كي راغلي دي چي دا آيت چي نازل سو، عليه الصلوة والسلام وويل ان شاً الله.

وَقُلْ عَسَىٰ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

ووايه چي شايد چي ما ته دي هدايت زما رب يعني توفيق دي راكړي، يعني يو شي ته چي هغه اقرب او اظهر وي تر قصه د اصحاب كهف په دلالت كي پر نبوت زما، وقد فعل ذالک حيث اراه اعظم من البينات، لكه د ډېرو انبيأ عليهم السلام قصې، او د حوادثو علم چي په مستقبل زمان كي راتلونكي وي.

دروېش وايي: چي ان شاً الله دومره لوى نعمت دى چي د ډېرو مشكلاتو څخه سړى خلاصوي (١) كه څوک د يو چا سره مثلاً وعده د يو شي وكړي، نو وفأ بالعهد خو واجب دى شرعًا عند القدرة او كه يې متصل د وعدې سره ان شاً الله وويل بيا يې ايفا نه ده واجب (٢) كه چا مانې ته وويل پر ما طلاقه يې كه

څه هم ثلاثًا وي او متصل یې ان شأً الله وویل نه پر طلاقېږي (۳) په عقود کي مثل البیع والشرأ والاجارة کي ان شأً الله متصل وویل هغه عقد نه دی لازم.

مسئله: که یو سړي و بل ته وویل چي ته مؤمن یې؟ ددې په ځواب کي په نېز د امام اعظمؒ به ان شأً الله نه وایي بلکې وایي به انا مؤمن حقًا، او امام شافعيؒ وایي چي ددې په ځواب کي هم ان شأً الله صحیح دی لان عاقبة الامر غیب.

مسئله: د ابن عباس رضي الله عنهما پر مذهب استثنأ منفصل هم رواه ده استدلالاً بهذه الآیة، لکن اکثره فقهأ پر خلاف ددې دي، ائمهؒ وایي که چېري استثنأ منفصل روا سي، نو باید هیڅ عقد من البیع والشرأ والنکاح وغیر ذالک دي لازم نه سي، ولي په استثنأ منفصل به یې فسخ کړي، او صدق او کذب به د چا نه سي معلوم لاحتمال الاستثنأ المنفصل فافهم، امام قرطبي په خپل تفسیر کي وایي په تأویل ددې آیت چي ابن عباس رضي الله عنهما دلیل پر جواز د استثنأ منفصل ګرځولی ؤ داسي وایي چي استثنأ منفصل چي په دې آیت کي راغلې ده لپاره د رفع د اثم او تبری ده، واما الاستثنأ المغیر للحکم فلایکون الا متصلاً انتهی.

درویش وایي: چي د تاریخ په پاڼو کي د امام اعظمؒ په مناقبو کي راغلي دي چي محمد بن اسحاق صاحب المغازي د ابو حنیفهؒ سره حسد درلودی په دې سبب چي منصور ابي جعفر امیر المؤمنین امام اعظمؒ تر ټولو علماؤ افضل باله او دده لوی احترام یې کاوه، یو وخت محمد بن اسحاق او امام اعظمؒ په مجلس کي د ابي جعفر المنصور سره یو ځای سوه، نو محمد بن اسحاق و امام اعظم ته وویل چي ته څه وایه چي که یو سړی طلاق ماینې ته ورکړي او یا یې پر یو شي قسم واخستی وروسته یو ګړی ساکت سو بیا یې ان شأً الله وویل! امام اعظم ورته وویل چي ان شأً الله یې په درد نه خوري ولي چي منفصل ده انما ینفعه اذا کان متصلاً، محمد بن اسحاق ورته وویل کیف لاینفعه او سره ددې نیکه د امیر المؤمنین چي ابن عباس رضي الله عنهما دی وایي چي استثنأ یعني ان شأً الله عمل په کېږي ولو بعد سنة لقوله تعالی "ذکره واذا ربک اذا نسیت" فقال امیر المؤمنین لابی حنیفةؒ اهکذا مذهب جدي؟ قال ابو حنیفهؒ نعم، نو منصور په ډېر غضب ورته وویل "اتخالف جدي یا ابا

حنيفة" فقال ابو حنيفة لمذهب جدك تأويل صحيح، هغه دا چي په استثنأ منفصل سره گناه پورته کېږي اما حکم ته تغيير نه رسوي كالطلاق وغيره، بيا امام اعظم و منصور ته وويل چي دا محمد بن اسحاق او ملگري دده تا اهل د خلافت نه بولي، ولي دوی خو ستا سره بيعت کړی دی او دا يې ويلي دي چي ته زمونږ دخوا خليفه يې، نو که ته استثنأ منفصل روا بولې دې خلگو ته ووايه چي د بيعت سره سره ان شأ الله ووايا ست پر تاسي حنث او نقض العهد نه لازمېږي بل خليفه به وټاکو، منصور پر خپلو عسکرو ږغ وکړی چي ونسئ محمد بن اسحاق او پټمو يې په غاړه کي وروا چوئ بندي خانې ته يې بوزئ وفيه تعظيم امام الملة قائل الحق بغير علة.

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ

او اصحاب كهف درنگ وکړی په کهف کي ژوندي مضروبًا على اذانهم.

درويش وايي: چي اوس خدای پاک بيان د مدت د لبث ددوی کوي چي دمخه يې مجملاً ويلي وه فضربنا على آذانهم في الكهف سنين عددًا.

ثَلَٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا ﴿٢٥﴾

درې سوه کاله (ابن مردويه له ابن عباس رضي الله عنهما او جرير له ضحاک رح څخه داسي روايت کړی دی چي "ثلاثة مائة" چي نازل سوه خلگو وويل چي درې سوه مياشتي دي که کلونه؟ فانزل الله تعالى سنين) دوی زيات لبث وکړی نهه کاله، بغوي وايي چي له حضرت علي څخه روايت دی چي په نزد د اهل کتابو درې سوه کاله شمسي وه او خدای پاک درې سوه کاله قمري ياد کړل کما هو مسلک الشريعة المحمدية، او تفاوت په منځ کي د شمسي کلو او د قمري کلو په سل کاله کي درې کاله دی يعني په سل کاله شمسي کي درې کاله قمري پر بالا کېږي، نو په درې سوه کاله کي نهه کاله پر بالا سوه، ولهذا قال الله تعالى "وازدادوا تسعًا" کلبي رح وايي چي نصاری د نجران وويل اما ثلث مائة فقد عرفنا واما التسع فلا علم لنا به فنزلت.

قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا۟

ته ووايه چي خدای (جل جلاله) ښه خبر دی په ما لبثوا ددوی يعني چي مراد قمري

کلونه دي، ولي د شريعت محمدي ډېر احکام پر قمري حساب مبني دي لکه روژه، حج او غيرهما بلکې عرب د زمانې د آنحضرت ﷺ شمسي حساب يې عموماً نه پېژندی فتامل.

لَهُ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ ۭ

خاص په خدای ﷻ پوري دی علم د هغو شيانو چي له مخلوقه څخه غيب او پټ وي په اسمانو او په مځکه کي وي "ابصر و اسمع" دواړې صيغې د افعل التعجب دي، فارسي ترجمه يې داده چي "بينا است خدای تعالی بهر موجود وچه شنو است بهر موجود، قال الشيخ رح چي ضمير د "به" خدای پاک ته راجع دی او محلاً مرفوع دی لکونه فاعلاً لفعل التعجب والبأ زائدة کما في کفی بالله، والهمزة في الفعلين لصيرورة اصله بصر الله وسمع ثم غير الی اللفظ الامر وليس بامر حقيقةً اذلا معنی للامر ههنا، ومعناه ما ابصر الله بکل موجود وما اسمعه لکل مسموع وصيغة ليست علی حقيقتها لاستحالة التعجب علی الله تعالی بل للدلالة علی ان شانه تعالی في علمه بالمبصرات والمسموعات خارج عن ادراک العقلأ اذ لا يحجبه شئ ولا يحول دونه حائل ولا يتفاوت بالنسبة الی علمه لطيف ولا کثيف ولا الصغير ولا الکبير انتهی کلام الشيخ رح بنقل روح البيان، او امام مظهري په ډېر لنډ عبارت ټوله معنی د شيخ د عبارت راوړې ده، ابصربه (ای بالله) و اسمع (ای بالله تعالی) وروسته وايي چي خدای پاک کمال خپل په ابصار او سمع کي په صيغه د تعجب راوړی لپاره د دلالت پر دې باندي چي حال د خدای ﷻ په ادارک او علم کي د مبصراتو او مسموعاتو خارج عما عليه ادارک السامعين والمبصرين اذ لا يحجبه شئ "ای کما في المبصرين والسامعين من البشر فافهم.

مَا لَهُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِيٍّ ۡ وَّلَا يُشْرِكُ فِيْ حُكْمِهٖٓ اَحَدًا ﴿۲۶﴾

"مالهم" ای لاهل السموات والارض" ماسوی له خدای ﷻ څخه "من ولي" يعني ناصر او متولي د دوی کلمه د "من" لپاره د استغراق د نفي ده "ولا يشرک في حکمه" ای في قضائه او امره ونهيه "احداً" هيڅ ثوک له اهل السموات والارض څخه.

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ

او ته یا محمد (ﷺ) تلاوت وکړه د هغه څه چي ماته وحي کړي له قرآن څخه د رب ستا یعني ته متابعت کوه د ما في القرآن او د مکې د کفارو و خبرو ته مه گوره چي دوی وایي ایت بقرآن غیر هذا "اوبدله" دا یې دلیل دی، یعني هیڅ قدرت نه لري چي تبدیل یا تغییر د کلماتو د قرآن کریم وکړي غیر له خدای ﷻ څخه.

وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾

او ته نه سې پیدا کولای یا محمد (ﷺ) غیر له خدای ﷻ څخه که ته متابت د قرآن ونه کړې حسب ما نزل "ملتحدا" ابن عباس رضي الله عنهما وایي ځای د ساتني له عذاب څخه د خدای ﷻ او بعض وایي ځای د تېښتي.

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ

او ته ثابت او محکم وساته خپل ځان، بغوي رح وایي چي دا آیت نازل سوی دی په باره کي د عیینة بن حصین فزاري چي دی رسول الله ﷺ ته راغلی یعني دمخه تر اسلام او د علیه الصلوة والسلام سره فقرا د مسلمانانو ناست وه فیهم سلمان رضي الله عنه او حضرت سلمان یو پشمي پنړ پټو پر ځان پېچلی ؤ چي خوله یې پکښي کړې وه لشدة الحرارة، نو عیینة و علیه الصلوة والسلام ته وویل "اما یوذیک ریح هولا؟" ددوی د خولې کریه بوئ تا نه په عذابوي؟ "ونحن سادات مضر واشرافها فان اسلمنا اسلم الناس وما یمنعنا من اتباعک الاهولا" موږ د مضر د قوم هغه سرداران او اشراف خلگ یو که موږ مسلمانان سو نو نور خلگ یعني زموږ د قبیلې هم ایمان راوړي او زموږ د ایمان راوړل مانع نه دي مگر دغه فقرا یعني موږ ددوی په ناسته شرمېږو او ددوی د خولې د بدبویي په عذابېږو، نو دوی له مجلسه وشړه او یا یوه ورځ زموږ سره کښېنه تبلیغ راته کوه او بله ورځ ددوی سره، فانزل الله تعالی هذه الآیة.

مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

سره د هغو کسانو چي دوی عبادت او ذکر کوي د خدای پاک د سهار په وخت

كي او د مازديگر په وخت كي يعني في طرفي النهار او په دې كي ددوى اراده د
رضأ د خداى جل جلاله ده، يعني نه رياءً دا كار كوي او نه نفاقًا او بل د دنيا شى يې هم
نه دى په كار او آخرت په كار لري، او بعض مفسرين وايي چي دا آيت په اصحاب
صفه كي نازل سوى دى چي دوى اووه سوه (۷۰۰) ته بالغ وه چي ټوله فقرأ وه چي
نه يې كښت درلودى او نه يې مواشي درلوده او نه يې تجارت، يو لمونځ چي به
يې وكړى د بل لمانځه په انتظار كي به يې تسبيح او تهليل وايه، نو دا آيت چي
نازل سو رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل الحمد لله جعل في امتي من امرني ان اصبر معهم.
والاول من شان النزول اجود واصح اسنادًا والله اعلم بمراده في كتابه.

وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا

او ته مه اړوه خپلي دوې سترگي (كنايه ده له رغبت څخه) ددوى څخه يعني
الفقرأ المذكورين الى غيرهم چي ته اراده لرې او طلب د مجالسه د اغنياؤ وكړې
چي صاحب د زينت د دنيا دى، حسين كاشفي رح په تفسير حسيني كي وايي
بايد دانست كه آن حضرت هرگز بدنيايى زينت آن ميل نبوده بلكه معناى آيت
اينست كه مكن عمل كسى كه به زينت چه مائل بدنيا از فقرأ معرض وبر اغنيأ
مقبل باشد، ددې دليل دا قول د عليه الصلوة والسلام دى چي خلگو ته بې په
نصيحت كي ويل "لاتجالسوا الموتى، يعني الاغنيأ.

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ۲۸

او ته متاعت مه كوه په گوښه كولو د فقراؤ د خپل مجلس څخه د هغه چا چي
موږ غافله كړي له ذكر څخه زموږ چي يا كلمه توحيد مراد ده يا قرآن كريم او
متابعت د خواهش نفساني كوي لكه رؤسا د قريشو لكه په مانحن فيه چي
عيينه بن حصين الفزاري چي د عليه الصلوة والسلام څخه د طرد د فقراؤ د خپل
ځان څخه خواهش كړى ؤ كه څه هم نورو اشرافو د قريشو هم داغه مطالبه كوله،
او بعض مفسرين وايي چي مراد په دې آيت كي اميه بن خلف الجمي دى ما روى
عن ابن عباس رضي الله عنهما.

درویش وایي: چي ولا منافات بین الروایات، ولي چي موږ وویل چي اشراف د قریشو ټوله طالبان د طرد د فقراؤ وه، او د "کان امره فرطاً" دېري ترجمې کړل سوي دي لکه (۱) ضیاعًا (۲) ضیع امره وعطل ایامه (۳) ندمًا (۴) سرفًا (۵) متروکًا (۶) باطلاً (۷) مخالفًا للحق (۸) مجاوزاً عن الحد (۹) تارکًا للحق.

درویش وایي: چي دا معناوي ټولي مقاربة المآل دي.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ ۚ

او ووایه یا محمد (ﷺ) چي حق هغه دی چي له جانبه څخه د خدای ﷻ وي لامایقتضیه الهوی.

پوه سه: چي "الحق" مبتدأ ده "من ربکم" یې خبر دی، او دا احتمال که څه هم مرجوح دی چي الحق دي خبر د مبتدأ محذوفي وي او من ربکم دي حال وي والتقدیر الاسلام او القرآن هو الحق کائنًا من ربکم.

فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَّمَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۙ

که د چا خوښوي ایمان دي راوړي او که د چا خوښه وي کفر دي مختاره کړي.

فائده: دا تخییر لپاره د تهدید او د وعید دی، ګویا دا جواب دی د قول د عیینه چي علیه الصلوة والسلام ته یې وویل "اما یؤذیک ریح هؤلاً یعني الفقرأ ونحن سادات مضر واشرافها فان اسلمنا اسلم الناس یعني قبیلة مضر کلهم وما یمنعنا عن اتباعک الا هؤلاً یعني الفقرأ الذین لثیابهم وعرقهم ریاح منتنة فنحیهم وحتی نتبعک" حاصل د ځواب یې دادی چي حق چي اسلام یا قرآن دی کائن د خدای ﷻ له خوا دی او هغه خدای زه امر کړی یم په دې سره چي ځان به صبر کوې پر نشت او برخاست ددغو فقراؤ سره او زه یې نهي کړی یم له شړلو څخه ددوی، نو که ستاسي خوښه وي ایمان راوړئ او که ستاسي خوښه وي پر خپل کفر دوام وکړي زه ستاسي په کفر باک نه کوم، ولي ضرر یې تاسي ته راجع دی ما ته نه دی.

درویش وایي: چي په پښتو کي هم داسي امر تخییري سته لکه د یو سړي زوی چي پلار ته ووایي چي زه امریکا ته ځم مثلاً، پلار خو یې اولاً منع کړي

لکن زوی یې تینګار وکړي، نو پلار یې ورته ووایي که پر کور کښېنې که امریکا ته ځې.

اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًاۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَاؕ

موږ اراسته کړې دی ظالمانو ته یعني کافرنو لره اور یعني دوږخ.

یوه سه: چي دا جمله "احاط بهم سرادقها" په تقدیر د قد حال دی له ظالمین څخه یا صفت د "نار" دی چي احاطه به کړي پر دوی سرادق د اور.

یوه سه: چي سرادق لفظ مفرد معرب دی یعني د بلي ژبي لفظ عربو استعمال کړی دی، ولي چي په کلام کي د عربو اسم مفرد چي دریم حرف دي الف وي وروسته دې دوه حرفه نور وي نسته، په نهایه نومي کتاب کي وایي چي "سرادق کل شئ احاط بشئ من حائط او خبأ" یعني خېمه، نو له دې عبارت څخه هم دا فهمېږي چي سرادق لفظ مفرد دی.

درویش وایي: چي سرادق، فسطاط او خبأ سره یو دي، او یو ضعیف احتمال دا هم دی چي جمع د سردق دي وان لم یستعمل مفرده في کلام العرب، په حدیث شریف کي راغلي دي چي روایت یې احمد، ترمذي او حاکم رح کړی دی عن ابي سعید الخدري رضي الله عنه عن النبي صلی الله علیه وسلم قال سرادق النار اربعة جدر کثف" څلور دېواله دي پنډ چي هر دېوال یې د څلوېښتو کالو لار ده، او بغوي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت کړی دی چي "هو حائط من نار" او بعض وایي چي یو ددوی دی چي پر کفارو احاطه کوي.

درویش وایي: چي په هر صورت د کلام بنأ پر تشبیه ده چي هغه اوز یا دېوال د اور یې مشابه کړی په خېمه سره، وجه التسمیة الاحاطة باهل النار کالخیمة والفساط.

وَاِنْ يَّسْتَغِيْثُوْا يُغَاثُوْا بِمَآءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوْهَؕ

او که دوږخیان شکایت وکړي د ډېري تندي، ددوی پریاد رسي کېږي په اوبو سره چي لکه مهل داسي وي، چي داغوي مخان ددوی من شدة الحرارة، بغوي رح

وايي چي د ابن عباس رضي الله عنهما روايت دى چي مهل يو خته اوبه دي لكه زيت د تېلو خته اوبه، او مجاهد رح وايي چي مهل د دوږخيانوويني او نوونه دي چي په دوږخ كي يو ځاى سره جمع كيږي، نو چي دوى تږي سي هغه وركول كيږي، او روح البيان د مهل ترجمه په ويلي وسپنه سره كړې ده.

پوه سه: چي ترمذي، ابن ابي حاتم، ابن حبان، حاكم او بيهقي رح له ابي سعيد الخدري رضي الله عنه څخه روايت كړى دى او هغه له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه في تعبير قوله تعالى بمآء كالمهل قال عليه السلام كعكر الذيت (خته بيل) چي دوږخي دا اوبه مخ ته نژدې كړي د مخ پوست يې پكښي راشوه سي.

بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿۲۹﴾

بد مشروب دى مهل او بد دى اور، قال ابن عباس رضي الله عنهما منزلاً وقال مجاهد رح مجتمعًا، وقال عطأ مقرًا وقال قتيبي مجلسًا.

درویش وايي: چي اصل معنى د ارتفاق چي مصدر دى د مرتفعًا چي سړى څنگل پر مځكه كښېږدي او بارخو پر تكيه كړي د استراحت لپاره، نو د مرتفعًا متكئًا ومسترحًا معنى يوه ده.

سوال: په اور كي تكيه او استراحت له كومه ؤ كما لا يخفى؟

ځواب: مرتفعًا چي يې د دوږخيانو په باره كي راوړى دى "حَسُنَت مرتفقًا" چي يې حال كړى د جنت والو. كما سيئاتي فتدبر وامثاله كثيرة.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿۳۰﴾

په تحقيق هغه كسان چي ايمان يې راوړى وي او عملونه يې كړي وي د ښوو كارو من الفرائض والواجبات والسنن والمستحبات قوليه او جسديه او ماليه موږ نه ضائع كو ثواب د هغه چا چي عمل صالح وكړي.

پوښتنه: يو مؤمن به عمل صالح تهوله كوي مگر منهيات به هم ورسره كوي د هغه حال نه سو بيان؟

ځواب: ترك د منهياتو په عمل كي د صالحاتو مندرج دى كريمه "ان

الصلوة تنهى عن الفحشأ والمنكر الآية"

اعراب: خبر د "ان" اول په "ان" ثاني سره د ما في حيزه دی، والعائد محذوف تقديره من احسن منهم، او يا ضرورت و حذف ته د عائد نسته، ولي چي په عموم کي د من احسن عملاً الذين آمنوا داخل دی فتدبر هداک الله الی درک لطائف کلام الله عزوجل.

أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ

دوی لره دي جنتونه د استوګني "تجري" ای من تحت قصورهم يوه والهٔ د اوبو ده چي مادة اصلي ده د حيوٰة د انسانانو حتی آدم عليه السلام او د ټولو حيواناتو او د ټولو درختو او د نباتاتو وغيرها، کريمه "فيه شفأ للناس" او دريمه د شيدو ده چي هيڅ په حلق کي نه بنديږي او په هيڅ مرض کي شيدې ممنوع نه دي او اطبأ وايي چي شيدې حامل د څورلسو (۱۴) ويټامنو دي چي په بله غذأ کي جمعًا نسته، کريمه "من بين فرس ودم لبنًا خالصًا سائغًا للشاربين الآية، او څلورمه والهٔ د شرابو ده.

پوښتنه: د دنيا شراب خو د سر درد لري او د انسان عقل مغلوبه ګرځوي، آيا د جنت په شرابو کي هم دا خصلت سته که څرنګه؟

ځواب: د جنت شراب له دې شيانو څخه پاک دي، کريمه "لافيها غول ولاهم عنها ينزفون" مونث د ضمير و خمر ته راجع دی چي مؤنث سماعي دی.

پوه سه: چي "عدن" ډېر اوسېدلو ته وايي، ټوله جنتونه عدن دي لخلود المؤمنين فيها ابداً، ولهذا يقال عدن المأ بمكان اذا قام به.

فائده: جمله د "اولئک لهم جنات الآية" جمله مستأنفه ده د بيان د اجر چي په دمخه آيت کي راغلی ؤ.

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ

دوی ته زيور ورکول کيږي د اساور، د سرو زرو.

پوه سه: چي اساور جمع د اسورة جمع سوار ده، نو منتهی الجموع ده غير منصرف ده لان صيغة منتهی الجموع قائم مقام السببين لعدم الانصراف کما

في كتب النحو، سوار په پښتو بنګړي بولي او په فارسي يې دستينه يا ودست برنجن بولي او په اردو يې کنګهن بولي.

فائده: کلمه د من لپاره د بيان ده د تبعيض نه ده، او اساور چي يې نکره راوړه او داغه رنګه ذهب يې هم نکره راوړه لپاره د تعظيم د حسن ددوی.

فائده: طبراني په اوسط کي او بيهقي له ابي هريره رضي الله عنه څخه نقل کړی دی قال قال رسول الله ﷺ "لوان ادنى من اهل الجنة حلية، اعدلت بحيلة اهل الدنيا جميعًا لكان مايحيله الله تعالى في الآخرة افضل من حلية اهل الدنيا جميعًا" له کعب الاحبار څخه روايت دی چي خدای جل جلاله يوه ملکه پر دې کار ګمارلې ده چي زېورات د اهل جنت جوړوي من اول خلقه الى ان تقوم الساعة" که يو زېور له زېوراتو څخه د اهل جنت و دنيا ته راوړل سي لذهب بضوء الشمس يعني ضوء الشمس به مغلوبه سي.

وَّيَلْبَسُوْنَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّنْ سُنْدُسٍ وَّاِسْتَبْرَقٍ

او جنتيان به اغوندي کالي د شنه يا زرغونه رنګ (ابن السني او ابو نعيم دواړه په طب نبوي کي وايي عن انس رضي الله عنه قال كان احب الالوان الى رسول الله الخضرة) سندس نازل وريښميني جامې ته وايي "واستبرق" وهو ما غلظ من الحرير، بغوي وايي چي غلظ په کالو کي د اهل جنت په معنى د محکم والي دی.

درويش وايي: چي له دې څخه خو دا معلومېږي چي سندس محکم نه دي وليس كذالك، په بعضو تفاسيرو کي وايي چي د سندس جامه سربېره اغوندي او د استبرق جامه لاندي تر سندس اغوندي كما هو المروج في نسأ الاغنيأ اليوم، نو په استبرق سره يې ستر د عورت کېږي او په سندس سره يې زينت، ولي چي تر سندس لاندي د استبرق رنګ هم معلومېږي او خپل رنګ خو يې خپل دی، والله اعلم بحقيقة الحال ادخلنا الله الجنة بفضله وكرمه لنعلم حقيقة حال الثياب.

مُّتَّكِـِٕيْنَ فِيْهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ

او تکيه به کوي اهل جنت په جنت کي پر پلنګانو، لکه په دنيا کي چي متنعمين خلګ داغسي کوي.

پوه سه: چي "ارائک" جمع د اريکة ده چي پلنګ يا چپرکټ يې بولي، لکن چي په حجال کي وي حجال جمع د حجلة ده چي هغې خوني يا خېمې ته وايي چي ډېره ښه يې ښائسته کړې وي په مفروشات فائقه وو او په پردو لپاره د زوم او ناوي، بيهقي رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی چي سرير ته ارائکه نه وايي چي په حجلة کي نه وي او که حجله بې سريره وه هم يې اريکه نه بولي، او چي سرير او حجله دواړه سره يو ځای سي نو يې اريکه بولي كذا قال صاحب روح البيان والمظهري في تفسيره.

نِعۡمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتۡ مُرۡتَفَقًا ﴿٣١﴾

ښه جزا ده جنت و نعيمها، او ښه ځای دی جنت د مجلسيانو لپاره او ښه ځای د قرار دی جنت، او يا معنی دا چي ښه دي ارائک د تکيې لپاره.

درويش وايي: چي دا نعمتونه او ملبوسات او مشروبات په جنتو کي نور نور نعمتونه من الماكولات والروائح الطيبة من الازها، چي مهربانه خدای عزوجل په کريم قرآن کي ځای پر ځای موږ ته ذکر کړی دی، دا د ښو ښو درختو د اعمال صالحه ؤ په دنيا کي ميوه ده او فضل الهي علاوه دی، شيخ مصلح الدين الشيرازي قدس سره وايي:

قيامت که بازا مينو نهند .... منازل باعمال نيکو دهند
کسی را که حسن عمل بيشتر .... بدرگاه حق منزلت پيشتر
بضاعت بچند انکه آری بری .... اگر مفلسی شرمساری بری
که بازار چندان که اگنده تر .... تهی دست را دل پراگنده تر

حکايت: يو سړي په بلخ کي وخپل بزګر يا مريي ته وويل چي په فلانی مځکه به غنم وکرې، هغه اورېشي په وکرلې د لو وخت چي راغلی هغه مالک چي ورغلی که څه ګوري پر مځکه د اربشو کښت ولاړ دی، نو هغه بزګر يا مريي ته يې وويل چي ما نه وه درته ويلي چي په دغه مځکه غنم وکره، بزګر ورته وويل چي هو راته ويلي دي وه لکن ما چي اوربشي وکرلې په ګمان ددې چي ګوندي غنم راوکړي، د مځکي مالک ورته وويل "يا احمق هل رئيت احداً ذرع الشعير فحصل

حنظة؟ قال العبد فكيف تعصى الله انت وترجوا جنته ونعيمها" مولى روم وايي:
جمله دانند این اگر تونگروی .... هرچه میکاریش روزی بدروی
درویش وايي: چي دا معنی د هغه حديث نبوي ﷺ ده الدنيا مزرعة الآخرة

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ

ته بيان كړه كفارو ته د مكې يو مثال د دوو كسانو، بغوي رح وايي چي دا آيت نازل دی د دوو ورونو په باره كي چي د اهل مكې وه من بني مخزوم يو مسلمان ؤ نوم يې ابو سلمه عبدالله بن عبدالاسود بن عبد ياليل وكان زوج ام سلمة قبل النبي ﷺ او بل كافر ؤ وهو الاسود بن عبدالاسود بن عبد ياليل، وقيل هذا مثل لعيينة بن حصين واصحابه مع سلمان واصحابه ومشبها برجلين من بني اسرائيل چي دوه ورونه وه چي يو مؤمن ؤ چي نوم يې يهودا په قول د ابن عباس رضي الله عنهما وقال مقاتل تمليخا والآخر كافر ؤ چي نوم يې قطردس ؤ، وهب رح وايي چي نوم يې قطفر ؤ، نو دا هغه كسان دي چي په سورة والصافات كي خدای جل جلاله بيان كړی دی ددې دوو قصو عبدالله بن المبارک له معمر څخه او هغه له عطأ الخراساني څخه داسي راوړي ده چي دوه كسه سره شريكان وه دوی اته زره (۸۰۰۰) ديناره په دواړو درلوده يعني سره شريكان وه، او بعض وايي چي دوه ورونه وه چي له پلاره څخه په ميراث اته زره دينار په ميراث ورپاته سوي وه، تقسيم يې سره وكړی څلور څلور زره ديناره هر يوه ته وررسېدله (وهذه الرواية هو الاصح عند الاكثر) نو دا يوه په زر دينار مځكه رانيول، نو هغه ورور چي مسلمان ؤ داسي يې وويل اللهم ان فلانًا قد اشترى ارضًا بالف دينار او زه خدايه رانسم ستا څخه مځكه په جنت كي په زر ديناره، نو هغه زر ديناره يې خيرات كړه مسكينانو ته يې ور كړه، بيا يې هغه بل ورور سرای جوړ كړی په زر ديناره دا مسلمان ورور يې وويل "اللهم ان فلانًا بنى دارًا بالف دينار" زه ستا څخه سرای رانسم په جنت كي، نو زر ديناره يې خيرات كړه، بيا يې ورور كوزده وكړه په زر ديناره او د مايني پر زر وزېور يې هغه زر ديناره مصرف كړه، فقال المؤمن اللهم اني اخطب اليک من نسأ الجنة يعني الحور بالف دينار" هغه يې هم خيرات كړه، بيا يې ورور خادمان او متاع البيت په زر ديناره

رانيول، نو مؤمن وويل اللهم اشترى منک خدماً ومتاعاً في الجنة بالف دينار" هغه يې هم خيرات کړه، وروسته مؤمن ته يوه مجبوري ورپيښه سوه په زړه کښې يې وروګرځيدله چي هغه بل ورور ته به ورسم شايد څو مرسته راسره وکړي، نو دا مسکين مؤمن ورور د هغه بل ورور د تيريدلو په لار کي عاجزه کښيناستی هغه په ډېر شان او شوکت مريان ورسره وه چي تيريدی دی ور ولاړ سو هغه چي ورته وکتل وه يې پيژندی ورته وه يې وويل چي فلانی يې ده ورته وويل هو! هغه ورته وويل چي څه کوې چي دلته ناست يې؟ مؤمن خپل د مجبوريت قصه ورته وکړه او ورته وه يې ويل چي زما سره څه مرسته وکړه، هغه ورته وويل چي هغه څلورزره ديناره دي څه کړه، ما او تاخو د پلار اته زره ديناره ميراث سم پر نيمايي سره تقسيم کړه، مؤمن ورور ټوله قصه ورته وکړه، هغه ورته وويل چي ته خيراتونه کوه اذهب فلا اعطيک شيئًا او منت يې هم پر وکړی، او په يوه روايت کي راغلي دي چي هغه کافر ورور دی تر لاس ونيوی ګرځاوه يې پر خپل سرای او ځمکه وغيره باندي، فنزلت فيهما واضرب لهم الآية، اى للكافرين و المؤمنين مثل رجلين اى حال رجلين، بعض مفسرين وايي چي دا مثال فرضي دی، او بعض وايي واقعي دی في زمن النبي ﷺ او في الزمان السابق.

پوه سه: چي رجلين په آيت کي په حذف د مضاف اى مثل رجلين بدل دی له مثلاً څخه، او دا وروسته آيت تفسير د مثل دی فافهم، جلالين وايي چي دا دوه وروڼه د يو باچا زامن وه انتهى.

درويش وايي: چي علامه بغداد وايي چي دا مثال واقعي دی وهو المغول عليه آه، او قصه د روح المعاني او د روح البيان سره ورته ده مګر مظهري څه زيادت او اختلاف بيان کړی دی چي درويش اشاره ورته وکړه په بيان کي د قصه مذکورې فتدبر.

جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ

موږ ګرځولي وه يعني ورکړي مو وه و يوه ته ددوی چي کافر ؤ دوه باغونه د انګورو يعني قسم قسم.

پوه سه: چي دا جمله ټوله يا بيان د تمثيل دی يا صف د "رجلين" دی.

وَحَفَفْنٰهُمَا بِنَخْلٍ وَّجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾

او احاطه کړي وه موږ د دواړه باغونه د انګورو د خورما په درختو سره یعني چار طرفه د خورما درختي پر راګرځیدلي وې، او ګرځولي وه موږ په منځ کي ددې دوو باغو د کښت ځکه چي غنم وغیره په وکري لپاره د قوت د عیال خپل.

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا

دواړو باغو ورکړې خپلي میوې یعني د انګورو تاکانو پوره انګور کړي وه او د خورما درختو ښه ښه وابښکي د خورما کړي وه.

سوال: ضمیر د "أتت" چي راجع و کلتا ته دی، ولي یې مفرد راوړی؟

ځواب: په شرح جامي او نورو کتابو کي د علم النحو وایي چي کلا او کلتا تثنیه نه دي لعدم ثبوت کل بکسر الکاف في المفرد، بلکې دواړه ذو الزیادة دي فافهم.

وَلَمْ تَظْلِمْ مِّنْهُ شَيْـًٔا

او نه ؤ کم کړی کلتا الجنتین له اکل څخه یعني له میوې څخه هیڅ شی یعني باغونه لکه عادت چي دی ګاهي یو کال لږ میوه وکړي او ګاهي ډېره، دا دوه باغونه له میوې څخه مالا مال وه یعني پوره میوه یې کړې وه لکه نور باغونه چي یې په یوه کال کي کوي.

وَّفَجَّرْنَا خِلٰلَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾

یعني بېولې مو وه په منځ کي ددې دوو باغو واله تا چي همېشه اوبه خوره کېدای او سرسبزي او شادابي د باغو پر ښه حال باقي وي.

وَّكَانَ لَهٗ ثَمَرٌ

او وه ددغو دوو باغو مالک لره، په قاموس کي وایي الثمرة بالحرکات الثلث حمل الشجر (یعني میوه د درختي) و انواع المال "او نورو اقسامو ته مال وایي" الواحد ثمرة وثمرة وجمعه ثمار وجمع الجمع ثمر "یعني بضمتین" وجمع الجمع الجمع اثمار" درویش وایي چي نادره بل لفظ درې جمعي لري" والذهب والفضة " یعني سرو او سپینو زرو ته وایي.

درویش وايي: چي دلته څه شی مراد دی؟ مجاهد رح وايي ذهب او فضة مراد دی، او بعض مفسرين وايي چي دې دوو باغو والا اقسام د مالو درلوده ماسوی له جنتين څخه.

فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾

وويل د دوو باغو څښتن "لصاحبه" يعني الفقير المؤمن ته، او هغه د صاحب سره خبري کولې زه تر تا ډېر يم من حيث المال او غالب يم پر تا په اولاد او خادمانو او کومک کونکو کي.

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ

او داخل سو دا کافر او صاحب يې ورسره ملگری کړی ؤ د فخر لپاره پر باغو يې گرځاوه، او دی پر خپل ځان ظالم ؤ لفخره وكفره (والواو للحال من فاعل قال اول)

سوال: جنتونه خو دوه وه نو دلته يې مفرد ولي راوړی؟

ځواب: دخول خو پر يوه يوه جنت ؤ پر دواړو خو يې په يوه واره نه گرځاوه، او يا له دې سببه يې مفرد ووايه چي پر دواړو باغو يو دېوال راگرځېدلی ؤ، او لاتصال كل واحدة من جنتيه بالاخرى.

قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَٰذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾

او وه يې ويل صاحب ته چي زما خو گمان نه کېږي چي فاني او نيستي دي سي دا باغونه تر ابده پوري، ووجه افراد اسم الاشارة مامر في افراد جنته.

پوه سه: چي باعث پر دې خبره طول الامل ؤ او غفلت دده ؤ او د خدای جل جلاله په امهال غولېدلی ؤ.

پوښتنه: انسان چي عاقل وي که مؤمن او که کافر وي دا گمان خو نه لري چي زه ابداً ژوندی يم او مرم به نه؟

ځواب: دده مراد دا ؤ چي زه به غني، مال او باغونه لرم تر څو چي زه ژوندی يم.

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

او زه گمان نه کوم چي قيامت ذي راسي، ولي دی مشرک ؤ د بعث بعد الموت څخه منکر ؤ كما هو مذهب جميع المشركين، بيا يې تنزلاً داسي وويل،

او كه زه على سبيل الفرض رد سم و خداى ﷻ ته زما، يعني ورروسته تر مرګه ژوندى سم د خداى د ثواب او عذاب په ورځ، يعني لكه ته چي وايي چي بعث بعد الموت سته، هر آئينه به زه پيدا كوم يعني په آخرت كي بالا او ښه تر دي جنت د دنيا "منقلبًا" از روى مرجع، دده دا عقيده وه چي ماته چي خداى ﷻ دا مال راكړى دى په دنيا كي البته زه پر خداى ګران يم او ددې كرامت مستحق يم.

درويش وايي: چي د افراد د ضمير د "منها" وجه هغه وه چي تېره سوه، او قرأد حجاز او شام يې په تثنيه د ضمير وايي يعني منهما.

قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾

وويل و دې كافر ته صاحب دده چي مؤمن ؤ، په داسي حال كي چي هغه ګفت وشنيد ورسره كاوه په استفهام انكاري آيا ته كفر كوې په هغه ذات والا قدرت سره چي ته يې له خاورو څخه پيدا كړى يې ته يې "يعني بخلق جدک آدم" بيا له نطفې څخه د پلار او مور بيا يې برابر كړې نر بالغ.

سوال: دې كافر خو خداى منى "حيث قال الى ربي" بعث بعد الموت يې نه منى، نو صاحب ولي دده وويل اكفرت آه؟

ځواب: انكار د بعث بعد الموت خو له جهته د شک دى په كمال قدرت كي د خداى ﷻ وهو كفر بالله تعالى.

لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾

پوه سه: چي اصل د "لكنا" لكن انا ؤ همزه يې حذف كړى د تخفيف له سببه او حركت يې و نون ته وركړى، نو دوه نونه سره يو ځاى سوه، سره مدغم يې كړه نو الف په خط كي پاته سو، نو جمهور قاريان الف په وقف كي وايي تبعًا للخط او په وصل كي يې ساقطوي.

پوه سه: چي "هو" ضمير شان او "الله ربي" جمله يې خبر دى او دا ټوله جمله منصوب محلاً مفعول د فعل محذوف ده، تقديره اقول هو الله ربي، او دا ټوله جمله بيا خبر د "انا" دى، زه خداى ﷻ ته هيڅ څوک شريک نه وايم.

پوه سه: چي لكن د استدراک لپاره من اكفرت، كما يقال زيد غائب لكن عمرو حاضر، والمعنى ههنا انت كافر بالله وانا مؤمن موحد، مؤمن ورته وويل.

وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ اللَّهُ

ولي چي ته داخل سوی وای خپل جنت ته داسي به دي ويلي وای ماشاء الله.

فائده: لولا په معنی د هلا دی چي پر مضارع داسي حرف تحضيض يې بولي يعني باعثه كول پر يو كار او چي پر ماضي داخل سي حرف تنديم يې بولي يعني يوڅوک چي د سړي مخاطب وي پر ماضي كار پښيمانه كول، او "ماشاء الله" خبر د مبتدأ محذوفي دی ای الامر ماشاء الله، او يا مبتدأ ده خبر يې محذوف دی ای ماشاء الله كائن وكلمة ما موصولة على التقديرين.

لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

ددې صاحب د خبرې معنا او غرض دا دی چي تا ولي فخر په باغ كاوه بلكې باغ وغيره به دي و مشيت ته د خدای ﷻ حواله كړي وای او خپل ځان ته به دي عجز ثابت كړی وای چي پر هيڅ شي زه قادر نه يم چي د خدای ﷻ اراده نه وي.

پوه سه: چي بهيقي رحمه الله په خپل كتاب "شعب الايمان" له انس رضي الله عنه څخه داسي حديث رانقل كړی دی چي نبي عليه السلام وويل كه يو څوک يو شی ووينې او خوښ يې سي داسي ووايې "ماشاء الله لاقوة الا بالله" هغه شي ته تاوان نه رسېږي يعني دده له خوا نظر سوء نه پر واقع كېږي، او عين سوء يعني نظر كول حق دی كما جاء في الحديث النبوي ﷺ "العين حق" و ايضاً په حديث صحيح كي راغلي دي "من رائ احداً اعطي خيراً من اهل او مال فقال عنده ماشاء الله لاقوة الا بالله لم ير فيه مكروهاً".

فائده: رسول الله ﷺ تفسير د لاحول ولاقوة الا بالله داسي كړی دی "لاحول لاتحول عن معاصي الله الا بعصمة الله، "ولاقوة" على طاعة الله "الا بالله" يعني بتوفيق الله تعالى عليها" په يوه روايت كي راغلي دي چي دغه كلمات د نهه نيوي (۹۹) مرضو دوا ده هغه اسانه مرض يې غم دی.

إِن تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾

که ته ما وینې چي زه کم تر تا یم په مال او اولاد کي.

فائده: بعض قرأ "ترن" په اثبات د یأ وایي په وصل کي فقط.

فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ

نو شاید چي زما رب به راکړي یعني په اخرت او په دنیا کي ښه ستا تر باغ.

فائده: ابن کثیر رح "یؤتین" په اثبات د یأ په وصل او وقف دواړو کي وایي، او نافع او ابو عمرو رح یې په وصل کي په اثبات د یأ وایي او نور قاریان یې په حذف د یأ وایي په وصل او وقف دواړو کي.

وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ

او خدای جل جلاله به مسلط کړي ستا پر باغ باندي په سبب د کفر عذاب یا اور له اسمانه "حسبانًا" قتاده رح وایي عذاب، ابن عباس رضي الله عنهما وایي اور، او بیضاوي وایي چي "حسبان" جمع د حسبانة ده چي تکي ته وایي او قتیبي هم ورته ترجمه کړې ده، او روح البیان وایي من برد او صاعقة او نار، دا جامع ترجمه ده.

فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾

نو به وګرځي ستا باغ مځکه چي پښې پر ښوویږي چي هم به یې درختي او هم نباتات به یې له منځه ولاړ سي.

أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾

او یا به وګرځي اوبه د باغ په مځکه کي تلونکي، هرګز په ستا له طاقته پوره نه وي چي هغه اوبه غائر او ذاهب په مځکه کي یې طلب وکړي فضلاً چي ته به یې بیرته راوګرځوې. **پوه سه:** چي غور مصدر دی، یوصف به مبالغة.

وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ

او احاطه به وکړل سي پر میوه د باغ او یا ټوله مالونه ستا چي تا فخر په کاوه یعني هغه نابیره ټوله هلاک سي من حیث لا یحتسب فافهم.

درویش وایي: چي مخاطبه د مؤمن فقیر او د کافر چي د دوو باغو مالک و پر "لن تستطیع له طلبا" ختم سوه ځکه یې صیغه د خطاب راوړه، او مابعد آیتونه یې بیان د حال د کافر دي.

پوه سه: چي "اصبح" دلته په معنی د "صار" دی، په معنی د دخل في الصباح نه دي، كذا في روح البيان، والمعنى صار صاحب الثمرة الكافر.

يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا

لاسونه او ورغوي یې سره مښل له ډېره غمه پر هغه مال او نقودو چي ده مصرف کړي وه په ابادۍ کي د جنت او باغ.

پوه سه: چي "على" متعلق دی په یقلب پوري لان تقليب اليد كناية عن الندم فكانه قال فاصبح يندم على ما انفق.

پوه سه: چي د انګورو تاکان دده په باغ کي سپار تاکان وه، په پښتو کي سپار تاکان هغه د انګورو تاکانو ته وایي چي د لرګو منا ورته جوړه کړي او تاکان سربیره پر منا اچولي وي، اذا عرفت هذا نو معنی د آیت داده چي تاکان پر خپل بام را ایله چي منا وه رالوېدلي وه یعني بام یې دمخه را ایله سو بیا سربېره پر هغه تاکان را لوېدلي وه، له عروش څخه مراد مناوي د سپار تاکانو دي.

سوال: د انګورو د تاکانو ذکر یې وکړی او د نخل او زرع ذکر یې نه وکړی او سره ددې چي په جنت کي د کافر خو دا هم موجود وه کمامر في الآيات السابقة؟

ځواب: مقصود بالذات او ډېر په جنت کي د کافر د انګورو تاکان وه او شاوخوا د خورما درختي یې صرف لپاره د زینت د جنت وې او زرع په جزوي ځای کي د جنت وه.

وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٤٢﴾

او وایي دغه کافر کاشکي ما شریک نه وای نیولی د خپل رب سره هیڅ څوک.

فائده: دده په دغه وخت کي د مؤمن ورور هغه نصیحت ور پیاد سو چي دی یې له شرکه منع کاوه او په دې پوه سو چي ماته دا ټوله مصیبت د شرک له سببه راپېښ سو، نو تمنی ددې یې وکړه چي کاشکي زه موحد وای مشرک نه وای.

پوښتنه: په دې پښېمانۍ سره دی مسلمان وګرځېدی، او سره ددې چې په حدیث شریف کې راغلي دي الندم هو التوبة؟

ځواب: روح البیان وایي ولما کان الندم ورغبته في الایمان لطلب الدنیا لم یکن قوله هذا توبة وتوحیداً لخلوه عن الاخلاص، او ابن الشیخ په سورة الانعام کې وایي الرغبة في الایمان والطاعة لاتنفع الا اذا کانت رغبة لکونه ایمانًا وطاعةً، اما الرغبة فیه لطلب الثواب وللخوف من العقاب فغیر مفیدة انتهی.

درویش وایي: چې د ابن الشیخ رح غرض به ایمان د اخص الخواص وي، ورنه ټوله مؤمنان په ایمان د ثواب د جنت په اخیرت کې رغبت لري او ټوله مؤمنان په ایمان کې له عقاب څخه د خدای په دوزخ سره په آخیرت کې بېرېدله او د "قل انما انا بشیر ونذیر الآیة هم دغه معنی ده، او مظهري وایي چې ظاهره زما په نېز داده چې دغه کافر اصبح کفیه في الدنیا چې باغونه یې خراب ولیدل او په ورځ د قیامت چې دی خپل ځای په جنت کې ووینې چې د دنیا په کفر سره یې بدل کړی په دوزخ سره او دا صحیح خبره او مجمع علیها ده چې ایمان د ورځې د آخرت نه ایمان دی او نه فائده لري ولهذا قیل لایدخل النار الا مؤمن یعني مؤمن یوم القیامة فقط لان جمیع الکافرین یؤمنون یوم القیامة.

درویش وایي: چې علامة بغداد السید محمود آلوسي رح په روح المعاني کې وایي چې بعض علمأ وایي چې دا قول د کافر دې توبه وي له شرک څخه او ندم دې ؤ پر شرک باندي فیکون تجدیداً للایمان لان ندمه علی شرکه فیما مضی کمایدل علیه قوله لم اشرک یشعر بانه آمن في الحال فکانه قال آمنت بالله الآن ولیت کان ذالک ای الایمان بالله اولاً یعني باغونه به یې هم نه خرابېدلای، په رد کې ددې قول آلوسي رح وایي چې مجرد ندم پر کفر لایکون ایمانًا وان کان الندم علی المعصیة للمؤمن قد یکون توبةً اذا عزم ان لایعود الیها وکان الندم علی المعصیة من حیث کونها معصیة لا لاجل العذر لکه یو غل چې په سترګو ړوند سي وایي زما له غلا څخه آئینده توبه ده کما صرح به في المواقف للقاضي عضد الملة والدین ولم یتحقق ههنا من الکافر المذکور ندم علی الکفر من حیث هو کفر بل بسبب هلاک جنتیه والآیة فیما بعد ظاهر ایضًا في انه لم یتب عما

كفر به وهو انكار انتهى قول الآلوسي رح مع زيادة يسيرة تشريح قوله.

وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾

او نه وُ دي كافر لره يو جماعت چي دده سره دي كومك وكړي په دفع كي د عذاب يوم القيامة كما مر من قول المظهري او يا دي هلاک سوى باغ بيرته راوګرځوي يا مثل د هغه په دنيا كي كما هو مفاد قول البغدادي رح، پرته له خداى ﷻ څخه لكن خداى ﷻ مرسته (كومک) نه ورسره كوي لكفره، او نه وُ دغه كافر چي خپل ځان دي په خپل قوت سره خلاص كړي له انتقام څخه د خداى ﷻ.

هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ ۚ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

(مظهري رح د هنالک ترجمه په بعث بعد الموت سره كړې ده، او روح البيان داسي ترجمه كړې ده (دروقت زوال نعمت از كافر) او روح المعاني وايي في تلک الحال الذي وقع فيه الاهلاک آه، لكه روح البيان چي معنى كړې وه، يعني پر هر تقدير تصرف او نصرت) خداى لره دى چي حق او ثابت او حي لايموت دى، او خداى ج افضل دى از روى جزأ لاهل طاعته تر بل چا، ولي خداى ﷻ چي قادر مطلق دى ثواب وركوي و اهل طاعت ته په دنيا كي على حسب حكمته او په اخيرت كي ثواب عظيم مؤبد په جنت دار السرور والخلد سره وركوي بخلاف غيره تعالى، ولي د هغو ثواب په مشيت پوري د خداى ﷻ تعلق لري او سره د هغو ثواب او عوض وركول و چاته حقير فاني شئ دى فقط "وخير عقبًا" او خداى ﷻ خير دى په جزأ كي اهل طاعت ته تر بل چا.

فائده: جزأ ته ولي عقبى وايي لانه يعقب الطاعة.

وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ

"واضرب" اى بين يا محمد ﷺ ستا قوم يعني كفار مكه ته حال غريب د ژوند د دنيا (چي اول ښه سرسبز او شاداب وي او سړى په خوشاله وي او ژر زوال لري) لكه اوبه د باران چي موږ اوروو له اسمان څخه.

پوه سه: چي "كمأ" خبر د مبتدأ محذوفي دى اى هو كمأ.

فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَشِيْمًا تَذْرُوْهُ الرِّيٰحُ

نو سره خلط او گډوډ سي په هغو اوبو نباتات د مځکي يعني يو په بل جاروځي په سبب د کثرت او د ګڼوالي، بيا وګرځي دغه نباتات لږ زمانه وروسته چي د خزان وخت يې ورسېږي وچ او ټوک ټوک چي تيت وپرک يې کړي بادونه، يعني باد چي پر راوالوزي يوه خوا او بله خوا ته دا وچ لرګي بوسيده وپاشي.

فائده: مشبه به د حيوٰة يوازي اوبه نه دي بلکې هغه حالت منتزعه له مجموع ځخه يعني کيفية النباتات چي شنه کېږي اولاً په اوبو سره او تر ښه دل آراشي وروسته عنقريب وچ سي او مات سي او باد يې يوړه او بلې خواته وپاشي فيصير کان لم يکن شيئًا موجوداً على الارض، يعني ژوند د دنيا داغسي سريع الفنأ دی.

وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

او دی خدای جل جلاله پر هر شي من النباتات واليبس وازارة للرياح والافنأ بالکلية.

اَلْمَالُ وَالْبَنُوْنَ زِيْنَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

مال من النقود والمفروشات الفاخرة والبساطين المثمرة، او زامن چي په دې تولو خلګ فخر کوي او زړه بال بال په خوشاله کوي، دا شيان ټول له يو ښائست دی د ناقص ژوند چي عنقريب به فنأ کېږي.

وَالْبٰقِيٰتُ الصّٰلِحٰتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

او هغه اعمال الصالحة من الصلوة والصيام والصدقة وغير ذالک چي ميوه يې باقي ده تر ابده چي عبارت د رضأ الرحمن ده او جنات باقيه ځخه دی چي ابداً باقي ده، غوره او ښه ده په نېز د خدای ستا من الاموال والبنين، ولي چي هغه زاد الآخرة نه دي بلکې فقط زينة الدنيا دي او په عين حال کي سر درد دی، ښه ازروی ثواب او فائده او خير دی از روی اميد چي انسان اميد ورته وکړي، بغوي رح له علي بن ابي طالب رضي الله عنه ځخه نقل کړی دی چي مال او اولاد حرث الدنيا دي، او اعمال صالحه حرث الآخرة دي، وقد يجمعها الله تعالى لاقوام کسليمان بن داؤد عليهما السلام.

درویش وایي: چي د خدای جَلَّ جَلَالُهُ نظام دی بعض انسانانو ته خدای فقط حرث الآخرة ورکړي وي کفقرأ المهاجرين بلال وصهيب وعمار بن ياسر واصحاب الصفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُم او نور فقرأ و اهل الله د امت مرحومه، او بعض انسانانو ته يې فقط حرث الدنيا ورکړه سوې وي لکه فرعون، نمرود، ابوجهل و اضرابهم لعن الله عليهم، او بعض بعض انسانانو ته يې حرث الدنيا و حرث الآخرة دواړه ورکړي وي لکه اغنيأ د انبيأ عَلَيْهِمُ السَّلَام او اغنيا د اصحاب کرامو کعثمان وعبدالرحمن بن عوف و اضرابهما رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا او اغنيأ د اوليأالله د امة مرحومه رَحِمَهُمُ الله، او بعض انسانانو ته يې نه حرث الدنيا او نه حرث الآخرة ورکړې وي کفقرأ اهل الشرک اذا ماتو على شركهم لايسئال عما يفعل وهم يسئلون، له ابنی سعيد الخدري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روايت دی "ان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال استكثروا من الباقيات الصالحات" چا ورته وويل وماهن باقيات الصالحات؟ يعني باقيات صالحات څه شی دی "قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التسبيح سبحان الله والتهليل لا اله الا الله، والتحميد الحمد لله، والتكبير الله اكبر، ولاحول ولاقوة الا بالله فانها تدفع (۹۹) بابًا من الضر ادناها الهم، رواه العقيلي".

درویش وایي: چي مثل ددې حديث احمد، ابن حبان او حاکم رح روايت کړی دی او حديث نعمان بن البشير مرفوعًا هم راغلی دی، او نور ډېر حديثونه په رواياتو مختلفه وو سره راغلي دي په مذکوره باقياتو صالحاتو کي.

سعيد بن جبير، مسروق او ابراهيم رَحِمَهُمُ الله وايي چي باقيات الصالحات پينځه لمونځونه دي ويروی هذا عن ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا.

درویش وایي: چي عبارت د باقيات صالحات عام دی، لکن اسانه د باقيات چي د مؤمن تر قدرت لاندي دي دغه مذکورات دي، ځکه روح البيان يې داسي تفسير کړی دی "من الصلوة والصوم واعمال الحج وجميع الکلم الطيب يعني سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر ونحو ذالک" په صحيح حديث کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام و اصحاب کرامو رَضِيَ اللهُ عَنْهُم ته وويل درواخلی سپرونه! خلګو ورته وويل "امن عدو حضر" يعني دښمن راغلی دی؟ قال لا بل من النار، قال عَلَيْهِ السَّلَام سبحان الله الى اخير الکلمات.

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً لا وَّحَشَرْنٰهُمْ

لفظ د یوم منصوب په اذکر مقدر دی یعني ذکر کړه خلکو ته هغه ورځ چي موږ غرونه د بېخه وکاږو او بیا یې لکه ګرځ او باد منتشر وګرځوو، او ته به وینې مځکه ایها المخاطب الغیر المعین ښکاره یعني د مځکي پټونکی شی به نه وي من الجبال والاشجار والقصور والبیوت وغیر ذالک مما یکون ساتراً للارض، کذا قال ابن ابي حاتم راویًا عن قتادة رح "وحشرناهم" او موږ به راوباسو ټوله انسانانو له قبرو او نورو ځایو څخه.

سوال: حشر د خلکو خو وروسته تر تیسیر د جبال او د مځکي تر بروز دی، نو "حشرنا" په صیغه د ماضي څرنګه راغله؟

ځواب: لپاره د تیقن د حشر لکه ماضي شی چي متحقق دی.

فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ج ﴿٤٧﴾

نه پرېږدو موږ یعني دننه په مځکه کي له خلکو څخه هیڅ څوک.

وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّا ط

او پېش به کړل سي پر رب ستا یامحمد په حال کي د صف.

پوه سه: چي "صفًا" مفرد دی په ځای کي د جمع راغلی دی کما في قوله تعالی "ثم یخرجوکم طفلاً ای اطفالاً" او حال دی له ضمیر څخه د "عرضوا" ای کون الناس المحشورین مصتفعین من المسلمین والکفرة.

پوښتنه: و خدای جل جلاله ته د پېشېدلو څه معنا ده؟

ځواب: کلام په حذف د مضاف دی ای علی حکم ربک وحسابه.

درویش وایي: چي مظهري رح داسي ترجمه د "صفًا" کړې ده لایحجب احد احداً، نو ددې مقتضی خو داده چي یو صف به وي وهذا بعید جداً، والصواب ماقال صاحب روح البیان، والمعنی صفوفًا بعضهم ورأ بعض غیر متفرقین الخ.

لَقَدْ جِئْتُمُوْنَا

په تحقیق تاسي راغلاست موږ ته.

درویش وایي: چي د اعراب له لاري دا عبارت حال دی له ضمیر څخه د "عرضوا" په تقدير ددې عبارت مقولاً في حقهم لقد آه، او ورته اعراب په حال کي د رفع هم راغلی دی نحو "زَيدٌ اضرِبه" نحات وايي چي زيد مبتدأ ده اضرب په صيغه د امر يې خبر دی، چونکه اضرب په صيغه د امر انشأ ده، نحات وايي چي انشأ نه خبر کېدای سي او نه صفت وغيرهما، علم نحو تقدير د زيد اضرب داسي بيان کړی دی زيد مقول في حقه اضربه، او داسي احتمال هم سته چي فعل ورسره مقدر کړل سي ای فيقال لهم آه والمآل واحد.

كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۭ

لکه ما چي پيدا کړي واست تاسي اول وار يعني چي لڅ واست او په پښو موهم شی نه ؤ او ناسنته واست، په حديث شريف کي چي روايت يې بخاري، مسلم او ترمذي کړی دی له ابن عباس رضي الله عنهما څخه دی وايي چي قام رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال يا ايها الناس انکم تحشرون الى الله حفات "لڅي پښې" مشاة "پياده" عرات "لڅ لغړ (بربنډ) عزلاً "ناسنته" بيا عليه الصلوة والسلام دا آيت ووايه "کما بدأنا اول خلق نعيده" يعني دا آيت يې دليل د خپلي وينا ووايه "و اول من يکسى في الخلائق ابراهيم عليه السلام" او اول هغه څوک چي کالي په اغوستل کېږي ابراهيم عليه السلام دی په خلگو کي.

درویش وایي: چي دا ددې سببه چي نمرود دی اور ته لڅ ور وغورځاوه په منجنيق کي، او بخاري و مسلم له عائشې رضي الله عنها څخه روايت کړی دی "قالت قال عليه الصلوة والسلام يحشرون يوم القيامة حفات عرات عزلاً" دې ورته وويل الرجال والنسأ وينظر بعضهم الى بعض، قال عليه السلام يا عائشة الامر يومئذ اشد من ذالک" يعني يو د بل فرج ته نه گوري ولي ټوله خلگ په ځان پوري حيران وي.

درویش وایي: چي ورته روايتونه نور هم ډېر راغلي دي، دليل د ټولو هغه آيت دی "لکل امرئي منهم شأن يغنيه، امام قرطبي په خپل تفسير کي وايي چي دا حديثونه چي د عرات لفظ پکښې راغلی دی د هغه حديث سره منافات نه لري چي "ان الموتى يتراوزن في اکفانهم في قبورهم، لان ذالک يکون في البرزخ يعني حال کونهم في القبور" چي له قبرو څخه راوځي عرات به وي، لکن د

هغو احاديثو سره معارض دي چي ابوداؤد، حاکم او بيهقي رح يې روايت کړی دي
چي د ابو سعيد خدري رضي الله عنه چي وفات نژدې سو، نو يې کالي راوغوښتل او وايې
غوستل او بيا يې وويل چي ما له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه اورېدلي دي چي وه يې
ويل "ان الميت يبعث في ثيابه التي يموت فيها، امام قرطبي رح وايي چي بعض
علماؤ په ظاهره ددغو حديثو چي مړي په خپلو کالو کي حشر کېږي (وهذا بعيد
لانه ورد في الحديث النبوي اول ما يبتلى من الميت اکفانه او کما قال، دويم دا
چي مقبرې د مؤمنانو په سبب د مرور د سړک يا د ويالې د جاري کولو لپاره نبش
سوي دي وليس في القبور الا عضامهم فکيف يصح الحمل على ظاهر هذه
الآحاديث") قرطبي رح وايي چي اکثره علمأ دا احاديث پر شهداؤ حمل کړي دي
چي دوی شرعًا کما جأ في حديث شهدأ الاحد په خپلو جامو کي دوی په کښي
قتل سوي وي چي په وينو هم ککړ وي دفن کېږي، نو ابو سعيد الخدري رضي الله عنه
دي دا حديث د شهدأ په باره کي اورېدلی وي فحمله على العموم.

درويش وايي: چي ځواب هم بعيد دی ولي چي څرنګه ګمان کېږي چي پر
يو ستر صحابي ابو سعيد الخدري رضي الله عنه چي ده دي دا حديث نبوي د شهدأ په
باره کي اورېدلي وي او دی دي په خپل رايه سره پر عموم د امواتو حمل کوي
بلکې هغه وجه د جمع د احاديثو متعارضه وو په حسب د ظاهر چي بيهقي رح
کړې ده چي بعض اموات يبعث عاريًا وبعضهم في اکفانهم ډېره په زړه پوري او
زيبا ده والله على کل شئ قدير والله اعلم.

بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا ﴿٤٨﴾

بلکې ستاسي زعم باطل ؤ ايها الکفرة چي هر ګز موږ نه وګرځوو تاسي لره
يو وخت د پوره د وعدې د بعث او نشور او تاسي د انبيأ عليهم السلام په دې موضوع
کي تکذيب کاوه.

پوه سه: چي کلمه د "بل" لپاره د انتقال ده من قصة الى قصة اخرى، او بعض
علمأ هغه احاديث چي ميت يبعث في ثيابه حمل کړی دي پر عمل صالح د ميت
تشبيهًا له بالثوب لقوله تعالى "ولباس التقوى ذالک خير"

حکایت: د عربو باچاهانو تاریخ وايي چي سليمان بن عبد الملک چي اووم خليفه د مسلمانانو ؤ د مروانيانو له قبيلې څخه يو وخت يې ابو حازم رح ته وويل چې دا څه سبب دی چي زموږ قيامت نه خوښيږي، ابو حازم رح ورته وويل چي له دې سببه چي تاسي دنياوي ژوند ډېر اباد کړی دی او اخروي ژوند مو خراب کړی دی، نو د چا زړه غواړي چي د قصر او کوټې څخه و خرابې ته نقل سي، سليمان ورته وويل صدقت يا اباحازم، بيا سليمان پوښتنه ځني وکړه چي کاشکي زه خبر وای چي موږ لره به په ورځ د قيامت څه شی وي عندالله، ابو حازم رح ورته وويل که چيري ستا دا خوښه وي له قرآن کريم څخه دا حال معلوم کړه، سليمان ورته وويل چي په قرآن کي يې چيري پيدا کړم؟ ابو حازم رح ورته وويل په دغه آيت کي "ان الابرار لفي نعيم وان الفجار لفي جحيم" بيا سليمان وويل چي زموږ پېښېدل به خدای پاک ته څرنګه وي، ابو حازم رح ورته وويل چي محسن بنده به داسي و خدای ﷻ ته پېښېږي لکه غائب سړی په سفر ممتد چي کور ته ورځي څومره خوشاله وي، او ګناه کار سړی به داسي خدای ﷻ ته ورځي لکه يو مريی چي له بادار څخه تښتېدلی وي او بير ته مجبوره سي او بادار ته ور روان وي، نو څومره به غمجن او بېرېږي فبکی سليمان بکاءً شديداً انتهی الحکاية.

درويش وايي: وهذه الحکاية في الظاهر قصة وفي الحقيقة موعظة حسنة، سعدي شيرازي رح وايي:

نريزد خدا آب روی کسی .... که ريزد گناه آب چشمش بسی

بترس از گناهان خود اين نفس .... که روز قيامت نترسی زکس

بر انديش از بنده پر گناه .... که از خواجه غائب شود چندگاه

اگر باز گردد بصدق ونياز .... بزنجير وبندش نيارند باز

يعني ګناه کار بنده که په رشتيا توبه وکاږي او خدای ﷻ ته عجز وکړي، نو خدای ﷻ د قيامت په ورځ نه و پښتو ته ځنځير د دوږخ وراچوي او نه يې په محبس کي د دوږخ بندي کوي.

وَوُضِعَ الْكِتٰبُ فَتَرَى الْمُجْرِمِيْنَ مُشْفِقِيْنَ مِمَّا فِيْهِ

لام لپاره د جنس دی یعني عمل نامې د خلگو به په راسته لاس کي ورکړل سي یا په چپه لاس کي، کریمه "اقرأ کتابک کفی بنفسک الیوم علیک حسیبا" ته به ووینې هغه کسان چي مجرمان وي یعني چي عمل نامې یې په چپه لاس کي ورکړل سوي وي، بېرېږي به له هغو گنهو څخه چي په دې کتاب کي به وي یعني گنهونه د دنیا یې ورپیاد سي، نو بېرېږي چي هغه په دې کتاب کي دي او که څرنگه.

وَيَقُوْلُوْنَ يٰوَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيْرَةً وَّلَا كَبِيْرَةً اِلَّاۤ اَحْصٰىهَا

هغه وخت چي دوی خپل عمل نامه ووایي "ما" استفهام لپاره د تعجب دی څه شان دی ددې کتاب چي نه یې دی پرې ایښی "صغیرة ولا کبیرة" ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي صغیره تبسم دی بې ځایه او کبیره خندا قهقهه ده، او سعید بن جبیر رح وایي چي صغیره لکه د بېگانه ښځي لمس او مچه په شهوت سره، او کبیره زنی ده "الا احصاها" مگر هغه یې شمېرلې ده او تر احاطې لاندي یې راوستلې ده.

درویش وایي: چي دا صرف مثالونه د صغیره او کبیره گناهو دي ورنه تعداد د صغائرو او کبائرو بېخي ډېر دی.

پوه سه: چي د کبائرو گنهو بیان په سورة النسأ کي تېر سوی دی في تفسیر قوله تعالی "ان تجتنبوا کبائر ما تنهون عنه نکفر عنکم سیأتکم، یعني الصغائر.

پوه سه: چي مستثنی په محل کي د نصب ده مفعول ثاني د لایغادر کذا قال المظهري رح، له سهیل بن سعد رضي الله عنه څخه روایت دی قال قال رسول الله ﷺ ایاکم ومحقرات الذنوب مثل قوم نزلوا ببطن واد (نو خلگ بتهي راجمع کوي یو یو لرگی بل بل لرگی راوړي وهکذا دومره لرگي سره جمع سي چي ډوډۍ په پخېږي) فانفخوا خبزتهم (نو ډوډۍ په پخه کړي، حاصل د حدیث دادی چي صغیره گنهونه چي ډېر سي سبب د دوږخ د اور گرځي والله اعلم بمراد رسوله ﷺ، حافظ شیرازي رح میگوید:

دهقان سال خورده چه خوش گفت باپسر
ای نور چشم من بجز از کشت نه دروی

سعدي رح:

کنون وقت تخمست اگر پروری ..... گر امید داری که خرمن خوری

مکن عمر ضائع بافسوس وحیف ..... که فرصت غنیمت والوقت سیف

وَوَجَدُوْا مَا عَمِلُوْا حَاضِرًا ؕ

او دوی به پیدا کړي هغه شیان چي دوی یې عمل کړی ؤ حاضر یعني لیکلی په عمل نامو کي، او یا معنی داده چي جزأ د ماعملوا حاضره وي.

پوه سه: چي کلمه د ما که موصوله وي، نو عائد یې محذوف دی ای عملوه او که مصدریه وي، نو معنی یې داده چي عمل خپل.

وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿۴۹﴾

او ظلم نه کوي رب ستا یا محمد (ﷺ) پر هیڅ چا که کافر وي او که مسلمان، که عاصي وي او که مطیع.

پوه سه: چي د ظلم منفي له خدای جل جلاله څخه معنا داده چي پر بنده باندي گنهونه بالا تر ماعمل نوشته وي، او یا عذاب دومره ورکړي چي دده تر گناه بالا وي.

فائده: ابن ماجه د ابو موسی اشعري رضی الله عنه څخه روایت کړی دی یعرض الناس یوم القیامة ثلاث عرضات، فما عرضتان فجدال ومعاذیر، واما الثالثة فتطایر الصحف بالایدي فآخذ بیمینه وآخذ بشماله، واخرج الترمذي عن ابي هریره رضی الله عنه نحوه، حکیم ترمذي وایي چي جدال یعني ناحقه بحث د دښمنانو د خدای جل جلاله له خوا کېږي، ولي چي دوی ته د خدای جلال نه دی معلوم، ددوی گمان داوي چي په ناحقه جدال به موږ د خدای جل جلاله له عذابه خلاص سو، مثلاً وایي ربنا ماکنا مشرکین ربنا هؤلاً شرکائنا اضلونا الی غیر ذالک، والمعاذیر لله تعالی یعتذروا الی آدم والی انبیائه ویقیم حجته عندهم علی الاعدأ فیبعثهم الی النار، واما العرضة الثالثة فللمؤمنین وهو العرض للمغفرة لا ان یخلوهم فیعاتب مزید عتابه في تلک الخلوة حتی یذوق وبال الحیأ والخجل ثم یغفر لهم ویرضی عنهم یعني دغه حیأ او خجالت یې قائمقام د عذاب وگرځي.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ ؕ

په ياد كړه هغه وخت و خلكو ته چې موږ وويل ملكو ته يعني عمومًا چې سجده وكړئ آدم ته (يا سجده د سركښته كولو چې تحيه د امم سابقه وه يا يې آدم قبله ورته وګرځول سجده د خداى ﷻ لپاره وه) نو ټولو ملكو په اتفاق او اجتماع كما في سورة البقرة سجده وكړه، خو نه وكړه سجده ابليس چې پخوانى نوم يې عزازيل ؤ.

پوښتنه: دا قصه خداى ﷻ مكرره په ډېرو ځايو د قرآن كريم راوړې ده، د تكرار حكمت يې څه دى؟

ځواب: دا قصه خداى ﷻ مقدمه ګرځولې ده د هغو امورو لپاره چې مقصود بيان د حال د هغو امورو په هغو ځايو كې وي مثلاً په دې ځاى چې خداى ﷻ شفاعت بيانوي د هغو كسانو چې دوى فخر كوي او دا كار ددوى يې بد و بلى ددې تاكيد يې په دې وكړى چې دا له سننو څخه د ابليس دى، او يا دا چې خداى بيان كړى حال د هغو كسانو چې په دنيا سره مغرور وه او د هغو كسانو چې له دنيا څخه معرض وه او سبب د اعتماد ددوى دنيا سره حب الشهوات او تسويل د شيطان ؤ او خداى ﷻ اول دوى ته چې د زخارف څخه د دنيا دست بردار اوسئ، ولې چې هغه په معرض كې د زوال دي او اعمال صالحه خير و ابقى دي، اوس خداى ﷻ نفرت وركوي دوى ته له شيطان څخه چې دى ستاسي قديم دښمن دى، دا ده وجه د تكرار ددې قصې په قرآن كريم كې.

كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ؕ

دا جمله مستأنفه لپاره د بيان ده، نه سجده د ابليس كانه قيل ماله لم يسجد جواب وركړل سو چې دى د جن له قبيلې څخه ؤ، نو يې روى ګرداني وكړه له امتثال څخه د امر د رب دده، له دې څخه دا معلومه سوه چې ملكي لايعصون من امر الله ابداً ابليس چې عصيان وكړى دى ملكه نه ؤ بلكې جني ؤ په اصل ذات كې، نو پر دې تقدير استثنا د ابليس استثنا منقطع ده، مثل جائني القوم الا حماراً، ددې

تائيد قول د حسن رحمه الله كوي كان ابليس من الجن ولم يكن من الملائكة.

درويش وايي: چي پوره تفصيل ددې په تفسير كي د سورة البقرة تېر سوى دى، او بعض مفسرين وايي چي ابليس كه څه هم د جن له قبيلې ؤ لكن چونكه د لكو ملكو سره په اسمانو كي د خداى عبادت يې كاوه، نو هغو ملكو ته يې تغليب وركړى او دى يې هم په هغو كي داخل وگڼى، بيا يې ځندي استثنأ كړى، نو استثنأ بيا متصل گرځي كما في قولهم جاً القوم الفلاني الا زيداً، زيد چونكه يو سړى وي چي په قوم فلاني كي يوازي اوسېږي، نو هغو ته تغليب وركوي او استثنأ يې متصل گرځي فافهم.

أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِي وَهُمۡ لَكُمۡ عَدُوُّۢۚ

آيا تاسي گرځوئ دى او دده اولاد خپل دوستان يعني د دوى په قول او وسوسو عمل كوئ ماسوى له خداى جل جلاله څخه، يعني ستاسي اصلي دوست خو خداى جل جلاله ؤ، او حال دادى چي دوى ستاسي دښمنان دي، عاقل سړى خو بايد دښمن دوست نه وگڼي.

پوه سه: چي استفهام لپاره د انكار دى پر اتخاذ ددوى اوليأ، او جمله د وهم لكم آه" حال ده د انكار د تاكيد لپاره.

سوال: "عدو" چي د "هم" خبر دى مفرد يې راوړى داسي نه وويل سول "وهم لكم اعدأ"؟

ځواب: په قاموس كي وايي چي په فعول او په فعيل كي مفرد او تثنيه او جمع برابر دي، او "عدو" پر وزن د فعول دى فافهم.

بِئۡسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلٗا

بد دى شيطان او ذريه دده بدل له خداى څخه په ولايت او دوستى كي، بغوي رحمه الله وايي چي مجاهد رحمه الله له شعبي رحمه الله څخه روايت كړى دى چي يوه ورځ ناست وم چي يو سړي پوښتنه راڅخه وكړه هل لابليس زوجة، ما ورته وويل چي دا ماته نه ده معلومه، وروسته مي دا آيت په ياد سو "افتتخذونه وذريته الآية" فعلمت ان الذرية لاتكون الا

زوجة، نو هغه سړي ته مې ويل هو لري يې، شعبي رح له دې آيته دا وفهمول چې اولاد بې زوجې نسي كېداى قال الله تعالى في رد قول النصارى "عيسى ابن الله" اني يكون له ولد ولم يكن له صاحبة، څرنګه به خداى لره ولد وي او نسته خداى لره ماينه فتدبر، قتاده رح وايي چې شيطانان تولد لري لكه بني آدم چې تولد لري.

درويش وايي: چې روح المعاني، روح البيان، مظهري او امام غزالي رح د ابليس د زامنو څو نومان راوړي دي او پر كومه وظيفه چې دوى ټاكل سوي دي هغه يې هم راوړي دي لكن فقير د هغو له نقل څخه ډډه وكړه، له دې سببه چې تفسير د پينځلسم جزء اوږد سو، ولې چې طويلي قصې پكښې راغلې لكه قصه د معراج بالتفصيل التمام او قصه د اصحاب كهف بما لامزيد عليه او نور اوږده بيانونه.

مَآ أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ

او ما نه وه حاضر كړي يعني ابليس وذريته و پيدا كېدلو ته د اسمانو او مځكې او نه و پيدائښت ته ددوى د ځانو، يعني بعض ددوى و خلق ته د بل بعض يعني چې زه له دوى څخه كومك (مرسته) وغواړم او يا مشوره ورسره وكړم په تدبير كې د اوامرو د اسمانو او مځكې، ولې چې خلق د اسمانو او مځكې خو د ابليس وذريته تر خلق دمخه ؤ، نو خلګ څرنګه ابليس وذريته ددوى اولياء ګرځوي من دون الله تعالى.

وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

او نه يم زه اخستونكى د هغو كسانو چې وظيفه يې ګمراه كول د خلګو وي يعني ابليس وذريته يعني معاونان په خلق كې د يو شي حتى چې خلګ تو هم د شركت ددوى وكړي د خداى جل جلاله سره په بعضې احكامو كې د ربوبيت او ددوى سره تولى او دوستي مختاره كړي.

سوال: المضلين يې اسم ظاهر راوړى او سره ددې شيطان وذريته دمخه تېر سوي، نو چې د "مضلين" په ځاى كې يې ضمير راوړى واى اختصار به نه واى؟ لكه په "ماأشهدتهم" كې چې يې ضمير ورته راجع كړى ؤ؟

ځواب: اسم ظاهر يې په دې راوړى چې پر دوى حكم د اضلال وكړل سي او وصف ذم ددوى ذكر سي فافهم.

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ

يعني ذكر كړه هغه ورځ چي خداى ﷻ ووايي و كافرانو مشركانو ته، نارې كړئ زما شريكانو ته الذين هغه شركأ چي تاسي ګمان فاسد كاوه چي دا شركاء د خداى دي په عبادت كي وهي الاصنام يعني ددې لپاره چي زما عذاب ستاسي څخه دفع كړي، يا مو شفاعت وكړي لكه تاسي چي به ويل "هؤلاء شفعائنا آه".

فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾

دوى ور نارې كړي د فرياد رسئ په لهجه (مثلاً يا لات، ياعزى، يامنات الى غير ذالک) نو فريادرسي ونه كړي ددوى لكونها جمادات، او وګرځوو موږ په منځ كي د شركانو او ددوى د بتانو چي دوى آلهه وبلل "موبقًا" صيغه د ظرف مكان ده يعني ځاى د هلاک، كذا قال عطأ والضحاک، وقال رئيس المفسرين عبدالله بن عباس رضي الله عنهما چي موبق يوه شېله ده په اور كي، يعني هغه تواصل چي د مشركانو او ددوى د الهه وو تر منځ ؤ قطع سي، او فرأ نحوي وايي وجعلنا تواصلهم في الدنيا هلاكًا في الآخرة، نو پر دې تقدير لفظ د بين په معنى د تواصل دى، او "موبقًا" مصدر ميمي دى.

وَرَءَا الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

او ووينې مشركان اور يعني دوږخ، ددوى يقين سي چي موږ وه دغه اور ته وراچوي (په صحيح حديث كي راغلي دي چي د مشركانو چي دا ظن كېږي هغه وخت چي ددوى او د اور تر منځ مسافت د څلوېښتو كالو وي) او دوى نسي پيدا كولاى له اور څخه خلاصون كه "مصرفًا" مصدر ميمي وي، او يا ځاى د خلاصون كه ظرف مكان وي.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ

او والله په تحقيق موږ بيان كړي دي په دې قرآن كي و خلكو ته لپاره د موعظت او د پوهني لپاره هر يو داسي عبارت چي لكه ضرب مثل په غرابت.

درویش وایي: چي مراد آیات د قرآن مجید دي چي په رقم رقم عباراتو خدای پاک ذکر کړي دي.

وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾

او دی انسان ډېر د شیانو از روی جدال یعني ناحقه بحث کونکی، ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي مراد له انسان څخه النضر بن الحارث دی چي د علیه الصلوة والسلام سره به یې ناحقه بحث په قرآن کي کاوه، او کلبي رحمه الله وایي چي مراد ځندي ابي بن خلف الجمي دی، او بعض وایي چي مراد ځندي مطلق کفار دي کریمه "ویجادل الذین کفروا بالباطل.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ

او نه دي منع کړي خلګ یعني کافران له ایمان څخه، نو کلمه د "ان" مصدریه ده) هغه وخت چي دوی ته راغلی قرآن او اسلام من الله عزوجل، او بعض مفسرین وایي چي له هدی څخه رسول الله صلی الله علیه وسلم مراد دی، پر هر تقدیر حمل د هدی چي مصدر دی مبالغةً دی فافهم "ویستغفروا ربهم" عطف دی پر "یؤمنوا" ای عن الاستغفار مما صدر عنهم من الکفر والمعاصي.

إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ

مظهري رحمه الله وایي چي په آیت کي مضاف محذوف دی او مضاف الیه یې په ځای کي راغلی دی، نو اصل عبارت داسي دی "الا نقدیران یأتیهم سنة الاولین" یعني سنتنا في الاولین من العذاب بالاستیصال، یعني تقدیر الهي دوی کړي داسي دی چي پر دوی به لکه اولین عذاب د استیصال راځي، نو ځکه ایمان نه راوړي، او بعض تقدیر د آیت داسي "الا طلب ان تأ تیهم سنة الاولین من معاینة العذاب وانتظار ذالک" ولي نضر بن الحارث واضرابه به ویل اللهم ان کان هذا هو الحق من عندک فامطر علینا حجارة من السمأ.

أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾

یا راسي و دوی ته عذاب مخامخ قاله ابن عباس رضي الله عنهما وقال قتاده رحمه الله فجائة

(نابيره) او بعض مفسرين وايي قبل بضمتين جمع د قبيل ده اى اصناف العذاب نوعًا نوعًا.

پوه سه: چي قبلاً منصوب دى على الحال له ضمير څخه او يا له عذاب څخه.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ

او مونږ نه دي استولي رسولان مگر بشارت كونكي بالثواب والجنة يعني و مؤمنانو ته به زيرى كوي، او بيرونكي د كافرانو په عذاب او دوزخ سره يعني دوى پر دې قادر نه دي چي عذاب به پر خلگو يعني كفارو نازلوي، او نه مسلط پر ايمان ددوى بلكې وظيفه ده د رسولانو زيرى كول او بيرول، نور عذاب او داسي نور د خداى ﷻ په مشيت كي دي.

وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ

او ناحقه بحث كوي هغه كسان چي كافران دي يعني د رسولانو سره، كله به يې داسي ويل ابعث الله بشراً رسولاً، او كله به يې ويل "ما انتم الا بشر مثلنا" او كله به يې ويل "لوشأ الله لانزل ملائكة، او كله به يې ويل "لو لا انزل هذا القرآن على رجل من القريتين عظيم" وغير ذالک من خرافاتهم.

لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾

چي دوى زائل كي په دې جدال باطل سره حق چي دين د اسلام او قرآن دى، او دوى گرځول زما آيات په قرآن كريم كي او هغه عذاب چي دوى په بيرول كېدل د پسخند ځاى "هزواً" مصدر دى په معنى د مهزو به دى، دوى به ويل لو نشأ لقلنا مثل هذا، او يا به يې ويل يعلمه بشر، او كله به يې ويل "ان هذا الا اساطير الاولين، او كله به يې ويل "لولا يعذبنا الله بما نقول وامثال ذالک من الخرافات".

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ

څوک دى لوى ظالم (والاستفهام للانكار يعني نسته) چي ده ته وعظ وكړل سي په آياتو سره د رب دده چي آيات د قرآن عزيز دي چي د حقيت دليل يې ښكاره دى، چي هيڅ بشر اتيان د مثل دده نسي جوړولاى.

فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ

دى مخ واړوي له هغه څخه يعني فكر نه پكښي ووهي چي سبب د ايمان يې گرځېدلى واى، او هېر يې سي هغه څه چي دده تر لاسو څه بد بد علمونه دمخه ده كړي دي من الكفر والاعمال الخبيثة چي له كفره څخه پيدا سوي وه يعني د هغو په عاقبت كي فكر هم نه وكړي.

إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا

موږ گرځولي دي پر زړو ددوى پردې چي ظلمات د كفر دي.

پوه سه: چي دا جمله علت ده د اعراض او نسيان ددوى "ان يفقهوه" اى لئلا يفقهوه واللام للعاقبة، "وفي آذانهم وقراً" عطف دى پر على قلوبهم اى جعلنا في اذانهم په غوږو كي ددوى ثقل او كڼوالى چي قرآن كريم په سماع د قبول نه اوري كه يې څه هم ظاهراً اوري.

سوال: ضمير ددې عبارت "اعني يفقهوه" خو راجع و آياتو ته دى، نو ولي يې مفرد مذكر راوړى، او آيات هم مونث او هم جمع دى؟

ځواب: نظر و معنى ته د آيات يې كړى دى چي قرآن كريم دى.

وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَن يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾

كه ته يامحمد (ﷺ) دوى ته دعوت د هدايت وركړې يعني د صراط مستقيم، نو هر گز دوى لاري ته د هدايت او اسلام نه راځي دغه وخت چي ددوى پر زړو "اكنة" دروند والى دى او په غوږو كي يې وقر ترابده پوري، ولي چي ددوى استعداد فطري هم له منځه ولاړى.

پوه سه: چي دا آيت په دې باره كي دى چي خداى جل جلاله علم پر دوى لري چي دغه كسان ايمان نه راوړي.

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ۖ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ

او ستا خداى (عزوجل) يا محمد (ﷺ) ډېر بخښونكى دى (نو دا صيغه د مبالغې ده) خاوند د رحمت دى پر بندگانو، كه دوى خداى جل جلاله نيولي واى په

عملو ددوى من الكفر والمعاصي، نو ژر به يې ورکړى واى و دوى ته عذاب.

پوه سه: چي دا دليل دى پر مغفرت او رحمت د خداى ﷻ، نو دا نتيجه د مغفرت او رحمت د خداى ﷻ ده چي قريشو ته يې مهلت ورکړى دى مع شدتهم وتجاوزهم عن الحد في عداوة النبي ﷺ.

بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُوا مِن دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾

بلكه دوى ته يو وخت معين د عذاب سته چي ورځ د قيامت ده يا ورځ د بدر ده چي دوى به هرگز نه کړي پيدا په هغه وخت کي چي موعد راسي ځاى د پناه او د نجات من آل اذا نجا.

وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا

او دغه قرى الهالكة يعني اوسېدونکي ددې قريو ککفار قوم نوح، عاد، ثمود وامثالهم، موږ دوى هلاک کړه، په سبب ددې چي دوى ظلم مختار کړى بانواع المعاصي لکه کفار د قريشو.

پوه سه: چي موصوف چي "تلک" دى سره د صفته مبتدأ ده او خبر يې "اهلکناهم" دى، په "تلک القرى" کي مضاف محذوف دى اى اهل تلک القرى تاچي د ضمائرو مرجع پيدا سي فافهم.

وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴿٥٩﴾

او موږ گرځولى دى لپاره د هلاک ددوى "موعداً" اى وقتاً معلوماً چي نه مقدم تر هغه وخت هلاکېږي او نه مؤخر، يعني کفار د قريشو به هم تر خپل موعد لايستبقون ولا يستأخرون.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ

او په ياد کړه هغه وخت چي وويل موسى بن عمران النبي عليه السلام المنزل عليه التورة خپل خادم ته.

درويش وايي: چي په دې توضيح کي د موسى عليه السلام زما غرض دادى چي

یهودان وایي چي د خضر علیه السلام سره ملاقات کونکی موسی، موسی بن عمران نه دی بلکې بل سړی دی د بني اسرائیلو څخه د موسی په نامه. لکن په صحیح حدیث کي د بخاري وغیره راغلي دي چي دا موسی بن عمران علیه السلام ؤ "الفتاه" مشهوره داده چي فتا د موسی علیه السلام یوشع بن نون بن افرایم بن یوسف علیه السلام ؤ، لکن روح المعاني او مظهري وایي چي نون پلار د یوشع د آل څخه د افرایم نه ؤ په خپله زوی د افرایم بن یوسف نه ؤ لبعد الزمان بین نون وافرایم والله اعلم.

لَآ أَبْرَحُ حَتّٰىٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

ای لا زال اسیر فحذف الخبر وهو اسیر لدلالة حال موسی وهو السفر علیه ودلالة الغایة علیه وهو قوله، تر هغو چي زه رسېږم مجمع البحرین ته، ولي چي دا غایة ممتد شی غواړي وهو السیر الحذوف، او یا به زه تګ کوم تر څو چي ډېره زمانه تېرېږي.

پوه سه: چي مجمع صیغه د ظرف مکان ده، او مراد له بحرینو څخه بحر فارس او روم دی ممایلي المشرق، روح البیان، روح المعاني، مظهري، اما روح المعاني ددې دوو بحرینو په باره کي دومره ډېر روایات نور هم راوړي دي، او اول قول د مجاهد، قتاده وغیرهما دی، روح المعاني وایي لعل المراد مکان یقرب فیه التقائهما والا فهما لایلتقیان الا في البحر المحیط.

درویش وایي: چي بعض علمأ وېي چي مراد له بحرینو څخه موسی او خضر علیهما السلام دي لانهما بحرا علم، والمراد بملتقا البحرین موضع اجتماع موسی و خضر علیهما السلام دی.

پوه سه: چي "حقب" بضمتین اسم مفرد دی جمع یې "احقاب" ده او صحاح وایي چي جمع یې حقاب ده، قاموس وایي چي حقبة بضمتین اتیا کاله ده او عبد الله بن عمر رضي الله عنهما هم وایي چي حقب اتیا کاله ده، او بعض وایي چي اوویا کاله ده، په هر صورت مقصود د موسی علیه السلام مبالغه ده په طلب کي د خضر علیه السلام، بخاري او مسلم د سعید بن جبیر رضي الله عنه څخه روایت کړی دی "قال قلت لابن عباس چي نوف بکالي وایي چي موسی صاحب الخضر لیس هو موسی بني اسرائیل کمامر؟ فقال کذب

عدو الله حد ثنا ابي بن كعب ﷺ انه سمع رسول الله ﷺ يقول ان موسى قام خطيباً في بني اسرائيل (يعني موعظت يې کاوه او يو بليغ نصيحت يې وکړی) نو يو چا پوښتنه ځني وکړه ای الناس اعلم، ده ورته وويل انا فعتب الله عليه اذ لم يرد العلم اليه تعالى يعني داسي به يې ويلي وای چي خدای خبر دی چي څوک اعلم الناس دی، نو خدای ﷻ وحي وکړې وده ته چي زما يو بنده دی په مجمع البحرين کي هغه اعلم دی تر تا "يعني في بعض العلوم" قال موسى يا رب فکيف لي به "زه به څرنگه د هغه سره ملاقات او طلب د علم به ځندي وکړم".

تبصره: موسى عليه السلام سره ددې چي نبي مرسل ؤ او تورات هم پر نازل سوی ؤ لکن په طلب پسي د مزيد علم چي خدای ﷻ شخصيت د خضر عليه السلام وروښو روان سو، زموږ د زمانې ملايان چي په اصطلاح دستاربندي يې وکړه خصوصاً که د يو مسجد امام سو که څه هم جاهل مطلق وي، نو په علم احکام او فقه وغيره که يو څوک يو علمي پوښتنه ځندي وکړي دی شرمېږي که څه هم نه وي په خبر چي د يو عالم څخه چي تر ده ډېر ستر عالم وي پوښتنه ځندي وکړي او يا وسائل ته ووايي چي زه نه يم په خبر فلاني عالم ته ورسه خامخا د خپلي خبتي يو حکم ورکوي، پای ته ورسېدله د فقير تبصره، اوس بېرته د موسى د سفر د قصې پر لور.

خدای ﷻ ورته وويل چي يو ماهي پوخ کړل سوی درسره واخله په سفر کي د غذا پر ډول او په يوه ټوکري کي يې واچوه، نو هر ځای چي دا ماهي ورک سو يعني ژوندی سو درياب ته شوه سو، نو هلته زما بنده يعني خضر عليه السلام موجود دی، نو موسى عليه السلام هغسي وکړه او يوشع بن نون يې د ځان ملگری کړی حتى چي يو مقام ته د درياب پر غاړه ورسېدل يوه لويه ډبره وه او هورې يوه ښه چينه د اوبو وه او هورې دواړه بيده سوه، نو يوشع بن نون دمخه تر موسى عليه السلام راويښ سو د چينې په اوبو يې مخ او لاسونه پرېولل ټوکري ته راغلی د لاسو اوبه يې پر ماهي توی سوې، ماهی سره وښورېدی له ټوکري څخه درياب ته وغورځېدی "فاتخذ سبيله في البحر سرباً" يعني داسي وگرځېدی لکه يو طاق يعني پر دغه ځای اوبه نه بهېدلې، موسى عليه السلام چي راويښ ملگري ته يې وويل

درځه چي ځو، د ملګري یې دا هېر سوه چي د ماهي قصه ورته وکړي، نو دا باقیمانده ورځ او شپه یې تموله سفر وکړی حتی چي سهار یعني دا بله ورځ موسی و یوشع بن نون ته وویل "اتنا غدائنا لقد لقینا من سفرنا هذا نصبًا" علیه الصلوة والسلام وایي چي موسی علیه السلام د ستړیا احساس تر هغه پوري نه ؤ کړی چي تر هغه ځای خدای امر کړی ؤ تېر سو "فقال له فتاه ارئیت اذ اوینآ الی الصخرة فاني نسیت الحوت ومآ انسانیه الا الشیطان ان اذکره واتخذ سبیله في البحر عجبًا" قال وکان الحوت لفتاه سربًا ولموسی وفتاه عجبًا قال ذالک ماکنا نبغي فارتدا علی اثارهما قصصًا قال رجعا یقصان اثارهما حتی انتیها الی الصخرة فاذا رجل مسجی ثوبًا فسلم علیه موسی فقال الخضر اني بارضک السلام، قال انا موسی قال موسی بني اسرائیل؟ قال نعم آتیتک لتعلمن مما علمت رشداً قال انک لن تستطیع معي صبراً، بیا خضر علیه السلام ورته وویل اني علی علم من علم الله علمنیه لاتعلمه یعني الالهام چي ته یې په تفصیل نه یې خبر، او ته علی علم ای علم الشریعة الظاهرة علمک الله لا اعلمه یعني بالتفصیل الی اخیر الحدیث، ترجمه ددې آیتو به ددې ځای په تفسیر کي راسي ان شأ الله تعالی.

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا

څه وخت چي ورسېده موسی او ملګری دده یوشع بن نون و مجمع ته د بحرینو یعني انتهیا الی الصخرة التي عند مجمع البحرین کمامر في الحدیث، وقال السفیان رح چي خلګ وایي چي ددغې صخرې سره عین الحیوة سته چي پر مړه شي یې اوبه ولوېږي هغه ژوندی کېږي او دریاب ته غورځي، او کلبي رح وایي چي یوشع بن نون پر دغه چینه اودس تازه کړی او یو څو څاڅکي اوبه پر هغه پوخ سوي ماهي توی سوې هغه ژوندی سو او دریاب ته وغورځېدی، نو ماهي لکی ښوربدله او اوبه ځای پر ځای ودرېدلې حتی لکه طاق په اوبو کي جوړ سو، نو چي موسی علیه السلام له خوبه راویښ سو "نسیا حوتهما" د دواړو ماهی هېر سو، یعني له موسی علیه السلام څخه معلومات د ماهي له ملګري څخه هېر سو او د ملګري بې دا هېره سوه چي بیان د حیوة د ماهي ورته وکړي، بغوي رح وایي چي ماهی خو د یوشع سره ؤ، نو

اصل نسيان خو د يوشع ده، لكن نسبت يې و دواړو ته وكړى له دې سببه چې ماهى خو مشترك زاد السفر ؤ بينهما يعني مجازاً الى موسى عليه السلام.

پوښتنه: موسى او يوشع بن نون خو اول و صخرة ته ورغله حتى چې ماهى هم په اول وار كي درياب ته وغورځېدى، نو خضر عليه السلام په دغه وخت كي چېرې ؤ چي دوهمه پلا چي هغې صخرې ته راغله خضر عليه السلام يې پيدا كړى؟

ځواب: د خضر عليه السلام اصلي قيام گاه كه څه هم دغه صخره ده لكن دى هر ځاى ته د بعضې كارو لپاره په حكم د خداى جل جلاله ځي.

فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

اى جعل الحوت بجعل الله لار خپله په درياب كي خپل د تلو ځاى، او بعض مفسرين وايي چي "سرب" شق طويل ته وايي، او دمخه په صحيح حديث كي تېره سوه چي امسك الله عن الحوت جرية المأ، نو تر يو ځايه پوري دا اوبه لكه سوف داسي معلومېدلې چي په حديث كي يې تعبير به طاق سره ځندي كړى ؤ.

پوه سه: چي سبيله مفعول اول دى د "اتخذ" او "سربًا" يې مفعول ثاني دى او في البحر يا حال دى له مفعول اول څخه يا د مفعول ثاني څخه.

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾

چي تېر سوه موسى او يوشع تر مجمع البحرين، وويل موسى و خپل ملگري ته راوړه هغه طعام يعني د ماهي غوښي، په تحقيق موږ ته ورسېدله زموږ له دغه سفره څخه ستړيا او تكليف، راوي وايې چي موسى چي تر هاكلي ځاى چي مجمع البحرين ؤ تېر سو، پر موسى خداى جل جلاله لوږه مسلطه كړه تاچي د ماهي معلومات ورته حاصل سي د يوشع له خوا بيرته به پر شا راسي، او په حديث شريف كي راغلي دي چي موسى عليه السلام د ستړيا احساس نه كاوه تر څو چي تر موعد تېر سو يعني مجمع البحرين، نو يې لوږه محسوسه كړه.

فائده: غذأ هغه طعام بولي چي د څاښت په وخت كي يې سړى خوري او عشأ هغه طعام بولي چي ماښام يې خلگ خوري.

قَالَ أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ

يوشع بن نون ورته وويل ماته خبر راكړه ما انساني الحوت، دلته د يوشع ورپیاد سو، هغه وخت چي موږ پناه ورووړه و صخرة ته يعني وروړسېدلو او هلته بیده سوو، په تحقیق زما هېر سو ماهی يعني بيان د حال د ماهي و تاته، ومارئيت منه من العجب.

وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ

او نه دی هېر کړی د ماهي حال بیانول مگر شیطان راڅخه هېر کړی، يعني شيطان په زړه کي نور فکرونه راواچول حتی چي د ماهي د حال بیان مي هېر سو، بیضاوي وايي چي شايد سبب د هېروالي به دا وي چي يوشع بن نون د ماهي په دې حال غريب او عجيب غرق سو وانما نسب الى الشيطان هضماً لنفسه.

أَنْ أَذْكُرَهُۥ ۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

چي زه ذکر کړم امر د ماهي وتاته، او واخستل ماهي خپله لار په درياب کي "ای سبيلاً عجباً".

پوهسه: چي "اتخذ" مفعول اول د "سبيله" دی، او "عجباً" صفت د مفعول ثاني ای "سبيلاً" په ځای کي د مفعول ثاني دربدلی دی، او "في البحر" ظرف لغوه متعلق په "اتخذ" پوري دی، او يا معنا داده اتخاذاً عجباً، نو پر دې تقدير عجباً صفت د مفعول مطلق محذوف دی، نو "في البحر" مفعول ثاني د "اتخذ" دی، او بعض مفسرين وايي چي "عجباً" مفعول مطلق د فعل محذوف دی گويا فتا د موسی په اخير کي وويل عجبت عجباً.

قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾

موسی (عليه السلام) وويل چي دا فقد د حوت چي زموږ لپاره نښاني ده د ملاقات د خضر عليه السلام سره، نو دوی بيرته راوگرځېدل پر هغه لار چي دوی تللي وه "قصصاً" مفعول مطلق دی د فعل محذوف يعني يقصان قصصاً يعني دوی تلاش کاوه د خپلو گامو.

فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ

دوی پیدا کړی یو بنده زموږ له بندګانو څخه.

پوه سه: چې "عبداً" يې نکره راوړی لپاره د تعظيم كما تقرر في علم المعاني يعني چي تنكير گاهي د تعظيم لپاره وي او هغه خدای ﷻ وځان ته مضاف کړی هم لپاره د تعظيم دی لکه بيت الله للكعبة المباركة.

فائده: جمهور مفسرين او محدثين پر دې دي چي دا عبدالخضر ؤ بفتح الخأ وكسر الضاد، او نوم يې بليأ بالبأ الموحدة ثم لام ساكنة ثم يأ مثناة من تحت، ابن ملكان ابن فالغ بن عابر بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح عليه السلام، وكنيته ابو العباس والخضر لقبه، په دې سبب چي دی يوه ورځ پر يوه خالي سپېره مځکه باندي کښېنستی چي ولاړ سو مځکه تکه شنه وه په نباتاتو سره كذا جا في الحديث الذي رواه البغوي بسنده من امام بن منبه رح.

درويش وايي: چې د خضر عليه السلام په باره کي د تعجب وړ روايات راغلي دي، بعض وايي چي د آدم د ملا زوی ؤ دا روايت که څه هم ابن عباس رضي الله عنهما ته منسوب سوی دی لکن تر ده پوري يې سند ضعيف دی، په فتح القريب کي ومن اغرب ماقيل انه ابن آدم بطن حوا، وقيل انه من الملائكة وهذا باطل ومن اعجب ماقيل انه ابن فرعون كما في التواريخ مصر، وهذا ايضًا باطل، وقيل ابن خالة ذى القرنين، وقيل انه من بني اسرائيل وهذا ايضًا باطل لان موسى كان مبعوثًا الى بني اسرائيل كلهم، فلو كان الخضر من بني اسرائيل لكان من اتباع موسى عليه السلام. او وړاندي په صحيح حديث کي تېره سوه چي موسى په طلب کي د زده کړي په خضر عليه السلام پسي سرگردان ؤ او آيات قرآنيه هم پر دې دلالت کوي، والاقرب ان الخضر كان من ابنا الملوك الاقدمين نزهد في الدنيا.

اختلاف العلماء: جمهور علما وايي چي خضر عليه السلام نبي غير مرسل ؤ يعني يو قوم ته نه ؤ را استول سوی، او محققين د صوفيه وايي چي خضر ولي ؤ نبي نه ؤ، او بغوي او نور علما وايي چي خضر تر يوم نفخ الصور پوري به ژوندی وي او اکثره محدثين وايي چي وفات سوی دی، وغاية التفصيل والجوابات في

روح المعاني وروح البيان ، او مظهري په کړکیچ اختلاف کي څه نه دي ویلي.

آتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

موږ ورکړی ؤ ده ته رحمت له خپل جانبه څخه، مظهري وایي چي الوحي والنبوة، او هغه علماً چي ولي يې بولي نبي يې نه بولي هغه وايي چي مراد له رحمت څخه الهام او کشف دی، او موږ ښوولي وه ده ته له خپل جانبه يعني هغه علم چي تحصيل يې بې زموږ د ښووني نه سي کېدای.

درویش وایي: چي بغوي محي السنة رح وايي چي خضر علیه السلام نبي نه ؤ په نیز د اکثر العلم، لکن مظهري رح چي په اکثره تفسير کي خپل مقتدیٰ بغوي رح دی په دې ځای کي یې دده له مذهبه څخه انکار کړی دی او وايي چي نبي ؤ او څه دلائل يې هم ذکر کړي دي فراجع والله اعلم بالصواب في هذا الباب.

په صحيح حديث کي د بخاري او داسي نورو راغلي دي چي موسی او دده فتا علیهما السلام چي واپس مجمع البحرين ته راغله، خضر علیه السلام پټو پر سر اچولی ؤ او ناست ؤ، موسی علیه السلام السلام عليکم ورته وويل، خضر جواب د سلام خو ورکړی او داسي يې ورته وويل "انى بارضک السلام" چېري ؤ په دې مځکه کي ستا سلام يعني دې ځای ته خو تر اوسه څوک نه وه راغلي، يعني ته څوک يې، موسی علیه السلام ورته وويل انا موسى! هغه ورته وويل موسی بني اسرائيل؟، موسی ورته وويل نعم! او موسی علیه السلام خپل د راتلو غرض ورته بيان کړی "اتيتک لتعلمني مما علمت رشداً".

قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

وويل و خضر (علیه السلام) ته موسی (علیه السلام) چي آيا زه ستا متابعت او ملګرتيا وکړم (دا اجازه غوښتل وه له خضر علیه السلام څخه) په دې شرط چي ته به ماته رانبيه بعض هغه علوم چي تاته ښوول کړل سوي يعني له جانبه څخه د خدای پاک ای بالوحي عند المظهري او بالالهام والکشف عند البغوي لپاره د زده کړي او هدايت.

مسئله: له دې آيت څه دا معلومه سوه چي مفضول چي خضر ؤ چي نبي نه ؤ

عند الاکثر گاهي په علم کي د بعضې شیانو بالا وي تر فاضل چي موسی علیه السلام ؤ
چي نبي صاحب التوراة ؤ، او فاضل ته دا په کار ده چي دا حصه د علم له مفضول
څخه زده کړي او لويي دي نه کوي چي زه به له مفضول څخه څرنګه طلب د علم
کوم کمامر من دیدن العلماءِ من زماننا چي هغه د فاضل له زده کړي څخه
استنکاف او کبر کوي فضلاً عن المفضول في بعض المسائل، ولي چي په
صحیح حدیث کي راغلي دي چي "الکلمة الحکمة ضالة المؤمن فحیث وجدها
فهو احق بها" په بعضې اخبارو کي چي بغوي يې روایت کړی دی چي موسی
علیه السلام چي دا خبره وکړه چي په آیت کي ذکر سوه، نو خضر علیه السلام ورته وویل "کفی
بالتورات علماً وببني اسرائیل شغلاً؟ قال موسی ان الله امرني بهذا".

فائده: موسی علیه السلام په دې ګفت وشنید کي د خضر علیه السلام سره ډېره د تواضع
لار خپله کړې وه او د ډېر ادب لار چي ځان يې بېعلمه ورته ښکاره کړی او اجازه
يې غوښتل چي زه به ستا تابع سم، او خواست يې غوندي وکړی چي ته
بعض ما علمک الله ماته راوښيه.

قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾

خضر (علیه السلام) ورته وویل په تحقیق ته زما د شاګردۍ او تعلیم طاقت نه لرې
او صبر نسې کولای، یعني متعلم ته دا په کار ده چي په پوښتونو کي به ډېر
تلوار نه کوي او تر یو وخته به صبر کوي چي ګوندي معلم به پخپله زما د زړه
شک را دفع کړي، خضر علیه السلام دلیل د عدم صبر ورته ووایه.

وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾

او ته به څرنګه صبر وکړې پر هغه کار "یعني چي زه يې وکړم" چي تا احاطه
نه وي کړې پر هغه کار ازروی علم، نو "خبراً" تمیز دی له نسبت څخه د "مالم
تحط به" د صبر د نفي وجه چي خضر وکړه داده چي دی په دې پوهېدی چي زما
څخه امور منکره له ظاهر شریعت څخه د موسی علیه السلام صادرېږي، نو انبیاؤ ته
طاقت د صبر نسته پر منکراتو د شریعت ددوی تر هغو چي وجه د جواز يې نه وي

ورمعلومه كما سيئاتي، نو گويا خضر و موسى عليهما السلام ته وويل ضمناً چي زما مصاحبت تاته گټه نه كوي.

قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرًا ۝٦٩

موسى (عليه السلام) ورته وويل چي ژر دى چي ته ما ووينى ان شأ الله صبر كونكى ستا پر كارو او زه نافرماني نه كوم ستا له امر څخه.

پوه سه: چي جمله د "ولا اعصى" عطف ده پر "ستجدوني" نو محل د اعراب نه لري، او كه يې عطف كړې پر "صابراً" باندي، نو د جملې تأويل په مفرد سره كوي يعني "صابراً" غير عاص آه" نو پر دې تقدير دا جمله منصوب محلاً ده كما هو الظاهر.

درويش وايي: چي موسى عليه السلام چي دومره كلكه مصابره د خضر سره وكړه ددې لپاره چي دا مصابره شرط د افادې د صحبت ده، او خداى جل جلاله دى امر كړى په مصاحبت د خضر سره، لكن چونكه د امور مستقبله علم خو د خداى جل جلاله سره دى، نو ځكه يې ان شأ الله وويل.

قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرًا ۝٧٠

خضر (عليه السلام) ورته وويل چي ته زما متابعت يعني ملگرتيا كوې، نو زما څخه به سوال نه كوې د كارو چي زه يې وكړم چي ته يې منكر بولي چي دا كار دي ولي وكړى، ولي چي سوال خو بڼه د اعتراض لري او اعتراض مانع د استفأ دى تر هغو چي زه خپل د كار سر و تاته بيانوم په خپله.

فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا

نو سره روان سوه د درياب پر غاړه په كښتى پسي گرځېدله تر دې چي كښېنستل په كښتى كي، ضمير يې د تثنيه راوړى او يوشع يې تبع وگرځاوه، خضر يوه تخته د ابو له خوا څخه له كښتيه وكښل كما في حديث البخاري ومسلم.

سوال: ضمير د تثنيه يې راوړى، نو يوشع بن نون څه سو؟

ځواب: موسى عليه السلام واپس بني اسرائيلو ته واستاوه، او حسين كاشفي رح واى "ويوشع بر عقب ايشان ميرفت" دا وجه روح البيان خوښه كړې ده، له دې سببه

چي دمخه د موسى او يوشع قصه وه، او اوس قصه د موسى او د خضر ده، نو يوشع ددې دوو تبع وګرځيدى فلا حاجة الى ذكره، نو اخيراً يوه كښتۍ يې پيدا كړه، ټو خبري يې ورسره وكړې د كرايې په باره كي، په بخاري او مسلم كي د ابي بن كعب څخه روايت دى عن النبي ﷺ انه مرت بهم سفينة فكلموهم ان يحبلوهم (درويش وايي: چي په دې حديث كي يې ضمير د جمع ورته راجع كړى، نو دا معلومه سوه چي يوشع ورسره ؤ) فعرفوا الخضر فحملوهم بغير نون" نو د كښتۍ مالكانو خضر وپېژندى په دې معنا چي رجل صالح دى چي په مجمع البحرين كي اوسېږي.

قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا ۚ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾

موسى (عليه السلام) انكاراً ورته وويل چي تا كښتۍ څيري كړه يعني تخته دي څندي وكښل آيا ددې لپاره چي خلګ د كښتۍ په درياب كي غرق سي، په تحقيق دا تا داسي كار وكړى چي عظيم دى، او بغوي رح وايي چي امر په كلام كي د عربو بلا ته وايي، او قتيبي رح وايي "عجباً".

پوه سه: چي جلال الدين المحلي رح وايي چي اوبه په كښتۍ كي نه داخليدې معجزةً للخضر عليه السلام.

درويش وايي: چي له دې عبارت څخه دا معلومېږي چي جلال الدين محلي رح هم معتقد د نبوت د خضر عليه السلام دى لان المعجزة لا تستعمل الا في خارق العادة على يد النبي كما لايخفى، او هغه كسان چي نبي يې نه بولي هغه وايي كرامةً للخضر.

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾

خضر (عليه السلام) ورته وويل ما تاته نه وويل چي ته زما سره صبر هرګز نسې كولاى يعني ولي دي اعتراض راباندي وكړى.

قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ

موسى عليه السلام ورته وويل ته ما مه نسه په هغه شي چي هغه شى ما هېر كړى ؤ،

نو پر دې ترجمه ما موصوله دی او عائد محذوف دی "ای شئ نسیته" مراد له شي څخه هغه معاهده ده چې موسی د خضر سره کړې وه چې زه پر تا اعتراض نه کوم، او یا کلمه د ما مصدریه ده ای بلسیاني ایا ها، په حدیث صحیح کې راغلي دي د ابي بن کعب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم كان الاول نسيانًا من موسى، والوسطى شرطًا والثالث عمدًا.

درویش وایي: چې سره ددې حدیث صحیح چې بعض علمأ وايي چې مراد د نسیان څخه ترک مناسب نه ده او دغه رنګه هغه ترجمه چې بغوي رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنهما څخه نقل کړې ده حیث قال لم ینس ولکنه من معاریض الکلام کانه نسي شیئًا آخر دون المعاهدة لاینبغي نقل البغوي فالاعتراض في سند البغوي رحمه الله لا علی ابن عباس رضي الله عنهما کلا وحاشا.

وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾

في القاموس ای ولا تغشني ولا تکلفني ولا تحملني آه، فالمعنی ته ما مه مکلف کوه زما په کار کې چې زه ستا څخه زده کړه غواړم په سختۍ سره یعنې چې نسیان هم نه رابخښې، نو مراد له عسر څخه مضایقة دی د ځا سره پر کوم شي.

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ

نو موسی او خضر (عليهما السلام) سره رهي سول یعنې له کښتۍ څخه راکښته سول، حتی چې دوی ملاقي سوه د هلک سره چې د نورو هلکانو سره په بازۍ اخته ؤ (سدي رحمه الله وایي چې ښائسته مَخ یې ؤ بربښېدی، روح البیان وایي چې نوم یې جیسور بالجیم یا حیسور بالحأ ؤ والله اعلم) خضر عليه السلام هغه ښائسته هلک قتل کړی، په صحیح حدیث کې چې روایت یې ابي بن کعب رضي الله عنه کړی دی راغلي دي چې خضر عليه السلام یې سر په درو ګوتو ونیوی او له بدن څخه یې جلا کړی، یعنې یوه بټه ګوته او بله ورپسې ګوته چې سبابه یې بولي، او بله د منځ ګوته وه، رئیس المفسرین عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې دا هلک بلوغ ته نه ؤ رسېدلی وهو قول اکثر المفسرین، او له قرآن کریم څخه هم دغه فهمېږي، ولې چې په عربي ژبه کې غلام بالغ ته نه وای، او له قول څخه د نبي الله موسی عليه السلام هم دغه کوچنیوالی

فهمېږي حيث قال "قتلت نفساً زكيةً" او د گناه پاک خو نه دی مگر کوچنی.

اقوال ضعيفه: بعض وايي هلک يې پرې ايستی ذبح يې کړی، بعض وايي په غټه ډبره يې پر سر وواهه مړ يې کړی، بعض وايي سر يې د دېوال سره ور وجنگاوه مړ يې کړی، او بعض کسان وايي چې نابالغه نه ؤ لوی سړی ؤ، بعض وايي ځوان قطاع الطريق ؤ، بعض وايي ځوان ؤ مور او پلار ځندي ازار وه.

قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ ط

موسی (عليه السلام) ورته وويل چې مړ دي کړی يو انسان چې له گناه څخه پاک ؤ کمامر بېله قصاصه چې ده بل څوک وژلی وای؟.

پوه سه: چې بعض قاريان دا لفظ "زكية" په تشديد د يا بېله الفه وايي وهو قرائة قرأ کوفة و ابو عامر، او نور قاريان يې "زاكية" په الف او تخفيف د يا وايي معنی د دواړو قرائتو يوه ده.

لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾

تا راتگ يا خضر په داسي عمل سره وکړی چې په شرع کي منکر دي په ټولو اديان سماويه او کتب منزله وو کي.

درويش وايي: چې ددې پينځسلم جزء د تفسير ختم په شپه د جمعې د ماښام تر لمانځه وروسته (۲۷) شهر المحرم سنه (۱۴۳۰) خدای جل جلاله په خير او عافيت و پای ته ورساوه، ولله الحمد والمنة والصلوة والسلام على رسوله خير البرية وعلى آله وصحبه البررة الكملة.

الجزء السادس عشر

قَالَ اَلَمْ ١٦

تفسير ایوبی حنفی

حضرت مولانا محمد عبید الله الایوبی

الكندهاري الحنفي النقشبندي

مكتبة القراءة و التجويد

كاسي روڈ كوئٹه بلوچستان

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله ذى المنة والاحسان الغفور الرحمن والصلوة والسلام على خير البرية والآنام، وعلى آله وصحبه البررة الكرام.

امابعد: شرع الفقير في تفسير الجزء (١٦) من القرآن الكريم في ساعة مباركة ساعة اربعة ونصف من ليلة ميمونة ليلة الجمعة (٢٨) من شهر المحرم سنه (١٤٣٠) هـ ق.

قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾

خضر (عليه السلام) وويل موسى (عليه السلام) ته ما نه وه ويلي تاته (الهمزة للانكار ونفي النفي اثبات) يعني درته ويلي مي وه چي په تحقيق ته هرگز طاقت نه لرې چي زما سره دي صبر وكړې يعني اعتراض دي زما پر كړه وړه ونه كړې.

فائده: خضر عليه السلام په دې وار كي "لَكَ" ورسره زيات كړى لمزيد العتاب على ما صدر من موسى عليه السلام پر ترک د قأ بالعهد دوه واره، ولي چي په دې ځای كي هيڅ عذر نه ؤ بلكې عمداً يې انكار وكړى.

قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي ج

موسى (عليه السلام) ورته وويل كه ما ستا څخه پوښتنه وكړه د يو شي (يعني اعتراضاً وانكاراً) وروسته تر دې وار، بيا نو زما سره صحبت مه كوه يعني ما جلا كړه.

قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾

علت د جلا والي دي، په تحقيق ته ورسېدى زما له جانب څخه عذر ته، يعني بيا نو ته معذور يې زما په جلا كېدو كي، چي دا وار به نو دريم وار وي د مخالفت زما، مسلم له ابي بن كعب رضي الله عنه څخه روايت كړى دى قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رحمة الله علينا و على موسى (دا قاعده ده چي يو څوک بل نبي په رحمت سره ذكر كوي اول دي پر خپل ځان رحمت د خداى جل جلاله طلب كوي) كه چېري موسى تلوار نه واى كړى، ده به له خضر عليه السلام څخه نور عجائب ليدلي

واى، لكن موسى په دريم وار كي شرط ولګاوه يعني ان سئالتک عن شيئ الآية.

فَانْطَلَقَا ۚ حَتّٰٓى إِذَآ أَتَيَآ أَهْلَ قَرْيَةٍ

بيا موسى او خضر سره راهي سوه ځو چي ورغله و اهل ته د يوې قريې.

درويش وايي: چي قريه په اصطلاح د قرآن عموماً ښار ته وايي، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دا قريه انطاكيه وه، وهو المشهور عند المفسرين، او ابن سيرين وايي ايكه وه چي دا ډېره لېري ځكه ده له اسمان ځخه يعني په ډېر كښته ځاى كي واقعه ده، بعض وايي نوم يې برقه ؤ، بغوي رح په روايت د ابي هريره رضي الله عنه وايي چي دا ښار دى په اندلس كي، او په مجمع البحار كي وايي بلد قريب البصرة والله اعلم.

درويش وايي: كه دا بلده انطاكيه وي لكه ابن عباس رضي الله عنهما چي وويل او مشهوره هم داغه ده، نو ددې بلد به شان كي صاحب قاموس وايي چي دا يو ښار دى چي جاري اوبه پكښبي سته او لوى ديوال د ډېرو پر راګرځېدلى دى او په داخل كي د ښار پينځه غرونه سته، او آبادي د ښار يې دوولس ميله ده، حسيني كاشفي په خپل تفسير كي وايي: واهل بلد چون شبه شدى دروازه شهر را دربستندى وبراى هيچ كس نه كشادندي، نماز شام موسى و خضر بدان شهر رسيدند وخواستند كه بشهر درآيند كسى دروازه نه كشود موسى وخضر دربان را گفتند كه اينجا ما مسافر رسيده يم گرسنه نيز هستم چون مارا درقريه جاندادى بارى طعام جهت ما بفرستيد دربان آنرا هم قبول نكرد، وهذا معنى قوله تعالى.

اسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا

طلب د طعام يې وكړى له اهل ځخه د قريې، هغو منع وكړه چي مهماني وركړي دوى ته، نو موسى او خضر عليهما السلام شپه دباندي په لوږه تېره كړه، بغوي په روايت د ابي بن كعب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم حتى اتيا اهل قرية لئام فطافا في المجالس فاستطعماهم فلم يعطوهما واستضافهم ولم يضفوهما.

درويش وايي: چي د كاشفي قصه ددې حديث خلاف ده، قتاده رح وايي چي شر القرى التي لاتضيف الضيف.

فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ ط

نو پیدا کړی موسی او خضر (عليهما السلام) په دې قریه کې یو دېوال چې اراده یې ددې وه چې ونړېږي، خضر هغه دېوال سم کړی یعني له نړېدلو څخه یې وساتی.

پوه سه: چې کلام محمول پر مجاز دی، لان الجدار لا ارادة له وانما معناه قرب ودنا من السقوط وامثال هذا المجاز جار في كلام العرب، يقول واحد منهم داري ينظر الى دار فلان چې سره مقابل وي ورنه دار خو رؤیت نه لري.

قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ۝٧٧

موسی علیه السلام ورته وویل که ستا خوښه وای یعني اقامة الجدار، نو تا به مزدوري پر اخستې وای یعني له صاحب الجدار څخه.

درویش وایي: چې په دې اقامت کې د دېواله اختلاف دی، بغوي رح وایي چې مونږ ته روایت د ابي بن کعب رضي الله عنه رسېدلی دی عن النبي صلى الله عليه وسلم چې صرف خضر لاس پر تېر کړی دېوال سم سوو له سعید بن جبیر رضي الله عنه څخه هم ورته روایت راغلی دی، ابن عباس رضي الله عنهما وایي چې یو وار یې دېوال ونړاوه بیرته یې بنأ کړی.

پوه سه: چې کلمه "لتخذت" له باب څخه د تخذ یتخذ ده، نو اصل یې تتخذت ؤ بیا یې تا د کلمه په تأ کې د افتعال مدغمه کړه د لام په دخول سره ابتدأ بالساکن پورته سول، او بصریئین وایي چې له اخذ څخه نه دی مشتق کذا قال البیضاوي، ولې چې په اخذ کې خو فأ کلمه همزه دی والهمزة لاتدغم في التأ.

پوه سه! چې په دې کلام کې د موسی علیه السلام باعث کول دي د خضر علیه السلام پر اخذ د مزدورۍ.

تنبیه: له دې آیت څخه دا فهمېږي چې د دېوال سموالی په مشقت سره ؤ کما في رواية ابن عباس رضي الله عنهما، ولې چې مزدوري پر هغه فعل غوښتل کېږي چې مشقت پکښې موجود وي، او که اقامة الجدار په معجزه یا په کرامت د خضر وای کما في رواية البغوي بیا خو د مزدورۍ اخذ ناجائز ؤ فافهم.

نکته: بعض علمأ وایي چې موسی علیه السلام چې خضر علیه السلام ته دا وویل چې "لتغرق اهلها" خضر علیه السلام ورته وویل چې ته خو خپل مور په تابوت کې رود نیل

واچولې، نو ولي غرق نه سوې بېله كښتيه، او چي موسى عليه السلام و خضر عليه السلام ته وويل "اقتلت نفساً زكية بغير نفس" خضر عليه السلام ورته وويل تا خو هم قبطي بې ګناه قتل كړى، او چي موسى عليه السلام ورته وويل "لتخذت عليه اجراً" خضر عليه السلام ورته وويل تا خو هم د شعيب عليه السلام د لوښو پسونه ور اوبه كړه بغير اجر.

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ۚ

خضر (عليه السلام) وويل يعني موسى (عليه السلام) ته چي دا دريم سوال چي تا وكړى جلا والى دى زما او ستا تر منځ يعني سبب د فراق دى، ولي تا خو داغسي شرط يې لګولى ؤ "ان سئلتك عن شيئ فلا تصاحبني".

درويش وايي: چي مظهري رح يوه لويه سهوه كړې ده وهذا عبارته فان هذا الاعتراض لهوى النفس آه.

درويش وايي: چي دا ترجمه د بعض غلات د صوفيه وو دى، او مظهري چي ځان صوفي بولي دا ترجمه يې وكړه ولم يعلموا هؤلاء الصوفية ان هذا جرئة عظيمة على افضل انبيأ بني اسرائيل وكليم الله تعالى صاحب التورات، او بعضې مفسرينو تر ده دمخه هم دا ترجمه كړې ده، ورد في الكشف بان هذا التفسير لايليق بجلالة شان موسى وصاحبه الخضر هكذا في هامش التفسير المظهري.

يوه سه: چي اضافت د فراق و بين ته اضافت د مصدر ده و ظرف ته مجازاً او په بل عبارت اضافت د مظروف دى و ظرف ته.

سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ۝٧٨

او ژر دى چي زه به تا خبر كړم په حال د صواب زما د كارو چي تا طاقت نه درلودى پر هغو د صبر لكونها منكراً بحسب الظاهر لكن كان مآلها على الخير والصواب.

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ

هر چي كښتى ده چي ما يې تخته وكښل هغه د مسكينانو وه، كعب بن مالك رح وايي چي دا مساكين لس ورونه وه چي پينځه يې شلان او ګوډيان وه او پينځو يې كښتى په اجرت چلول په درياب كي.

مسئله: له دې آیت څخه دا معلومه سوه چې د مسکین اطلاق پر داسې چا روا دی چې مال لري او نصاب ته نه وي رسېدلی او لایکون فاضلاً عن حاجته.

يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُّ أَنْ أَعِيبَهَا

یعنې خلګ یې په اجرت پکښې ورل د عیال د کفالت لپاره، نو ما اراده وکړه چې عیبجنه یې کړم یعنې هغه تخته مې څنډې وکښل.

وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾

او په مخ کې ددوی یعنې دوی چې روان وه په دریاب کې یو باچا ؤ چې اخستلې یې له خلګو څخه کښتۍ په غصب سره یعنې سفینة سلیمة من العیب لیفید عیب الخضر لها یعنې دا عیب د خضر یې مانع د غصب وګرځي.

پوه سه: چې ددې غاصب ملک نوم جلندي بن کرکر ؤ علی الاشهر، او محمد بن اسحاق رح وايي چې نوم يې سولة بن جليد ؤ، او شعيب الجبائي رح وايي چې نوم يې هدد بن بدد ؤ.

سوال: خضر علیه السلام چې د کښتۍ تخته کښل، نو مالکان د کښتۍ یې مانع نه سول؟

ځواب: بغوي رح وايي چې خضر علیه السلام دوی ته عذر وکړی او په حال د ملک غاصب یې خبر کړه او د کښتۍ مالکان په دې حال نه وه خبر، او خضر علیه السلام دوی ته وویل "وقال لهم اردت اذا هي مرت عليه ان يدعها لعيبها" نو تر ملک چې کښتۍ تېره سي بیر ته به یې اصلاح کړو.

درویش وايي: چې مظهري رح پر دې قول د بغوي رح داسې سوال کړی دی چې دا اعتذار له نظم څخه د قرآن خلاف دی، ولې نظم القرآن خو پر دې دلالت کوي چې خضر علیه السلام دا حکمت وروسته تر مجاوزت د کښتۍ په وخت کې د فراق بیان کړی او که خضر علیه السلام په اول الامر کې دا اعتذار د کښتۍ و مالکانو ته کړی وای، نو موسی علیه السلام خو هم ورسره ؤ هغه به هم اورېدلی وای، نو ولې یې انکار پر کاوه، فقیر وايي چې دا سوال بېځایه دی ولې موسی علیه السلام خو دست ګرېبان د خضر علیه السلام نه ؤ، نو دا احتمال سته چې خضر علیه السلام دې دا اعتذار په پټه د موسی مالکانو ته د کښتۍ کړی دی، ګفته اند "داشته بکار آید" او تاریخ قدیم وايي

چي داغسي هم پېښه سوه چي په مخ كي كښتى ولاړ وه د ملک غاصب او دا كښتى چي موسى او خضر عليهما السلام هم پكښې وه او دا كښتى والا وو ته يې وويل چي موږ ملک امر كړي يو چي هر كښتى چي صحيح سالمه هغه سركاري كوئ، هغو چي كښتى وكتل چي يوه تخته يې نه نو يې پرېښوول، كښتى چي تر هغه ځاى تېره سوه خضر عليه السلام بيرته هغه تخته په هغه ځاى كي نصب كړه او چاكونه يې په قارو بند كړه.

وَأَمَّا ٱلۡغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤۡمِنَيۡنِ

او هر چي هغه غلام چي ما قتل كړى د هغه مور او پلار مؤمنان وه.

پوه سه: چي د ابوان په لفظ كي تغليب دى د اب پر ام.

فَخَشِينَآ أَن يُرۡهِقَهُمَا طُغۡيَٰنٗا وَكُفۡرٗا ۝٨٠

نو موږ وبېرېدلو (د "خشينا" فاعل خضر دى باعلام من الله بالوحي ان كان نبيًا او بالهام صحيح ان كان وليًا وقدمر الاختلاف فيه) چي ملحق دي كړي په مور او پلار سره، د "طغيان" ترجمه روح البيان په ضلالت سره كړې ده، نو "كفرا" يې عطف تفسير دى، او دى وايي چي دغه دوه والدان به وروسته تر ايمان د زوى د محبت به كافران سي ويضلان بعد الهداية.

درويش وايي: چي سعيد بن جبير رضي الله عنه يې هم دغه ترجمه كړې ده حيث يقول خشينا ان يحملهما حبه على ان يتبعاه دينه فيرتدا، او مظهري وايي چي مقارن به سي د ايمان سره ددوى طغيان او كفر د غلام، نو په كور كي دوه مؤمنان يو كافر معاند وي وهذا الاجتماع عسير جداً، فاذا قتل الخضر الغلام الكافر، نو سهل الامر على الابوين.

فَأَرَدۡنَآ أَن يُبۡدِلَهُمَا رَبُّهُمَا

نو موږ اراده وكړه، چي عوض او بدل دي كړي پلار او مور د هغه ولد مقتول چي ظاهراً خو خضر عليه السلام قتل كړى ؤ د رب د پلار او مور د هغه هالک.

پوښتنه: دا تبديل آتي خو فعل د خداى عزوجل دى او دا خو امكان نه لري چي اراده

د بنده دي چي دلته خضر علیه السلام دی په فعل پوري د خدای جل جلاله تعلق ونسي؟

ځواب: معنی د "اردنا" دلته داده چي زمونږ دا تبدیل خوښ سو او خدای جل جلاله ته مو درخواست وکړی او خدای جل جلاله زمونږ دا خواست قبول کړی کما سيئاتي هم ودې معنا ته عبارت د قرآن مبارک اشاره کړې چي "اردنا" يې په صيغه د متکلم مع الغير راوړه، نو خضر علیه السلام نسبت و ځان او خدای عزوجل دواړو ته وکړی چي د خضر د خوا اشتهأ او دعأ وه او د خدای د قبول ؤ، فتأمل فهذا سانح عزيز.

پوه سه: چي ايجاد صرف او صرف په صنع سره خدای جل جلاله دی نو ځکه اسناد وخدای ته وکړی و اما القتل ففيه يصنع الخضرمدخل، نو ځکه يې اردنا جمع راوړی کمامر في "اردنا".

خَيْرًا مِّنْهُ زَكٰوةً وَّ اَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾

بهتر تر هغه مقتول زوی په پاکۍ کي د کفر او له اخلاق سيئه وو څخه، نژدې تر هغه مقتول از روی رحمت پر والدينو.

پوه سه: چي زكوةً ورحمًا منصوب على التمييز من النسبة، او عامل يې دواړه ځايه اسم تفضيل دی، فافهم، قتاده رح وايي اوصل للرحم وابر بوالديه، بغوي رح وايي په روايت د کلبي رح چي دوی ته خدای جل جلاله لور ورکړه چي يو نبي د انبياؤ په نکاح کړه فولدت نبيًا هغه لنګه سوه زوی يې راوړی چي هغه نبي وګرځېدی او د هغې د زوی نبي پر لاس ډېر خلګ مسلمانان سوه او جعفر بن محمد رضي الله عنه وايي "ابدلهما جارية ولدت سبعين نبيًا" يعني پښت پر پښت يعني په مرور د زمانو دا نه دی مراد چي يوازي هغه جاريه اوويا نبيان وزېږول لانه في غايته البعد عن العقل، او ابن جريج وايي ابدلهما غلام مسلم.

درویش وايي: چي ددې قول هيڅ چا تائيد نه دی کړی والله اعلم، مطرف وايي چي هغه غلام کافر چي وزېږېدی مور او پلار ډېر په خوشاله سوه کما هو المعتاد في الاولاد الذکور، او چي ووژل سو ډېر په غمجن سوه او که ژوندی پاته سوی وای ددوی د هلاک سبب به ګرځېدلی وای يعني د کفر، نو هر سړی په قضأ د خدای جل جلاله راضي اوسي لان الله تعالى حکم ومصالح في کل قضائه

لایعرف العباد تلک المصالح والحکم الا من اعلم الله کالخضر فیما نحن فیه.

درویش وایي: چي هیڅ انسان په آئینده کارو، خپل په خیر او شر نه پوهیږي په دنیایي امورو کي، کریمه "لوکنت اعلم الغیب لاثتکثرت من الخیر وما مسني لغوب، کریمه "عسی ان تکرهوا شیئًا وهو خیر لکم وعسی ان تحبوا شیئًا وهو شر لکم" نو کلمه د تفویض الامر الی الله عالم الغیب والشهادة ډیره زیباده یعني افوض امري الی الله الخ، تاریخ وایي چي یو عارف واعظ عالم ؤ هر وخت چي واعظ به یې پای ته ورساوه په اخیر کي به غلو ته دعا کوله یو چا پوښتنه ځندي وکړه چي ته ولي غلو ته دعاګانې کوې سره ددې چي قطاع الطریق او راه زنان دي؟ دې واعظ ورته وویل چي دوی زما د هدایت او د علم او عرفان سبب ګرځیدلي دي، سائل ورته وویل چي څرنګه؟ ده په خوب کي ورته وویل چي زه یو وخت ډیر غټ تجاروم یو خوا ته په تجارت تلم نقود هم راسره وه، نو غله او قطاع الطریق راباندي پیښ سوه ډیر یې ووهلم او مال یې ټوله راځخه واخستی، وروسته چي کور ته راغلم چي ما به د تجارت نیت وکړی هغه غله به راپیاد سوه او خپل ځان ته به مي وویل چي ته به بیا په ډیر عمر کي نقود سره جمع کړې غله به یې په یوه ورځ درځخه لوټ کړي کما في النوبة الاولی راسه داسي سرمایه ځان ته حاصله کړه چي د غلو د لوټ لار ورته نه وي، نو مي علم او سلوک مختاره کړی انتهی.

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ

او هر چي هغه دېوال چي مایې بنا وکړه هغه د دوو نابالغه یتیمانو ؤ په دغه ښار کي، بغوي رح وایي چي د یوه نوم اصرم ؤ او د بل نوم صویم ؤ یا صریم آه چي زامن د کاشع وه چي سیاح او تقوی داره سړی ؤ روح البیان.

وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَّهُمَا

او لاندي تر دېواله مال مدفون ؤ یعني چي پلار یې ښخ کړی ؤ من ذهب وفضة کذا روی مرفوعًا وهو الظاهر، واخرج البخاري في تاریخه والترمذي والحاکم من حدیث ابی الدرداء رضي الله عنه عن النبي صلی الله علیه وسلم انه قال ذهبًا وفضةً.

درويش وايي: چي ما ترجمه په مال مدفون سره وکړه، نو هغه سوال نه وارديږي چي كنز خو حرام دى لقوله جل شانه "والذين يكنزون الذهب والفضة ولا ينفقونهما في سبيل الله (يعني زكوة يې نه وركوي) فبشره بعذاب اليم؟

له عبدالله بن عباس او عبدالله بن عمر رضي الله عنهم څخه روايت دى "كل مال يؤدى زكوته فليس بكنز وان كان مدفونًا وكل مال لايؤدى زكواته فهو كنز وان لم يكن مدفونًا" بغوي رح وايي چي سعيد بن جبير رضي الله عنه وايي كان الكنز صحفًا (اى كتبًا) فيها علم" ورته حديث له ابن عباس رضي الله عنهما څخه هم مروي دى.

درويش وايي: چي د ابى الدرداء رضي الله عنه حديث چي نږدې ذكر سو اولى واحرى بالاعتبار، واما الروايات الاخر ففي اسانيدها ضعف والله اعلم.

وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا

او پلار ددوى صالح او تقوى دار د خپلي زمانې ؤ، جعفر بن محمد رضي الله عنه وايي چي د يتيمانو او د اب صالح تر منځ اووه پلار وه او دفن كونكى جد سابع ؤ، روح البيان او روح المعاني وايي چي ظاهر له لفظ څخه د اب هغه اب قريب دى چي دوى ځندي زيږدلي وه، په هر صورت بغوي رح وايي چي ابن عباس رضي الله عنهما ويلي دي چي له سببه د صلاح د اب الله جل جلاله امر كړى خضر عليه السلام باصلاح الجدار لاجل حفظ مال اليتيمين بصلاح ابيهما، وقال محمد بن المنكدر رضي الله عنه ان الله يحفظ صلاح العبد ولده وولد ولده وعترته (او ټبر دده) وعشيرته (قبيله دده) و اهل دويرات حوله، مادام فيهم (چي دا صالح ژوندى وي).

فائده: پر عوام الناس باندي لازمه ده چي د صالحانو د اولاد دي ډېر مراعات كوي مالم يصدر عنهم طغيان ولاكفر.

درويش وايي: چي په اوسنۍ زمانه كي د صالحانو ذريه د عوامو تر ذريه په معاصيو ككړ دي يعني على الاغلب الا من عصمه الله.

فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا

نو اراده وكړه رب ستا چي دا دوه يتيمان ورسيږي و بلوغ ته، يعني ابتدأ د رشد ده، او كمال د رشد اتلس كاله دى، او ظاهر مذهب د امام اعظم رح (۲۵) كاله دى.

مسئله: د يو چا سره كه د يتيم مال ؤ او دا يتيم چي بلوغ ته ورسيدی سفيه يعني كم عقل او باوله ؤ، تر پينځه ويشت كاله دې مال په لاس نه وركوي، چي پينځه ويشت كال يې پوره سوه مال دې په لاس وركړي، مظهري چي ځان حنفي المذهب بولي وايي عندي (۴۰) سنة يعني څلويښت كاله.

وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ

او دوی به كاږي خزانه خپله.

پوه سه: چي "رحمةً من ربک" منصوب دی على الحالية من فاعل "يبلغا" ای يبلغا مرحومين من ربک، يا مفعول له د يستخرجا، او بعض علما وايي چي رحمة متعلق دی په فعل محذوف پوري يعني خضر عليه السلام وايي فعلت مافعلت رحمةً من ربک، قاضي بيضاوي رحمه الله وايي چي شايد چي اسناد د ارادة الخضر و خپل ځان ته وكړه في قوله اردت ان اعيبها، ولي چي كونكی د تعييب د كښتۍ خو دی ؤ وان كان بامر الله، او دويم وار يې اسناد و خدای جل جلاله او ځان دواړو ته وكړی يعني في قوله "اردنا ان يبدلهما ربهما خيراً منه زكوةً الآية لان التبديل باهلاک الغلام كان من الخضر وايجاد بدله من الله، وثالثًا الى الله وحده كما في هذه الآية ان يبلغا اشدهما الآية، لانه لامدخل للخضر في بلوغ الغلامين الى زمان الاشد، او يا اول چي خرق د سفينه خو شر ؤ، نو خضر يې نسبت وځان ته وكړی، والثالث خير محض والثاني ممتزج فتدبر غاية التدبير ويرحم الله تعالى البيضاوي في التوجيه المذكور.

وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي

په تأويل د مارئيت مني من خرق السفينة وقتل الغلام واقامة الجدار، يعني د خپلي رايي څخه بلكې د خدای عزوجل په امر سره.

ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

دغه ؤ حال د هغو كارو زما چي تا يا موسی طاقت د صبر نه پر درلودی، او پر ما دي انكار كاوه.

پوښتنه: دغه دوه يتيمان يا ددوی وصي يا قيم که په دغه خزانه خبر وه، نو ځرنګه يې خضر عليه السلام پر ېښنو د هغه دېوال و بنا ته، او که نه يتيمان او نه قيم په خزانه خبر وه، نو بيا يې استخراج ځرنګه وکړی؟

ځواب: امام رازي رح په تفسير کبير کي وايي چي يتيمان خو په خزانه خبر وه او قيم ددوی غائب ؤ، او روح البيان په خپل وار ښه زيبا جواب ورکړی دی چي په خزانه دي هيڅ څوک نه وي خبر لکن استخراج عند البلوغ اليتيمين زمان الاشد اسان دی و خدای جل جلاله ته يا په رؤيت في المنام ان تحت جدار کما کنز، يا په الهام سره، او يا به يې صالح پلار په خوب ليدلی وای چي تر دېوال لاندي خزانه ده وه يې کاږئ الی غير ذالک.

درويش وايي: چي اوس ددې قصې فوائد شتی واورئ (۱) بغوي رح وايي چي موسی او خضر عليهما السلام چي په حال کي د فراق وه، نو موسی عليه السلام و خضر عليه السلام ته وويل چي ماته وصيت وکړه هغه ورته وويل لاتطلب العلم لتحدث به" ته علم زده کوه ددې لپاره چي خلګو ته يې بيان کړې "واطلب العمل به" (۲) بيضاوي وايي "لاتعجب المرء بعلمه" لکه موسی عليه السلام چي په ځواب کي د هغه چا چي له ده څخه يې پوښتنه وکړه "من اعلم الناس" ده ورته وويل "انا" (۳) تلوار دي سړی و انکار ته د عمل د هغه چا نه کوي چي دده دا عمل د هغه نه وي خوښ، ولي شايد په هغه عمل کي به يو راز وي دی به نه پوهېږي خصوصاً چي هغه سړی چي دده يې عمل خوښ نه سو خاوند د علم او ديانت او د تقوی وي لکه خضر عليه السلام چي موسی درې واره انکار پر وکړی (۴) ان يداوم علی التعلم ويتذلل للمعلم ويراعٔ الادب في المقال يعني لايقول کما قال موسی للخضر عليهما السلام في خرق السفينة لقد شيئًا امرًا" او په قتل کي د غلام لقد جئت شيئًا نکرًا، يا د دېوال په بنا کي "لو شئت لتخذت عليه اجرًا" (۵) وان ينبه المجرم علی جرمه ويعفو عنه حتی يتحقق اسراره ثم يهاجر عنه، يعني لکه خضر چي موسی عليهما السلام ته خپل جرم وروښو او اسرار يې ورته بيان کړه بيا يې رخصت کړی (٦) خضر و موسی عليهما السلام ته وويل که دي صبر کړی وای زرعجائبي به

دي نوري ليدلي واى چي هره يوه به اعجب تر هغې مخکني وي موسى عليه السلام وژړل على فراق الخضر عليه السلام (۷) خضر و موسى عليهما السلام ته وويل چي ته هم وصيت راته وکړه، فقال موسى اياک والغضب الا في الله ولاتحب الدنيا" خضر عليه السلام ورته وويل "قد ابلغت في الوصية فاعانک الله على طاعته واراک السرور في امرک وحبب الله لک الى خلقه و اوسع عليک من فضله، موسى عليه السلام وويل آمين، نو يو د بله سره جلا سوه (۸) خداى جل جلاله پر يتيم باندي دومره رحم کوي چي ددې دوو يتيمانو د خزانې په ساتلو کي دوه نبيان د ديوال پر بناً وگمارل يعني موسى وخضر عليهما السلام.

(۹) انبياً عليهم السلام کولاى سي چي دنياوي کارونه وکړي خصوصاً چي نفع يې وغير ته راجع وي صرف لله لکه موسى او خضر عليهما السلام چي ديوال د خزانې يې لله د يتيمانو لپاره بناً کړى (۱۰) چي موسى او خضر عليهما السلام د بيگانه يتيمانو مراعات وکړى، نو د خلگو څه خيال دى چي د قرابت د سيد المرسلين د اقرباً چي سادات کرام دي مراعات وکړي صرف او صرف لپاره د سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم د نسب پاک لپاره له هغه څخه به څومره خداى جل جلاله او د هغه لوى رسول راضي نه سي.

پوه سه: چي کوترو ته په حرم مکي کي چي خداى جل جلاله فوق العادة عزت ورکړى دى په سبب ددې چي دا کوترې د حرم مکي د دوو کوترو عيال دي چي رسول الله صلى الله عليه وسلم او ابوبکر صديق رضي الله عنه د جبل ثور په غار کي له کفارو څخه د مکې پټ وه د هجرت په وخت کي هغو دوو کوترو د غاري په خوله کي ځاله جوړه کړه او هگۍ يې پکښي واچولې يعني په هغه درخته کي چي د عليه الصلوة والسلام په بلنه د غار په خوله کي ولاړه وه، د کوترې مقصد داؤ چي له دې غار څخه د خلگو يعني کفار قريش نظر واړوى چي هغه د عليه الصلوة والسلام په نيولو پسي سره د پل زنه را روان وه کذا في الصواعق (۱۱) تاريخ وايي چي بعض سادات کرام هارون الرشيد راغوښتى ؤ چي قتل يې کړي، د هارون و حضور ته چي يې راوستله نو ده يې ډېر اکرام وکړى او خوشي يې کړه، نو هغه سيد ته چا وويل چي تا څه دعاً وکړه چي د هارون له قتله خلاص سوې؟ هغه ورته وويل چي

ما داسي خواست وکړی "یامن حفظ الکنز علی الیتیمین لصلاح ابیهما احفظني من شر هارون لصلاح آبائي الکرام" کذا في العرائس (۱۲) خدای جَلَّ جَلَالُهُ ساتي مال صالح للعبد الصالح اذا کان فیه صلاح کما في قصة موسی والخضر عَلَيْهِمَا السَّلَام.

درویش وایي: چي نقل د ډولو فوائدو د قصې به ډېر طول ته مفضي سي، نو دا بنه ده ،،، بیت:

تاطبع نازکت نه پزیرد ملالتی .... آن به که نامه رابدعاً مختصر کنم

اللهم ارزقنا حبک وحب حبیبک وحب من یحبک آمین.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ

او ستا څخه سوال کوي مشرکان د مکې په تعلیم د یهودانو د مدینې، چي کفارو د مکې دوی ته النضر بن الحارث او دده ملګري و یهودانو ته د مدینې استولي وه چي موږ په څه شي امتحان د صدق او کذب د محمد (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) د نبوت د دعوې وکړو، هغو ورته وویل چي د درو شیانو پوښتنه ځندي وکړئ اول د روح په باره کي او بل د اصحاب کهف او بل دا پوښتنه ځندي وکړئ چي هغه څوک ؤ چي د شرق او غرب، د جنوب او د شمال سفر یې کړی ؤ.

درویش وایي: چي د روح د پوښتنې او د اصحاب کهف د قصې ځواب په سورة الاسراْ کي په تفصیل تېر سو، او د دریم سوال ځواب شروع سو، یعني السوال عن ذی القرنین.

درویش وایي: چي په آیت کي مذکور ذوالقرنین په نامه کي اختلاف دی، دویم دا چي له جنسه د بشر ؤ او که د ملکو، دریم چي سبب د تسمیه بذی القرنین څه ؤ، نو په دې کي اختلاف دی، روح المعاني ټوله اختلافات راوړي دي په نقض او ابرام سره، چونکه د فقیر د تفسیر مبنٰی پر اختصار دی حتی الامکان، نو ځکه نقض او ابرام د روح المعاني مي له دائرې څخه د نقل وه ایستی، بغوي رح وایي چي بعض اهل تاریخ وایي چي نوم یې مرزبان بن مرزبة الیوناني دی چي له اولاد څخه د یافث بن نوح عَلَيْهِ السَّلَام دی، او معتمد اهل تاریخ وایي چي مراد په آیت کي ذوالقرنین الاکبر دی چي نوم یې اسکندر بن فیلقوس

الیوناني ؤچي د ټولې دنیا سلطنت یې کړی دی کما قال مجاهد ملک الارض کلها اربعة مؤمنان و کافران، مؤمنان لکه سلیمان بن داؤد علیهما السلام و ذوالقرنین، او کافران لکه نمرود او بخت نصر وقیل شداد، وکان ذوالقرنین بعد نمرود في عهد ابراهیم علیه السلام لکن د ډېر عمر خدای جل جلاله ورکړی ؤ (۱۶۰۰) کاله، روح البیان وایي چي خضر علیه السلام یې وزیر مستشار ؤ، صحیح داده چي ذوالقرنین نه ملکه ؤ کما قیل او نه نبي ؤ بلکې ملک صالح ؤ عادل، ملک الاقالیم (۷) او مغلوبه یې کړه ټوله باچهان د نړۍ او ټوله بلاد دده منقاد وګرځېدل ومات بشهر زور ودفن فیها کذا قال ابن کثیر في تفسیره، او صاحب تبیان وایي چي مدت د ګرځېدلو دده په دنیا کي پینځه سوه کاله ؤ، او تبیان وایي چي په بیت المقدس کي وفات سواو هورې دفن سو، او بعض علمأ وایي چي مراد اسکند رومي دی چي د رومیانو تاریخ له هغه څخه شروع کېږي هغه غلطه خبره ده، ولي چي اسکندر الرومي تر ذوالقرنین اسکندر الاعظم تر دوه زره کاله بالا وروسته دی، او دا اسکندر ثاني کان قبل المسیح علیه السلام درې سوه کاله ؤ کان وزیره ارسطاطالیس المشهور بارسطو الفیلسوف، روح البیان وایي قد غلط کثیر من العلمأ في الفرق بینهما فظنوا ان المذکور في الآیة هو الرومي او سره ددې چي د اسکندر رومي مده د عمر روح المعاني دودېرش کاله ذکر کړې ده، او د سلطنت دوره یې دوولس کاله وه، والعجب من المظهري چي ذوالقرنین ابن قبیس بن فیلقوس الرومي دی وهو الاصح، بیا یې د ډېرو راویانو روایت د تاریخ رانقل کړی دی چي ذوالقرنین یو سړی ؤ د روم د یو سپین سري ښځي زوی ؤ چي بل زوی یې نه درلودی وکان اسمه اسکندر انتهی، ځای د تعجب دادی چي حالات ټوله د اسکندر یوناني بیانېږي لکن نسبت یې وروم ته کړی دی.

درویش وایي: چي دا ټوله قصه اولاً بغوي رح مظهري رح په غلط کي اچولی دی چي هغه وایي چي بعض اهل تاریخ وایي چي د ذوالقرنین نوم مرزبان بن مرزبة الیوناني الی اخیر مانقلنا من قول البغوي قریباً.

درویش وایي: چي د ذوالقرنین د نامه په وجه تسمیه کي هم اختلاف دی،

زهري رح وايي چي وجه يې داده چي دى دوو ښكرو ته د لمر رسېدلى ؤ يعني المشرق والمغرب، بعض وايي چي ده نور او تاريكه دواړه ليدلي وه، او بعض علمأ وايي چي ده خوب ليدلى ؤ چي لمر يې تر يوه او بله څنډه نيولى ؤ، بعض وايي چي دده د سر وېښتان دوې كوڅې كړي وې چي ځېر ښه خوند يې ورسره كاوه، او بعض وايي چي ده په سر كي د يوه غوږ او د بل غوږ پر خوا دوه ښكرونه درلودل چي په لنگوټه به يې پټول له خلگو څخه.

درويش وايي: چي د اعتماد وړ خبره داده چي په صحيح سند د امير المؤمنين علي رضي الله عنه څخه ثابته ده چي ذوالقرنين خپل قوم په ابتدأ الامر كي امر كړى په تقوى د خداى جل جلاله، نو هغو پر راسته ټيک په يو شي وواهه سر يې مات سو او دى وفات سو، بير ته خداى جل جلاله ژوندى كړى بيا يې قوم ته وعظ شروع كړى بيا قوم پر چپه ټيک وواهه او سر يې مات سو او دى مړ سو، بيا خداى عزوجل ژوندى كړى، نو دغه دوه ټپه يې كه څه هم جوړ سوي وه لكن علامه يې پاته وه، دا ؤ روايت د بغوي رح، او په بل روايت كي له ابو الورقأ څخه راغلي دي، دى وايي چي حضرت علي كرم الله وجهه ته مي وويل چي ذو القرنين ماكان قرناه؟ ده راته وويل چي ستا څه خيال دى چي قرنان د ذوالقرنين د سرو يا د سپينو زرو وه، بلكې دى رجل ناصح ؤ د وعظ په دوران كي يو وار خلگو پر راسته ټيک وواهه مړ سو الى اخير ماذكر في الحديث السابق.

درويش وايي: چي قاموس چي يو معتبر كتاب د لغت عربي دى همدغه وجه يې له حضرت علي كرم الله وجهه څخه مروي كړې ده، او دغه وجه د تسميه په ذوالقرنين سره روح المعاني تر ټولو اول ذكر كړې ده، او بله وجه روح المعاني دا ذكر كړې ده چي دده په دور حكومت كي دوه قرنه د خلگو تېر سوه او نوري وجوه يې هم راوړي دي فارجع الى تفسيره.

قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

دا خطاب دى و سائلينو ته د حال د ذوالقرنين "منه" اى من حال ذوالقرنين "ذكرا" اى خبرا په تنكير كي اشاره و تعظيم ته نه وه.

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾

په تحقیق موږ قدرت ورکړی ؤ ده ته تصرف په مځکه کي کیف شأ قال البغوي رح قال علي كرم الله وجهه سخرله السحاب (وریځ وه ده ته مسخره وه، وریځي به وړی هر ځای چي به دده اراده وه، او اسباب د جنګ او د سفر او ده ته یې د رڼا دائره فراخه کړې وه شپه او ورځ وده ته برابره وه دا معنی د تمکین ده دده په مځکه کي یعني اسانه کړی ؤ خدای عزوجل سفر په مځکه کي او اسباب د سفر یې وده ته مهیا کړي وه) او موږ ده ته ورکړی ؤ هر شی چي خلګ ضرورت ورته لري او هر هغه شی چي باچهان ضرورت ورته لري په فتح کي د ښارو او په جنګ کي د دښمنانو، یعني "شئ" پر عموم نه دی محمول فافهم "سببًا" یو سبب او لار چي دی به یې مقصود ته رساوه کما هو معنی السبب یعني چي سړی مقصود ته رسوي، دلته سبب د ذوالقرنین علم، قدرت او آلات د حرب د کفارو مراد دي.

تنبیه: د ذوالقرنین ددې تمکین او قدرت سبب دا ؤ له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چي ذوالقرنین په قصد د زیارت د کعبې مبارکې ورروان ؤ چا ورته وویل چي په مکه کي ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام موجود دی، نو دی چي د ابطح شېلې ته راغلی پیاده سو او وه یې ویل چي ماله نه ښایي چي زه ورځم هغه سپور هغه بلد ته چي په هغه کي خلیل الرحمن موجود وي، ابراهیم علیه السلام ته چي ورورسېدی ابراهیم علیه السلام سلام ورواچاوه کما هو القانون الشرعي یعني یسلم الفاضل علی المفضول، بیا یې د غېږي روغبړ سره وکړی د اوله معانقه وه په وخت کي د سلام چي ابراهیم علیه السلام او ذوالقرنین سره وکړه کذا في بستان العیون، نو ذوالقرنین چي دا تواضع وکړه خدای جل جلاله ده ته وریځ مسخره کړه کما ورد في الحدیث "من تواضع لله رفعه الله" کذا في روح البیان وغیره... بیت:

تواضع کند نیک مرد اختیار ...... نهد شاخ پرمېوه سر برزمین

فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾

"فاتبع" بقطع الهمزة والفأ فصحیة ای فاراد بلوغ المغرب فاتبع "سببًا" نو تلاش د سبب د وصول د مغرب یې وکړی.

پوښتنه: اول یې ولې سبب د مغرب د رسېدلو مختاره کړی؟

ځواب: بعض مفسرین وایي چې دا جهت ده ته نژدې ؤ، او بعض وایي چې مراعات د حرکت شمسي یې وکړه ای حرکته الخاصة لانها من المغرب الی المشرق کما ثبت وبین في کتب الریاضي، بعض د مغرب علمأ وایي چې مغرب تر مشرق افضل دی، ولهذا اختار جهة المغرب، او دا صحیح نه ده ولې چې جلال الدین السیوطي رح وایي لاقطع بتفضیل احدی الجهتین علی الاخری لتعارض الادلة انتهی.

حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِيْ عَيْنٍ حَمِئَةٍ

حتی چې ورسېدی و ځای ته د لوېدلو د لمر یعني پای ته د مسکوني ځمکي په طرف کي د مغرب بحیث لایمکن مجاوزته (ووقف علی حافة البحر الغربي المحیط بالارض چې آقیانوس دریاب یې بولي) ده ولیدی لمر چې غروب یې وکړی په اوبو کي چې توري لوشي وې.

درویش وایي: چي ټوله مفسرین پر دې متفق دي چي "حمائة هي الطین الاسود" او دا لوېدل او غروب د لمر په عین حمئه کي په رؤیت کي د ذوالقرنین وه لافي الواقع لان الشمس في الفلک الرابع او د لمر جرم لکه ځمکه درې سوه (۳۰۰) واره دی علی رائ فکیف یمکن غروبها في عین حمئة، ددې لیدلو مثال دادی چې په دریاب کي سرې په کښتۍ کي سپور وي او لمر غروب وکړي دده خیال او رؤیت داسي وي چې لمر په دریاب کي ډوب سو، ولهذا قال البیضاوي رح لعله بلغ ساحل البحر المحیط فرئها کذالک اذ لم یکن مطمح نظره غیر الطین الاسود والمأ، ولذالک قال الله سبحانه وجدها تغرب ولم یقل کانت تغرب انتهی فافهم یعني د ذوالقرنین په نظر کي دا ورغله چي لمر په عین حمئه کي ولوېدی که واقعًا داغسي وای باید لفظ قرآن داسي وای "کانت تغرب".

فائده: فاضل سمرقندي رح په خپل تفسیر کي چي بحر العلوم یې نوم دی وایي فانقیل چي د لمر جرم او لوی والی لکه ځمکه درې سوه (۳۰۰) یا ماشأ الله فکیف یمکن دخولها في عین حمئة من عیون الارض، قلنا قدرة الله باهرة (ای ظاهرة) وحکمته بالغة (یعني ډېر دی) فالله تعالی قادر چي اووه اسمانونه او

ځکه يې په کوچني او حقير شي کي داخل کړي دي، نو ستا څه گمان دی چي لمر چي په يوه اسمان کي دی په عين حمئه کي يې نسي ځايولای انتهى.

درويش وايي: چي سلمنا چي خدای ﷻ پر هر شي قادر دی، لکن دلته نه دا سوال واردېږي نه دومره بعيد له عقله جواب ته ضرورت نسته، ولي چي موږ عنقريب دا وويل چي غروب د شمس په عين حمئه کي د ذوالقرنين په ليدلو کي دی لافي الواقع او د هغه ژوندی مثال مو هم ووايه، زما مقصد دادی چي روح البيان، روح المعاني، بيضاوي، مظهري او قرطبي په اتفاق سره دا خبره کړې ده چي غروب د شمس په عين حمئه کي په اعتبار د رؤيت د رائي دی لافي الواقع والله اعلم بالصواب.

وَّوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا ۬ؕ

او پيدا کړه ذو القرنين په نيز د عين حمئه يعني پر ځکه چي عين حمئه ته نژدې وه، يو قوم بيضاوي وايي چي بعض اهل تاريخ وايي چي دې خلگو کالي د حيوان وحش اغوستي وه، او د هغو خواړه هغه حيوانات د درياب ماهيان وغيرها وه چي درياب به په شپه راغورځولي وه، او دا خلگ کافران وه، امام سهيلي وايي چي دا قوم اهل د جابلس وه بفتح اللام او دا يو ښار ؤ چي په سرياني ژبه يې جرجيا بولي چي دې ښار لس زره دروازې درلودې په منځ کي د هرو دوو دروازو يو فرسخ ځکه وه چي بقايا د قوم د ثمود يانو پکښې اوسېدل، او دی وايي چي اهل جابلس ايمان پر عليه الصلوة والسلام راوړی دی په شپه کي د معراج چي عليه الصلوة والسلام پر دوی تېر شوی، والله اعلم.

قُلْنَا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّاۤ اَنْ تُعَذِّبَ

موږ ورته وويل اې ذوالقرنين يعني په طريقه د الهام، او بعض خلگ دا دليل دده د نبوت بولي، يا به ته په عذابوې دا قوم بالقتل که دوی پر کفر اصرار وکړی وروسته تر دعوت ستا دوی ته د اسلام.

درويش وايي: وقد مر ان ذوالقرنين لم يكن ملكًا ولانبيًا على الصحيح.

سوال: وژل او قتل د چا په صرف الهام څرنگه روا کېږي؟

ځواب: ذوالقرنين خو په خپله ملک صالح عالم ؤ، نو په دې خو دی هم پوهېدی چې د مشرک قتل روا دی، خدای ﷻ دغه دده پوهېدل په الهام سره تائيد کوي، نو په دې کې دده د نبوت څه دليل سته، روح المعاني په دې ځای کې ډېري خبرې کړي دي کما هو عادته، اخير يې دا خبره کړې ده چې دا قول په واسطه د نبي ؤ چې دده سره به ورسره ؤ.

سوال: دلته خو نسبت خدای ﷻ وځان ته کړی دی يعني "قلنا"؟

ځواب: قول د نبي خو د خدای ﷻ قول دی کريمه "ومـا ينطق عن الهوى ان هو الا وحي يوحى" او بل ځواب يې دا راوړی دی چې دا خبره قلنا يا ذوالقرنين اما ان تعذب الآية قول د علماؤ مشاورينو دی چې دده سره وه چې هغو اجتهاد او دا خبره وده ته وکړه او نسبت يې و خدای ﷻ ته مجازاً وکړل سو، کما ينسب الاحکام الاجتهادية في ديننا يعني الاحکام باجتهاد المجتهدين في دين الاسلام الى الله تعالى مجازاً.

درويش وايي: چې دا ؤ تحقيق ددې مقام صعب ومن الله التوفيق والعلم عند الله.

وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمۡ حُسۡنٗا ۝٨٦

او يا به ته اخلې ددوی په باره کې ښه لار يعني اکرام به يې کوې او د شرائع اسلام تعليم به ورته کوې يعني ان تابوا و اسلموا.

فائده: کلمه د "اما" دلته لپاره د ذوالقرنين د تخيير ده چې ستا اختيار دی که يې وژنې په سبب د کفر حاضر او که دعوت د اسلام ورته کوې رجاً لان يؤمنوا وهو المراد بقوله ان تتخذ فيهم حسنا، او بعض مفسرين وايي چې کلمه د "اما" لپاره د تقسيم ده يعني مصرين پر کفر يې قتل کړه او مؤمنان په دوی کې چې وه د هغو سره خپل عمل پر لار واچوه.

قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوۡفَ نُعَذِّبُهُۥ

ذوالقرنين وويل امتثالاً لامره تعالى هغه څوک چې ظالم وي او ټينګار پر کفر وکړي وروسته تر دعوت زما ودوی ته د اسلام او شرک ته دوام ورکړي، نو

ژر دی چې موږ یعني زه او زما ملګري مشاورین به دوی ته عذاب ورکړو په دنیا کې یعني بالقتل.

ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾

بیا یې رد کړل دوی و خدای ﷻ ته یعني په قیامت کې خدای ﷻ به په هغه ورځ دوی ته عذاب ورکړي نابلده منکر عذاب نادره چې جهنم دی.

وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَىٰ ۖ

او هغه څوک چې ایمان یې راوړی وي او عمل صالح یې هم کړی وي کما یقتضیه الایمان.

پوه سه: چې بعض د قرأ سبعه وو لفظ د "جزأ الحسنی" په اضافت سره یعني برفع جزأ بلاتنوین وایي، نو پر دې تقدیر یې معنی داده چې ده لره جزأ او ثواب د اعمال صالحه وو دده چې جنت دی، نو جزأ الحسنی مبتدأ ده او "فله" یې خبر مقدم دی، او حمزه، کسائي، حفص او یعقوب رحمة الله علیهم یې په تنوین سره "جزاءً" وایي، نو پر دې تقدیر "الحسنی" مبتدأ ده او "فله" یې خبر مقدم دی او "جزأ" منصوب دی علی الحالیة، نو معنی یې داده چې ده لره ده حسنٰی یعني الجنة حال کون الحسنی جزأ یجزی بها او یا فله المثوبة الحسنی حال کونه جزأ في الدارین.

وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

او ژر دی چې موږ به ووایو هغه ته یعني چې ایمان یې راوړی وي او عمل صالح یې هم کړی وي زموږ له امر څخه چې پر ده یې کوو اسانه غیر شاق علیه، چونکه "یسر" مصدر دی فلابد من حذف مضاف ای ذا یسر، مظهري وایي چې په دغه خطاب سره د خدای ﷻ و ذوالقرنین ته هغه بعض علمأ چې وایي چې ذوالقرنین نبي ؤ دلیل وایي، لکن بغوي رح وایي چې اصح داده چې نبي نه ؤ والمراد به الالهام، درویش وایي چې ددې خبري تحقیق نژدې تیر سو فلیرجع.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾

بیا ذوالقرنین بله لاره پسې واخستل یعني د مشرق پر خوا.

حَتّٰىٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿۹۰﴾

حتى چي ورسېدى هغه ځاى ته چي لمر پر هغو اولاً راخېژي من معمورة الارض، وه يې ليدى چي لمر راختى پر داسي خلګو چي موږ نه وو ګرځولى دوى لره په مخ کي د لمر پرده من اللباس اوالبنأ يا مځکه ددوى د بنأ قابلي نه وې او يا دوى د بنأ پر مخ د مځکي په ځاى کي دومره په مځکه کي د ګرمى له کبله زېر زميني جوړي کړي وې چي لمر به راوختى دوى به په زېر زمينيو ننوتل د ګرمى له کبله او چي لمر به ښه راپورته سو دوى به له زېر زمينو څخه راووتل؛ حدادي ؒ وايي چي نه يې پر سرو او نه يې پر بدن وېښتان وه او ږيري يې هم نه درلودې، مخان يې داسي وه لکه پسه چي په اور والويه وذالک من شدة حرارة بلادهم، اخرج ابن المنذر وابن ابي حاتم وابو الشيخ في العظمة عن ابن جريج، قال حدث عن الحسن عن سمرة بن جندب ؓ قال قال رسول الله ﷺ في آية لم نجعل لهم من دونها ستراً (يعني في تفسير الآية المذكورة) بنأ لم يبن فيها بنأ قط (يعني في زمن ذى القرنين) كانوا اذا طلعت الشمس دخلوا اسرابهم (يعني زېرخانو ته داخل سي) حتى تزول الشمس فاذا غابت خرجوا يتراعون كما تراعون البهائم (واښه او د ونو پاڼې يعني د درختو بلګونه خوړل) له مجاهد ؒ څخه روايت دى لايلبس الثياب من السودان (يعني توري پوستي دي) عند مطلع الشمس اكثر من اهل السودان.

درويش وايي: چي دا ځايونه پر خط استوأ ومايقرب منه جنوبًا وشمالاً واقع وي چي لمر ددوى له سرو څخه ټوله کال ډېر نه لېري کېږي، نو له دې کبله ګرمي دهغو ځايو تر نورو شمالي افاقو ډېره زياته ده وتفصيله في کتب الرياضي والهيئة.

درويش وايي: چي روح البيان په مجهوله صيغه يعني روى يو حکايت راوړى دى او رد يې نه دى پر کړى، او روح المعاني بعينه هغه روايت راوړى دى چي د روح المعاني عبارت دادى وعن بعضهم "اى الرواة" خرجت حتى الصين "اى چين" فسئالت عن هؤلأ" يعني دغه کسان چي په دغه آيت کي ذکر سوه

چېري دي؟ دوی راته وويل چي په منځ کي ستا او ددوی د يوې ورځي او شپې مسافت دی، نو حاکي وايي چي ما هغه ځای ته ځان ورساوه هغه داسي انسانان وه چي يو غوږ به يې پر مځکه اوار کړی او بل غوږ به يې لکه شړۍ پر ځان واچاوه، حکايت کونکی وايي چي زما سره يوسړی ملګری ؤ چي ددوی په ژبه پوهېدی "فقالوا له جئتنا تنظر کيف تطلع الشمس" تاسي راغلي ياست د لمر راختل و ځان ته معلوموئ؟ موږ ورته وويل هو! حکايت کونکی وايي چي موږ داغه خبري سره کولې چي يو وار دربی سو لکه يو غټ ځنځير چي پر ډبره ټوک ټکوي، زه خو بې هوشه سوم يو ګړی وروسته چي په هوش کي راغلم ددې ځای خلګ په ما پوري تېل موږي، لمر چي راوختی پر اوبو د درياب داسي ښکارېدی لکه پر درياب چي د زېتون غوړي وپاشي، دوی زه سم دلاسه زېرزمينۍ ته واچولم، لمر چي ښه راپورته سو دوی راووتل ماهيان به يې ښکار کړه لمر ته به يې واچول پاخه او بريان به سول انتهى حکايت روح البيان الذي نقله روح المعاني، وروسته روح المعاني ويلي دي چي وداسي روايت ته بايد سړی التفات ونه کړي (يعني الا للتنبيه على بطلانها) دی وايي چي داسي قصې د سپين سرو ښځو قصې دي چي کوچنيانو ته يې کوي.

پوښتنه: په آيت کي خو نکره يعني "ستراً" په سياق کي د نفي راغلې ده يعني لم نجعل آه، نو بايد دوی لره هيڅ ساتر له لمر څخه نه وای او سره ددې چي ددوی سرب يعني زېرخانې ددوی ساتر من الشمس وې؟

ځواب: الفاظ العموم لايتناول الصور النادرة كالسرب ههنا، فالمراد الساتر المتعارف في البلاد الآخر والسرب ونحوه ليس من المتعارف كما لايخفى فافهم.

فائده: له اسکندر څخه چا پوښتنه وکړه چي تا څرنګه مشرق او مغرب بلکې ټوله روی زمين فتح کړی، او سره ددې چي مخني شاهانو ته دومره فتح نه ده ميسر سوې که يې څه هم ډېري خزانې او عساکر درلودل؟ اسکندر ورته وويل چي اولاً په مرسته د خدای ﷻ دا فتوحات ما وکړې او دويم سبب دا ؤ چي ما چي به يو ځای فتح کړی رعايت خلګ به مي نه غمول او نه مي ازارول که څه هم تر

فتح دمخه به زما سره په مقابل کي ولاړ وه، دریم دا چي ما د خلګو د مخني بادشاهانو نوم په بد نه یاداوه بلکې په ښه نامه مي بلل.... بیت:

بزرگی نخوانند اهل خرد ....که نام بزرگان بزشتی برد

فلم ار مثل العدل للمرء رافعًا .... ولم ار مثل الجور للمرء واضعًا

كَذٰلِكَ ۚ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

داغه رنګه او موږ احاطه کړې ده په هغه شیانو چي ده درلودل لښکر او آلات الحرب او عددها الی غیر ذالک "خبراً" ای علماً.

پوه سه: "کذالک" یا خبر د مبتدأ محذوفي دی ای حال ذی القرنین کما بینا من رفعة المرتبة او فراخي د مملکت تر غرب او شرق پوري بلکې د تولي نړی، یا معنی داده چي دده امر په اهل مشرق کي داسي ؤ لکه امر دده په اهل مغرب کي چي ده ته خدای ﷻ اختیار ورکړی ؤ، او یا صفت د مصدر محذوف وجدها دی چي "وجداً" دی ای وجدها تطلع علی اهل المشرق کما وجدها تغرب في المغرب.

پوه سه: چي "خبراً" منصوب دی تمییز دی له نسبت څخه د احاطه و ضمیر ته چي خدای ﷻ ته راجع دی یعني ان احاطة العلمیة دون الجسمیة لتنزه تعالی عن الجسمیة کما تقرر في کتب العقائد وماقال المظهري انه منصوب علی المصدریة لان في احطنا معنی خبرنا تکلف کما لایخفی.

درویش وایي: چي په دې آیت کي اشاره و ډېر والي ته د ماذکرنا من امور ذی القرنین بانه لایحیط بها الا علم علام الغیوب، په دې کي دده تعظیم دی.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾

بیا یې ولټول ذوالقرنین دریمه لار په منځ کي د مشرق او مغرب یعني له جنوبه یې شروع کړه تر شمال پوري.

حَتّٰىٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ

حتی چي ورسېدی ذوالقرنین و منځ ته د دوو غرو چي ذوالقرنین یې په منځ کي سد او دېوال جوړ کړی دی، دا دوه بلند غرونه دي په منتهی کي د ارض

الترک ممايلي المشرق ابله خواته يې جوج ماجوج دي.

پوه سه: چي "سد" بفتح السين وضمها كما وقع في القرائتين واحد په معنى د جبل او د عاجز بين الشيئن.

فائده: لفظ د "بين" په آيت كي مفعول به د بلغ دى لفظ د بين ظرف متصرف فيه يعني اسم هم راغلى دى چي گاهي منصوب وي على المفعولية كما في هذه الآية او گاهي مرفوع وي على الفاعلية كما في قوله تعالى "لقد تقطع بينكم بالرفع" او گاهي مجرور وي كما في قوله تعالى "هذا فراق بيني وبينک" مظهري وايي هما جبلان بين ارمينية وآذربايجان، او حواله يې و حديث ته د ابن المنذر عن ابن عباس رضي الله عنهما کړې ده، لكن روح المعاني وايي چي حواله ددې خبري و حبر الامة ابن عباس رضي الله عنهما ته صحيح نه ده او في نفسه سد اسكندري دانه دى بلكې دا سد د تاريخ دانانو په نيزد د نوشېروان دى، او څوک وايي د اسفنديار دى او دغه سد تر اوسه باقي هم نه دى بل خرب قبل هذا بكثير من الازمان انتهى قول روح المعاني.

درويش وايي: چي اراد د سد بين ارمينية و آذربايجان خلاف القرآن دى، ولي چي سد اسكندري په قرب كي د قيامت منهدم کېږي كما نطق به القرآن على ماسيئاتي، فايراد هذا القول لاينبغي للمظهري فضلاً من نسبته الى حبر الامة ابن عباس رضي الله عنهما، فحق القول لكل صارم نبوة ولكل عالم هفوة.

وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا

پيدا کړه ذوالقرنين قريب و جبلينو ته وهو معنى امامها، كاشفي رح وايي درپيش آن دو كو، وفي تفسير الجلالين عندهما "قوماً" اى امة من نوع الانسان.

درويش وايي: چي مآل ددغو دوو تفسيرو يو دى.

لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾

پوه سه: چي كسائي رح من القراء "يفقهون" په ضمه د ياء او په كسره د قاف وايي چي معلومه صيغه د باب افعال سي يعني لايفقهون غيرهم، نو دوى بل سړى نسواى پوه كولاى په خبرو، او نور قاريان يې بفتح الياء والقاف من باب المجرد يعني لايفقهون كلام غيرهم د بل په خبرو نه پوهېدل، نو ابن

عباس رضي الله عنهما جامع تفسير كړى دى "لايفهمون كلام احد ولا يفهم الناس كلامهم، علامه زمخشري وايي "لايكادون يفقهون الابجهد ومشقة لكه گونگى چي سړى پوه كوي وهم من الترک" قال اهل التاريخ ان اولاد النوح كانوا ثلثة سام، حام و يافث، فسام ابو العرب والعجم يعني فارسي زبان پښتو زبان وغير ذالک والروم، وحام ابو الحبش والزنج والنوبة، ويافث ابو الترک والخزر والصقالية وياجوج وماجوج.

قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ

"قالوا" دې ورا السدين خلگو وويل (بعض وايي چي په ژبه د ترجمان يې وويل يعني د شكايت په توگه، لكن ظاهره داده چي ذوالقرنين ته خداى جل جلاله قدرت د ټولو ژبو او افهام نعمت وركړى ؤ، كذا في روح البيان وروح المعاني) اى ذوالقرنين په تحقيق ياجوج او ماجوج.

پوه سه: چي دا دوه لفظه عجمي دي، بدليل منع الصرف يعني ياجوج و ماجوج بدون التنوين، نو دوه سببه د منع عجميت او علميت دى، او بعض وايي چي عربي دي عدم صرف يې سبب د علميت او د تانيث په تأويل د قبيلې لانهما علمان لقبيلتين من اولاد يافث كمامر، او په روح المعاني كي وايي چي آدم عليه السلام يوه ورځ په خوب كي شيطان خطايستى او نطفه يې په خاورو گډه سوه له هغه څخه ياجوج او ماجوج پيدا سول، په انوار المشارق كي وايي چي دا خبره منكره ده جداً عقلاً ونقلاً، اما نقلاً فلقوله عليه الصلوة والسلام ما احتلم نبي قط واما عقلاً آدم عليه السلام كه فرضاً شيطان خطايستلى واى، نو نطفه خو به يې په كالو كي واى، نو په خاورو څرنگه گډه سوه، او بل داچي ياجوج او ماجوج چي اولاد د آدم واى، نو په طوفان نوح كي چېري وه او ولي نسوه غرق او سره ددې چي احاديث بلكې آيات قرآنيه ظاهراً پر دې چي د طوفان نوح څخه نجات نه دى پيدا كړى بيله اصحاب سفينة نوح عليه السلام.

درويش وايي: چي روح البيان كه څه هم د آدم عليه السلام د احتلام تائيد كړى دى لكن موږ متابعت د حديث مذكور كوو: ع: وللناس فيما يعشقون مذهب.

تفسير بحر العلوم هم دا خبره کړې ده چي ياجوج ماجوج قبيلتان من اولاد يافث بن نوح علیه السلام، او حافظ ابن حجر المحدث الکبير رح قال لم يرد هذا من احد من السلف الا عن کعب الاحبار ويرده الحديث المرفوع ان يأجوج ومأجوج من ذرية نوح ونوح من ذرية حواً قطعاً.

مُفْسِدُوْنَ فِى الْأَرْضِ

فساد کوي په ځمکه کي زموږ بالقتل والتخريب واتلاف الزروع، کلبي رح وايي چي دوی به د پسرلي په وخت کي راووتل پر ځمکو، نو خلګو ذوالقرنين ته شکايت وکړی چي شنه شيان وي هغه خوري او وچ لرګي وغيره د ځان سره وړي خپلو ځمکو ته او ګاهي به يې سړی مړ کړی د هغه غوښي به يې وخوړلې.

درويش وايي: چي روح البيان او مظهري د ياجوج او ماجوج په باره کي حيرت انګيز بيانونه کړي دي تاسي يې په خپله وګورئ چي د منلو وړ دي او که څرنګه.

مهمه فائده: خلګ خصوصاً کافران له علماؤ څخه پوښتني کوي چي دا سد سکندري چېري دی؟ ابن سعيد رح وايي چي موضع د سد چي طول البد (۱۶۳) درجې وي او عرض البلد (۴۰) درجې وي انتهى، روح المعاني دا خبره رد کړې ده چي پر دغه طول اوعرض د چين ښارونه دي وليس هناک ياجوج وماجوج، هو البته يو لوی دېوال سته چي (۲۵۰) ساعته مزل د طول يې دی لکن هغه دېوال په منځ کي د دوو غرو نه دی او نه يې ذوالقرنين باني دی او هغه بيان د سد سکندري چي عنقريب به په قرآن کريم کي راسي پر هغه دېوال نه صادقېږي، په اخير کي روح المعاني يوه په زړه پوري خبره کړې ده هغه داده "وقيل هما ای السد ويأجوج ومأجوج" بموضع من الارض لانعلمه وکم فيها من ارض مجهولة ولعل قد حال بيننا وبين ذالک الموضع مياه عظيمة في البحر، ودعوى استقرأ سائر البراري والبحار غير مسلمة ويجوز العقل ان يکون في البحر ارض لم يظفربها الى الآن (لکه امريکا چي په زرګونو کلونه وروسته انګريزانو کشف کړی او ودان يې کړی چي په دنيا کي په حال حاضر کي يو ستر طاقت ګڼل کېږي، نو عين ممکنه ده چي قيامت ته نژدې نور ځايونه کشف سي چي په هغو کي ياجوج او ماجوج او سد

سکندري دي هم وي وعدم الوجدان لايستلزم عدم الوجود، وحاصل الکلام ان بعد اخبار الصادق (ای القرآن) بوجود هذين السدين (يعني الجبلين) وما يتبعهما (يعني ياجوج ماجوج و سد الاسکندر بين الجبلين) يلزمنا الايمان بذالک کسائر ما اخبر به الصادق من الممکنات کالحشر بعد الموت والجنة والنار وغير ذالک، والالتفات الی کلام المنکرين ناشئ من ضعف الايمان انتهی قول روح البيان.

درويش وايي: چي کـه مسلمان د کافرانو او مشرکانو خبرو تـه اعتبار ورکوي يعني په باره کي د سد سکندري، نو بايد په انکار کي د جنت او دوږخ او بعث بعد الموت هم اعتبار ورکړي او ايمان بالغيب دی لـه لاسه ورکړي! والله الهادي الی صراط مستقيم.

فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا

پوه سه: چي کلمـه د فا لپاره د اظهار د غرض ده ددوی لـه بيان حال څخه د ياجوج ماجوج يعني چي دوی مفسدين دي، والترجمة للآية: آيا نـه وګرځوو موږ تالره مزدوري چي موږ به چنده وکړو او تاته به يې درکړو، بعض قاريان يې بې الفه پـه سکون د رأ وايي، او بعض يې "خراجًا" پـه الف او فتح الرأ وايي وهما بمعنی واحد اجرًا په نيز د اکثر اهل اللغة.

عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾

يعني په دې شرط دا مال درکوو چي ته به ګرځوې يعني بنا کوې بـه زموږ او ددوی تر منځ يو مانع چي دوی بيا پر موږ تجاوز نسي کولای.

پوه سه: چي "سدًا" بفتح السين وضمها په يوه معنی دي وقد مر بکل واحد منهما.

قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ

ذوالقرنين وويل دوی تـه چي هغـه شی چي ماتـه ممکنـه او قـدرت راکړي پـه هغه کي يعني به المال والملک رب زما بهتر دی تر جُعل او مال ستاسي چي ماته يې راکوئ يعني مفت (وړيا) يې درجوړوم.

پوه سه: چي بعض قاريان يې پـه فک د ادغام وايي يعني "مکنني" علی الاصل،

او بعض قاريان يې په ادغام سره د نونين وايي، دواړه متواتره قرائتونه دي.

فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ

زما سره مرسته وكړئ په خپل قوت سره يعني داسي خلگ راكړي چي د بنايي صنعت يې زده وي، او آلات راوړئ چي د بنأ د سد ضرورت ورته وي لكه بيلچه گلنگان وغيره من آلات حفر الارض او داغه رنگه زبر الحديد.

أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿۹۵﴾

زه به وگرځوم په منځ كي ستاسي او ددوى يعني ياجوج ماجوج، داځواب د امر دى.

پوه سه: چي ردم حاجز او مانع محكم ته وايي چي دا به تر سد چي دوى غوښتى ډېر محكم وي ددوى غوښتنه يې ومنل بلكې بالا ددوى تر غوښتنې يقال في العربي ثوب مردم اذا كان رقاع فوق رقاع وسحاب مردم اى متكاثف بعضه فوق بعض.

سوال: ذوالقرنين خو دوى ته ويلي وه چي زه ستاسي خرچه نه غواړم، نو دلته يې ولي اعينوني بقوة ويلي دي؟

ځواب: اول خو ذوالقرنين و دوى ته ثمن د دغه قوت د آلاتو وركاوه، او بل ځواب دادى چي ايتا د آلاتو صرف كومك دى پر عمل د سد خو مزدوري نه ده، هغه عمل صرف تبرع وه.

- **پوښتنه**: هر ځاى ذوالقرنين لفظ د متكلم واحد وايي يعني اجعل؟

ځواب: سبب آمر خو ذوالقرنين ؤ او داغه رنگه معمار باشي هم دى ؤ كه څه هم كار مزدورانو كاوه.

آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ

راوړئ ټوټې ماته د اوسپنو.

پوه سه: چي "زبر" جمع د زبرة ده لكه غرف جمع د غرفة، تفاسير وايي چي دوى ورته وويل چي موږ زبر الحديد له كومه كړو، نو ده معدن د اوسپني او د ميسو په نژدې غرو كي وروښو.

سوال: دوی ته يې نه وويل چي لوی لوی ډبري راوړئ او سره ددې چي تادای د ردم خو يې په ډبرو راپور ته کړی؟

ځواب: ډبرې او شيگي دومره مهمي نه وې لکه د اوسپني خښتي، حسين کاشفي رح وايي چي منقول است که ذوالقرنين خشتها از آهن بساختند بفارغ دلی جا بجا نهاده بودند همگان روز وشب خشت آهن زدند، وحکم کرد تاميان آن دو کوه که چهار هزار قدم بود درطول ودر عرض شست وپنج گز بود بکنند تابه آب رسيده آه، او بعض وايي چي منځ د دوو غرو درې ميله ؤ، او بعض وايي سل فرسخه ؤ، ولامنافات بين هذه الاقوال ولي چي لاندي حصه ډېره وه کرار کرار لږېدل تر مځکي پوري، يعني بېخونه د غرو سره لېري وه او کرار کرار غرونه سره نژدې کېدل، په هر صورت تادای ته يې لوی لوی ډبري ورواچولې او د ختمو پر ځای کماهو المعتاد ويلي کړي مس يې پر اوارول حتی چي دمځکي تر مخ رارسېدل له مځکي څخه يې زبر الحديد اينبول بيا يې پر هغو لرگي او سکاره اينبول وهذا.

حَتّٰٓى إِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ

تر هغو چي د غرو سرو ته رسېدل.

پوه سه: چي ضمير د "ساوی" راجع دی د ذوالقرنين ته او لفظ د "بين" مفعول دی کمامر ان بين ظرف متصرف فيه کمامر امثلة رفعه ونصبه وجره وههنا ايضًا من مواضع النصب، ولفظ "حتی" غاية لمحذوف والتقدير آتوه اياها يعني ذوالقرنين ته يې زبر الحديد راوړل فجعل يبنی شيئًا شيئًا حتی جعل مابين ناحيتي الجبلين مساويًا للجبلين يعني في الارتفاع، راويان وايي چي ارتفاع يې دوه سوه گزه وه او عرض يې پينځوس گزه ؤ، وروسته يې منافخ راوړل يعني د اور د پوه کلو آلات او د تازه کولو توتکې چي په هغه زمانه کي وې لکه په اوسنۍ زمانه کي د آهنگرانو سره سته چي بنۍ يې بولي.

قَالَ انْفُخُوْا ۖ حَتّٰٓى إِذَا جَعَلَهٗ نَارًا ۙ

ذوالقرنين وعمله او کارکونکو ته وويل چي چي پوه کۍ ياست يې (يعني على زبر الحديد ومابينها من الخشب) حتی چي وگرځاوه ذوالقرنين هغه منفوخ

فيه اور يعني لكه اور في الحرارة.

درويش وايي: چي اسناد د جعل وه ذوالقرنين ته مع انه فعل العملة كمامر فتذكر.

قَالَ اٰتُوْنِيْٓ اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿۹۶﴾

ذوالقرنين وويل (و هغو خلگو ته چي د ميسو د ويلولو كار يې پر ذمه اخستى ؤ) راوړئ نحاس مذاب يا قطر چي زه وپاشم پر دغه كالنار اى الحديد قطر يعني ميس ويلي، نو دغه قطر مذاب به په هغو تودو اوسپونو پوري كلك ومنبتل لكه ديوال چي د پراړه په ختو گل ماله كړي.

پوښتنه: دغه زبر د اوسپني چي حرارت د اور تاثير پكښې وكړي، نو يو حيوان پر شاوخوا نسي ورته تېرېدلاى فضلاً عن النفخ فيها حتى تكون ناراً او عن افراغ القطر عليها؟

ځواب: امام رازي رحمه الله په تفسير كبير كي په نقل د صاحب الارشاد وايي چي دا يوه لويه معجزه (يعني الكرامة) ؤ د ذوالقرنين چي خداى عزوجل تاثير ددغه حرارت بالغه الى اقصى الغاية له ابدانو څخه د مباشرينو د نفخ او د افراغ القطر صرف كړى والله على كل شئ قدير انتهى.

درويش وايي: كالسمندل وهو يعيش في النار مع انه حيوان فالنار له كالماً للحيطان فافهم، او روح البيان په خپل وار وايي چي دا نه ده بعيد چي دا نفخ او صب د قطر دي له لېري ځايه څخه وه په يو حيله د حيلو لكه اور د نمرود چي د ابراهيم عليه السلام لپاره يې بل كړى ؤ اخير هيڅ څوك نسواى ورنژدې كېداى چي ابراهيم عليه السلام وروغورځوي اخير يې د منجنيق په ذريعه وروغورځاوه.

درويش وايي: چي د ډېر لېري ځايه اور بلول يا پر اور اوبه وغيره پاشل په اوسنۍ زمانه كي د مشين په ذريعه ډېر آسان كار دى كما لايخفى، نو چي حكمت وذي اندازې ته ورسېدى، نو ستا څه خيال دى چي ذوالقرنين ته به خداى جل جلاله ورته حيله د لېري څخه نه وي وربښوولې فتدبر.

فَمَا اسْطَاعُوْٓا

دوى طاقت نه لري.

پوه سه: چي اصل كلمه "استطاعوا" وه جمهور د قراؤ تا ځندي حذف كوي تاچي دوه حرفه متقارب په مخرج كي نسي سره يو ځاى كېداى يعني التأ والطأ، او حمزه رح كلمه د تأ په طأ كي مدغمه وي فيكون التقأ الساكنين على غير حده.

اَنۡ يَّظۡهَرُوۡهُ وَمَا اسۡتَطَاعُوۡا لَهٗ نَقۡبًا ﴿۹۷﴾

چي جوج ماجوج دي د لوړي خوا پر راواوړي لغاية ارتفاعه او بل دا چي دا سد ډېر ښوى دى پښه نه پر تكيه كېږي، او نه طاقت لري جوج ماجوج چي دلاندي د خوا دي سورى كړى، ولي چي ډېر سخت دى كما سمعت او بل دا چي عرض يې هم ډېر دى.

قَالَ هٰذَا رَحۡمَةٌ مِّنۡ رَّبِّىۡ ۚ

ذوالقرنين وويل چي دا سد او ماته قدرت راكول پر جوړېدلو دده، رحمت دى پر بندګانو د خداى ﷻ له خوا څخه يعني هغه بندګان چي د ياجوج او ماجوج له فساد څخه يې و ذوالقرنين ته شكايت كړى ؤ كمامر في القرآن العزيز.

فَاِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّىۡ جَعَلَهٗ دَكَّآءَ ۚ

چي ورسېږي وعده د خداى ﷻ په راتلو د ياجوج او ماجوج (يعني چي ورځ د قيامت رانژدې سي يعني چي علامات د نفخ الصور پيدا سي لكه خروج ياجوج و ماجوج وخروج الدجال ونزول عيسى عليه السلام) وبه ګرځوي دغه سد سره د ټينګ والي او لوړ والي مستوي د مځكي سره.

پوه سه: چي كوفي قرأ دا كلمه په مد او همزه سره وايي بې تنوينه كما في المصاحف المطبوعة او نور قرأ يې په تنوين بېه مده او همزه وايي يعني "دكا" نو پر دې تقدير "دكا" مصدر دى په معنى د مفعول اى مدكوكا مستويا بالارض فالمآل واحد، درويش وايي پاى ته ورسېدل قصه د ذوالقرنين.

وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّىۡ حَقًّا ﴿۹۸﴾

او ده وعده حق يعني راتلونكې بېله شكه.

پوه سه: چي خروج د ياجوج او ماجوج وروسته تر نزول د عيسى عليه السلام دى او قتل د دجال من يد عيسى عليه السلام.

وَتَرَكۡنَا بَعۡضَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ يَمُوجُ فِي بَعۡضٖ

بعض مفسرين وايي په وخت كي د فتح د سد دى فالمعنى جعلنا (په قاموس كي وايي چي تركنا په معنى د جعلنا دى) بعض ياجوج و ماجوج يدخل بعضهم في بعض لغاية كثرتهم وتسابقهم في السير كموج البحر، او بعض مفسرين وايي هذا عند قيام الساعة يدخل بعضهم في بعض او انس او جن سره گډوډ سي چي تول د حيرت په درياب كي ډوب وي، دا تفسير د وروسته آيت سره سمون لري.

وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ

او پوه كړل سي (يعني اسرافيل عليه السلام په خپل قرن كي نفخة البعث بعد الموت) تفسير حسيني وايي روز قيامت انس و جن از روى تحير و اضطراب درهم آميزند انتهى.

سوال: نفخه اولى يې نه كړه ذكر حكمت يې څه دى؟

ځواب: حكمت يې دادى چي فصل رانسي په منځ كي د احوال د نشاة الاولى چي په قصه كي د ذوالقرنين ذكر سوه او په منځ كي د احوال او اهوال د نشائة الثانية، په صحيح حديث كي راغلي دي سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الصور فقال عليه السلام هو قرن من نور القمه اسرافيل.

فَجَمَعۡنَٰهُمۡ جَمۡعٗا ۝٩٩

يعني جمع به كړو خلائق انس او جن په يوه مځكه كي للحساب والجزا.

وَعَرَضۡنَا جَهَنَّمَ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡكَٰفِرِينَ عَرۡضًا ۝١٠٠

او ښكاره به كړو موږ دوږخ و كافرانو ته "عرضًا" مفعول مطلق دى.

ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ

هغه كسان چي وي سترگي ددوى په پرده كي، والغطأ ما يستر الشئ.

پوه سه: چي د "غطأ" تنوين لپاره د تعظيم دی ای في غطأ عظيم يعني في الدنيا، شرح المشارق يو حديث رانقل کړی دی چي جهنم چي هر ځای خدای ﷻ پيدا کړی دی د قيامت په ورځ اوويا زره تناونه چي پر هر تناؤ يې اوويا زره ملکي وي محشرگاه ته به راوړل سي او کافران به يې ووينې او جنت ته بله لار نسته بيله پل صراط چي پر متن د جهنم پروت دی.

سوال: تخصيص د کافرانو يې ولي وکړی، سره ددې چي جهنم خو په محشرگاه کي ټوله مؤمنان هم ويني؟

ځواب: د دوږخ ايجاد لپاره د کافرانو دی في اصل الوضع وبعض المؤمنين کالطفيلي.

عَنْ ذِكْرِيْ

له ليدلو څخه د آياتو او دلائلو د قدرت او د وحدانيت زما چي په ټولو ذراتو کي د عالم ځلاندي دي، شيخ سعدي رح وايي:

برگ درختان سبز درنظر هوشيار .... هر ورقی دفتريست معرفت کردگار

وَكَانُوْا لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾

او دوی وه چي طاقت يې نه درلودی د اورېدلو د ذکر او کلام زما يعني په سماع قبول سره يعني ددوی حالت بد دی تر کانه ولي که هغه ته په زوره څوک خبري وکړي اوري يې، او کافرانو ته که هر څو کوشش په رسولو کي د قرآن او ذکر الهي انبياء کرام علیهم السلام وکړي دوی يې نه اوري يعني ځانونه يې کانه اچولي وي کان لم يسمعها.

درويش وايي: چي اخري خبري د ياجوج و ماجوج په شان کي على مافي کتب التفاسير المعتبرة دادي چي په صحيح مسلم کي حديث د نواس بن سمعان رضي الله عنه داسي راغلی دی چي عيسى عليه السلام چي له اسمانه پر بيت المقدس راکښته سي او تر ده دمخه دجال په مځکه کي لوی ظلم پر مؤمنانو کاوه، عيسى عليه السلام دجال قتل کړي په دوازه لد کي، او هغه بعض مسلمانان چي له دجال څخه په غرو او غارو کي پټ وه عيسى عليه السلام ورسي پر مخانو يې لاس ورتېر کړي او بيان د لويو درجو د

جنت چي خدای ﷻ به یې دوی ته ورکړي دوی ته وکړي پر داغه حال وي چي عیسی علیه السلام ته خدای ﷻ وحي وکړي "اني قد اخرجت عباداً لي ای مخلوقاً لي چي یاجوج او ماجوج دي" چي طاقت نه لري هیڅ څوک د جنګ ددوی، نو زما بندګان یعني مؤمنان په کوه طور کي خوندي کړه، عیسی علیه السلام همدغسي وکړي یأجوج او مأجوج پر خلګو راووځي، کریمه "وهم من کل حدب ینسلون" د ویالو او د رودو او د رودو د کاسو اوبه ټولي وچي کړي، خلګ له بېري په محفوظه کلاوو ننوځي او خپل مواشي هم په کلاوو ورسره ننباسي حتی چي اوله ډله ددوی پر یوه ویاله یا کاسه راسي ټوله اوبه یې وڅیښي او هغه وچه ځکه پاته سي، وروستنۍ ډله ددوی چي پر راسي وایي چي دلته لکه چي پخوا اوبه وې او عیسی علیه السلام او هغه مؤمنان چي دده سره وي په کوه طور کي محصور پاته وي، حتی چي د یوه غوایي سره دوی لره خیر وي تر سل دیناره، نو یأجوج او مأجوج یو د بل سره ووایي چي د ځمکي خلګ خو مړه سوه راځي چي د من في السمأ سره هم جنګ وکړو، نو غشي د اسمان و خوا ته غورځوي د اسمان له خوا څخه په وینو ککړ په قدرت د خدای ﷻ سره راشوه کېږي، ددوی د ابتلأ او فتنې یعني امتحان لپاره عیسی علیه السلام ومن معه من المؤمنین خدای پاک ته زارۍ او عجز نیاز کوي، خدای عزوجل ددوی په غاړو کي نغف چي د یو چینجي نوم دی پر ټولو مسلط کړي ټوله په یوه وار مردار سي لکه یو سړی چي مري اخیر د یأجوج او مأجوج حرکت او ږغ کرار سي، مسلمانان سره ووایي چي داسي سړی نسته چي زموږ لپاره ځان قربان کړي او ددې دښمنانو حال موږ ته راوړي، نو یو مسلمان ځان تیار کړي او دا یې یقین وي چي زه وژل کېږم چي له هغه مخفي ځایه څخه راووځي ټوله مړه پراته وي یو پر بل سربېره، نو هغه سړی نارې کړي یامعشر المسلمین الا ابشروا ان الله عزوجل قد کفاکم عدوکم فیخرج عیسی علیه السلام ومن معه، او نور خلګ له کلاوو څخه راووځي مواشي چي راوباسي هیڅ مرعي نه وي ټوله ځکه ددوی مړو نیولې وي او بد بوی تر اندازه ډېر وي، بیا عیسی علیه السلام ومن معه په دفع کي ددې مړو او بدبوی خدای ﷻ ته عجز او زارۍ وکړي، نو خدای ﷻ به داسي مرغان پیدا کړي په داسي شان لکه د مایه اوښ غاړه دغه مړي ټولوي، په یوه روایت کي حیث

شأ الله تـه يې غورځوي او پـه يـوه روايت كې درياب تـه يې غورځوي، وروسته خداى ﷻ داسې باران شروع كړي چې مځكه ټوله پاكه پرېمنځي، بدبويي ټوله ولاړه سي، از سر نو پر مسلمانانو د خوشالۍ او ډېرو مېوو وخت راسي، وروسته خداى پاک امر وكړي و مځكي تـه انبتـي ثمرتک وردي بركتک فيومئذ تاكل العصابة (اى الجماعة) من الرمان ويستظلون بقحفها (او پـه سايه كي كښېني پوستكي يې) ويبارک في الرسل (اوبركت پيدا سي) پـه شير دهنده حيواناتو كي) حتى ان اللقحة من الابل لتكفى الفاءم من الناس (حتى كافي وي شيدې د يوې اوښې د جماعاتو د خلكو)

درويش وايي: وهذا مافي روح المعاني وقريب منه في المظهري ومثله في روح البيان ولايعلم عدد يأجوج ومأجوج الا الله، وفي البحر انه قد اختلف في عددهم واحوالهم ولم يصح في ذالک شئ انتهى.

درويش وايي: چي تفويض د عدد د دوى او نور احوال ددوى وعلم ته خداى ﷻ اسلم لار ده كريمه "ولايعلم جنود ربک الا هو ومزيد التفصيل في روح المعاني والمظهري.

اَفَحَسِبَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَنْ يَّتَّخِذُوْا عِبَادِيْ مِنْ دُوْنِيْٓ اَوْلِيَآءَ

آيا گمان دى د هغو كسانو چي كافران دي چي گرځولى دى دوى بندگان زما چي ملكي دي يا عيسى يا عزير عليهما السلام بلكې بعض مشركان د مكې چې د ملكو عبادت يې كاوه يا نصارى چي عيسى عليه السلام يې ابن الله باله، يا يهودان چي عزير عليه السلام يې ابن الله گاڼه سوى له خداى ﷻ څخه اولياً، يعني دوستان يا خدايان يا شفاعت كونكي يې گڼل.

او ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي مراد ځندي شيطانان دي چي دوى د هغو په اضلال د بتانو عبادت كاوه، او مقاتل رح وايي چي مراد ځندي بتان دي.

سوال: ددې اضافت پـه عبديت خداى ﷻ ځان ه څرنگه وكړى؟

ځواب: پـه اعتبار د مخلوقيت ټوله بندگان دي قال الله تعالى ان الذين تدعون من دون الله عباد امثالكم.

فائده: لفظ د "عبادي" او "اولیا" دوه مفعول د "یتخذوا" دي او "ان" سره د صله قائم مقام د مفعول د "حسب" دی، او استفهام لپاره د انکار دی پر دوی یعني لیس الامر کذالک بلکې دا کسان یا شیان ددوی دښمنان دي په ورځ د قیامت او ددوی څخه بېزاره وي فان عباد الله الصالحین کعیسی وعزیر والملائکة علیهم السلام اعدأ للکافرین في الدنیا والآخرة والشیاطین والاصنام في یوم القیامة یتبرؤن ممن عبدواهم ویلعن بعضهم بعضاً.

إِنَّآ أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

موږ اراسته کړی جهنم لپاره د کافرانو ځای د نزول او قیام گاه ددوی او یا مېلمستون ددوی لپاره ففیه تهکم بهم یعني استهزأبهم.

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِٱلْأَخْسَرِينَ أَعْمَٰلًا ﴿١٠٣﴾

ته ورته ووایه چې آیا موږ خبر نه کو تاسي په هغو کسانو چې ډېر تاوانیان من حیث العمل، نو اعمالاً منصوب علی التمییز دی.

سوال: تمییز دلته ولي جمع راوړی؟

ځواب: لپاره د تنبیه پر تنوع د اعمالو ددوی، په تفسیر ارشاد کي وایي چې دا حال د کفارو بیانوي چې دوی به اعمال حسنه في الواقع کوله لکه صلة الرحم او عتاق الرقاب او اطعام الفقرأ وغیرها، او ددوی په گمان دا ؤ چې دا موږ ښه کارونه کوو او خدای جل جلاله به یې موږ ته ثواب راکړي.

ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾

هغه کسان دي چې ضائع سوه یعني تاواني سو کوشش دوی په ژوند کي د دنیا یعني بې فائدې سو او دوی دا گمان کوي چې دا موږ ښه کارونه کوو "صنعاً" تمییز دی.

پوه سه: چې "الذین ضل آه" مرفوع محلاً دی خبر د محذوفي مبتدأ ده ای هم الذین آه، نو دا ځواب د هغه استفهام دی، یعني "قل هل آه" او یا مجرور محلاً دی

بدل دی من الاخسرین آه یا منصوب محلاً دی علی الذم ای اعني او اذم الذین ضل آه ، کما قالوا ای النحاة في اعوذ من الشیطان الرجیم برفع الرجیم مع انه صفت للمجرور ، نو دوی وایي چي مرفوع علی الذم ای هو الرجیم ، او یا په نصب د الرجیم چي دوی وایي منصوب علی الذم دی اعني الرجیم ، وکذا قالوا في بسم الله الرحمن الرحیم برفع الرحمن الرحیم دوی وایي چي دا مرفوع علی المدح دی بحذف المبتدأ ای هو الرحمن الرحیم ، یا په نصب د الرحمن الرحیم ، دوی وایي چي منصوب علی المدح دی په حذف د اعني یا امدح ، وکذا مررت بعبدک المسکین چي په نصب المسکین یې وواي مع انه صفة للمجرور بحذف اعني ، او اترحم المسکین کذا في شرح العلامة عبدالرحمن الجامي رح علی الکافیة.

پوه سه: چي ابن عباس او سعید بن ابي وقاص رضي الله عنهم وایي چي دا یهود او نصاری دي ، ددوی گمان دادی چي موږ پر حق یو او سره ددې چي دوی پر دین منسوخ وه ، او علي بن ابي طالب رضي الله عنه وایي چي مراد ددې یعني الذین ضل سعیهم څخه اهل د قریه د حرورأ دي چي خوارج یې بولي فانهم اول فرقة بغوا علی اهل السنة والجماعة من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم ومن معهم وزعموا انهم علی الحق.

درویش وایي: چي دا آیت اخبار بالغیب دی لان الخوارج ظهروا بعد وفات النبي صلی الله علیه وسلم چي قرآن پاک ټوله کامل سوی ؤ فافهم ، او په عموم کي د آیت ټوله اهل الاهوأ والبدعة المخالفین لاهل السنة هم داخلیږي لکه روافض ، معتزله وغیرهم ، فقیر وایي تر ټولو ظاهره معنی د آیت داده چي مراد له "الذین ضل آه" هغه کافران دي چي دوی بعث بعد الموت نه مني ، نو دوی هغه کارونه کوي چي په دنیا کي دوی ته گټور وي ولا یرون ورأ الدنیا شیئًا کذا قال المظهري رح ، او یا هغه احتمال چي مراد له الذین ضل سعیهم آه هغه صوفیان د نصاری وو دي چي رهبان یې بولي چي دوی به په خلوت خانو کي ناست وه او ټوله لذات د دنیا به یې پر ځان حرام کړي وه طمعًا في نعیم الآخرة وقد ضل سعیهم لکونهم علی الکفر بعد بعثت النبي صلی الله علیه وسلم ونسخ دینهم.

درویش وایي: چي روح البیان دا ټوله فرق مذکوره راوړي دي ، او یو احتمال

زائد یې راوړی دی چي اهل الریأ او سمعة یې هم پکښي داخل کړي دي لان الریأ شرک خفي والشرک ظاهر کان او خفیاً مهبط الاعمال ولو کانت حسنة ظاهراً.

فائده: ددې ضلال د سعي مثال دادی چي لکه یو مسلمان چي په ښه ترتیب او قرائت او رکوع او سجده سره لمونځ وکړي لکن اودس یې نه وي قصداً.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ

دا هغه کسان دي چي کفر او انکار یې کړی ؤ له آیات څخه زموږ چي رب ددوی دی او په ملاقات دده یعني البعث بعد الموت.

پوه سه: چي په دې آیت کي اشاره و بد والي او سوء الحال ته د هغو کسانو ده چي مسلمانان خو وي بیا هم اعمال د دنیا یعني تحصیل د مال او جاه وجلال یې مقدم کړی وي پر اعمال د اخرت او ځانونه یې په دنیاوي کارو کي په ډېر تکلیف کي او په سرگرداني کَي اچولي وي او امور د آخرت او مغفرت یې و فضل ته د خدای ﷻ سپارلي وي یعني په هغو ځان نه ستړی کوي، په حدیث کي د ترمذي، ابن ماجه، احمد او د حاکم له انس رضي الله عنه څخه روایت دی چي رسول الله ﷺ وویل "الکیس من دان نفسه وعمل لما بعد الموت" هوښیار سړی هغه دی چي خپل نفس وپېژني او د مرگ دمخه ښه عمل وکړي، یعني د آخرت لپاره "والعاجز من اتبع نفسه هواها وتمنی علی الله" چي نفس یې تابع د خواهشات نفسیه گرځولی وي او پر خدای ﷻ تمنی د جنت او د مغفرت کوي.

پوه سه: چي له آیتو څخه په قرآن کي دلائل د خدای ﷻ مراد دي چي داعي و توحید ته د خدای ﷻ وي الشاملة للسمعیة والعقلیة.

فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ

نو لغوه سوه عملونه ددوی چي امید د ثواب یې ورته کاوه، او ثواب نه ورکول کېږي پر دغو عملو ددوی په سبب د کفر ددوی ولي چي په اجماع الامة سره ایمان شرط دی د قبول د ټولو حسناتو او دا آیت یې شاهد دی او احادیث نبویه هم پر دې متواتر راغلي دي.

پوښتنه: تا دمخه د حضرت علي كرم الله وجهه حديث چي دا كسان خوارج دي راوړی او بيا دي هم وويل چي په عموم د آيت تولـه اهل السوء والبدعة چي مخالف د اهل السـنة والجماعـة وي داخلېږي، او بيـا دي دا هـم وويـل چـي روح البيـان دا ټولې فرق مذكوره راوړي دي الخ، پوښتنه داده چي مذكوره فرق خو د بعث بعد الموت چي معنى لقائه ده منكر نه دي او له آيتـو څخـه د خدای جل جلاله هم منكر نه دي بلكې دوی هم په قال الله وقال الرسول چي ادلـة سمعيه دي دلائـل وايي كما هو الظاهر من مطالعة كتبهم، مثلاً معتزله وايي چي د ګناه كبيـره كونكی چي بې توبې مړ سي ځای يې ابدي دوږخ دی لكه د كافر، او دليل دا وايي ومن قتل مؤمنًا متعمداً فجزائه جهنم خالداً فيها" نور اهل كبائر پر قياسوي، وهكذا نور اهل هوا هم ورته دلائل وايي من الكتاب والسنة؟

ځواب: ددغو ډلو چونكه مذاهب باطل دي او پر ضـلال دي، نـو هغـه آياتونه يا حديثونـه چي ددوی لـه مذهبـه مخـالف وي پـر معنـی مـراد يې نـه مني بلكې باطل تأويل يې كوي چي ددوی د مذهبو سره موافق سي، او لقاء الله چي مراد څندي بعث بعد الموت دی كما هو حقه نه مني لكه چي معتزلـه د اهـل كبيـره اذا مـات بـلا توبـة ځای يې ابـدي دوږخ دی او سره ددې چي بعث بعـد المـوت خو داغسي نه دی وعلى هذا فقس المذاهب الاخر من اهل البدعة والهواء.

كه څوک تفصيل ددوی د مذهبو او دلائـل باطلـه وو ددوی غـوا‌ړي نـو كتاب الملل والنحل لمحمد بن عبدالكريم الشهرستاني دي مطالعه كړي.

درويش وايي: چي ما ددغه جنجال د خلاصون لپاره دا وويـل پـه وړانـدي كي تر ټولو ظاهره معنى د آيت داده الى اخيره، او روح المعاني د مـذكوره پـوښتني پـه ځواب كي داسي ويلي دي چي ادخال ددې فرقو په دې آيت كي تغليظ دی پر دې فرقو تفسير د آيت نه دی، نو دې ته په عربي ژبه تعريض وايي لكه يو سړی چي پـه يـو مجلس كي ووايي ما انا ببخيل تعريضاً على البخيل في المجلس والله اعلم بمراده في كتابه.

فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾

نو موږ نه وركوو دوی ته په ورځ د قيامت قدر او اعتبار يعني پـه نېز د خدای

ﷻ هیڅ قدر نه لري، او یا معنی د آیت داده چي موږ ددوی عملو ته ترازو نه ایږدو چي ددوی علمونه په تول کړو، ولي چي هغه عملونه ددوی په سبب د کفر لغوه دي بلکې بلا وزن یې دوږخ ته اچوو، او یا معنی داده چي هغه عملونه چي دوی به حسنات ګڼله وزن نه لري في المیزان العدل یوم القیامة، وعن ابي هریرة ﷺ عن رسول الله ﷺ قال لیأتي الرجل العظیم (ای في مرتبة الدنیا) السمین (چي چاغ وي په بدن کي) لایزن عندالله جناح بعوضة (یعني قدر نه لري په نېز د خدای ﷻ د غوماشي د وزرو) وقال علیه السلام ولانقیم لهم القیامة وزنًا، بخاري مسلم" بغوي رح وایي چي د ابو سعید الخدري ﷺ څخه روایت دی چي بعض خلګ به په ورځ د قیامت دومره لوی لوی عملونه راوړي یعني د حسناتو له قسمه څخه لکه غرونه د تهامه، نو چي وه یې تلي د هیڅ شي تول نه لري فذالک قوله تعالی "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنًا" ای قدراً لاعمالهم یا د کفر له سببه لکه کفارو د مکې چي به صله رحمي او فقراؤ ته ډوډۍ او د حاجیانو خدمت به یې کاوه الی غیر ذالک، او یا د نفاق په سبب کما یفعل بعض منافقی المدینة.

جلال الدین السیوطي رح وایي چي د علماؤ اختلاف دی، بعض وایي چي میزان یوازی د مؤمنانو لپاره دی لقوله تعالی فلانقیم لهم (ای للکافرین وزنًا) او بعض علمأ وایي چي د کافرانو عملونه هم تلل کېږي، او د آیت ځواب یې داسي ورکړی دی چي په آیت کي خو وزن په معنی د قدر دی کمامر یعني نه د تللو په معنی، او دویمه ډله دلیل په دې آیت سره وایي "فمن خفت موازینه فاؤلئک الذین خسروا انفسهم في جهنم خالدون الآیة، وجه الاستدلال ان الخلود في جهنم للکفار فعلم ان اعمالهم یوزن، امام قرطبي په خپل تفسیر کي وایي المیزان لایکون في حق کل واحد من المؤمنین والکافرین لان الذین یدخلون الجنة بلا حساب "کما جأ في الحدیث الصحیح" لاینصب لهم المیزان، وکذالک من یعجل به العقوبة بالنار بغیر حساب (لا یوزن اعمالهم) وهم المذکورون في قوله یعرف المجرمون بسیماهم الآیة، مظهري وایي چي په دې قول د قرطبي جمع د قولینو او د آیتینو هم راغله بان النفي والاثبات محمول علی بعض فتدبر.

ذٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوٓا اٰيٰتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

"ذالک" ای الامر ذالک یعني خبره خو داغه ده "ذالک" خبر د مبتدأ محذوفي دی "جزآئهم جهنم" دا جمله بیان د الامر ذالک ده "بما" کلمه د بأ سببیه ده او کلمه د ما مصدریه ده ای بسبب کفرهم "واتخذوا" عطف دی پر "کفروا" والمعنی باتخاذهم، دوی گرځولي وه آیات د کتابو زما او رسولانو زما ځای د پسخند او مسخرو، نو "هزواً" مصدر دی په معنی د مهزوبهم، او یا یې حمل مبالغةً نحو زید عدل مجازاً في النسبة.

مسئله: چونکه علمأ عاملین ورثه د انبیأ علیهم السلام دي کما جأ في الحدیث الصحیح ولي چي د علمأ علوم له مشکوة ځخه د انبیأ علیهم السلام اخستـه سوي دي نو ځوک چي پسخند په علمأ ووهي هغه له ورثه وو ځخه د ابوجهل او عقبه بن ابي محیط وغیرهما دي، راویان وایي چي یوه ورځ علیه الصلوة والسلام روان ؤ ابوجهل وروسته په پسې ؤ د پزي سوږکی او د خولې چړپې یې د پسخنده پسي کاوه، اخیر علیه الصلوة والسلام په پوه سو نو یې ابوجهل ته وویل "کن کذالک" داغسي اوسه تر مرګه، نو د ابوجهل داغه عادت وګرځېدی لکن بیا یې هم تر پایه ایمان نه راوړی الی ان قتل ببدر شر قتله واشتهر اسمه بفرعون هذه الامة لکن تر فرعون بد تر ؤ، ولي چي فرعون چي اوبو غرق کړی د اوبو په ځپه کي چي راپورته سو داسي یې وویل لا اله الا الذي آمن به بنو اسرائیل، جبرئیل علیه السلام په خوله کي ختي ورواچولې، ابو جهل چي په بدر کي د ابنی عفرأ له خوا ځخه سخت زخمي سوی ؤ رمق یې باقي ؤ چي عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پر راغلی او ورته وه یې ویل انت ابوجهل؟ ده په داغسي زخمي حالت کي ورته وویل چي کښته ګرو یعني مدینې والو قتل کړم چي ابنی عفرأ وه، په عربي یې داسي ورته وویل لو غیر اکار قتلني، په صحیح روایت کي راغلي دي چي یوه ورځ عقبه بن ابي معیط د خولې ناړې پر مخ مبارک د علیه الصلوة والسلام توه کړې هغه ناړې د عقبه پر مخ ومښتلې چي د عقبه د مخ هغه ځای تر مرګه پوري پیس چې په عربي یې برص بولي وګرځېدی چي دده په باره کي دا آیت هم نازل سو "ویوم یعض الظالم علی یدیه.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿۱۰۷﴾

په تحقيق هغه کسان چي ايمان يې راوړی يعني پر ټول مؤمن به او اعمال صالحه يې کړي من الاعمال البدنية كالصلوة والمالية كالزكوة والمركب منهما كالحج والاعمال القلبية كالزهد والتقوى الى غير ذالک دوی لره وه يعني په علم کي د خدای ﷻ او په حکم کي د خدای ﷻ او په وعده کي د خدای ﷻ جنتونه د فردوس يعني باغونه د فردوس.

پوه سه: چي ابوهريره رضي الله عنه د عليه الصلوة والسلام څخه روايت کړی دی "قال اذا سئلتم الله فاسئلوا الفردوس فانه اوسط الجنة.

پوه سه: چي امام سيوطي رحمه الله وايي المراد بوسط الجنة خيارها واعلى الجنة وفوقه عرش الرحمن ومنه تفجر انهار الجنة (بخاري) وروى الترمذي والحاكم عن عبادة ابن صامت رضي الله عنه ان النبي ﷺ ان الجنة مائة درجة بين كل درجتين كما بين السمأ والارض والفردوس اعلاها درجةً ومن فوقها العرش، ومنه تفجر انهار الجنة الاربعة فاذا سئالتموا الله فاسئلوا الفردوس.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿۱۰۸﴾

دوی به همېشه وي په دې جنت کي يعني اذا دخلوها فهو حال مقدرة نه به غواړي دوی له دې جنت څخه تحول يعني وتل وي، ولي تر دې فردوس ښه ځای نسته چي د هغه تحول وغواړي.

فائده: جنات يې جمع راوړی او "فردوس" يې مضاف کړی له دې کبله چي فردوس خو د يو جنت نوم دی چي په هغه کي درجات سته بعضها فوق بعض الى ماشاء الله حتى چي د سيد المرسلين ﷺ درجه فوق الكل ده په درجاتو کي د جنت فردوس.

پوه سه: چي حاکم له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی چي قريشو و يهودانو ته ووېل چي تاسي موږ ته يو شی راوښاياست چي موږ د محمد (ﷺ) د نبوت امتحان په وکړو، يهودو يو شی دا ورووښوو چي د روح پوښتنه

ځندي وکړئ، دوی چي پوښتنه وکړه دا آیت نازل سو "ویسئلونک عن الروح، قل الروح من امر ربي وما اوتیتم من العلم الا قلیلاً"، نو یهودانو وویل چي موږ ته خدای علم کثیر راکړی دی اوتینا التورات فنزلت هذه الآیة في رداً لهم.

قُلْ لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمٰتِ رَبِّيْ

یا محمد (ﷺ) ته ورته ووایه که چېري دریاب (حسین کاشفي رح یې ترجمه داسي کړې ده بگو اگر باشد دریای محیط که شامل ارض است آه، او روح المعاني، روح البیان، مظهري او قرطبي وایي مراد جنس بحر دی، لکن چونکه بحر د فراخه ځای نوم دی چي اوبه پکښي بهېږي، نو ټولو ناموړو مفسرانو یې په حذف د مضاف ترجمه کړې ده ای مأ جنس البحر مثل جری النهر وسال المیزاب)

پوه سه: چي "مداد" او نقس او حبر هغه شي ته وایي چي خط په نوشته کېږي بای لون کان احمر، اسود اخضر وغیر ذالک "لکلمات ربي" د کلماتو د علم او حکمت د خدای جل جلاله.

لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمٰتُ رَبِّيْ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهٖ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾

نیستي او خلاصي سوي به وای جنس اوبه دریاب ټوله لان کل جسم متناه، نو په جنس دریاب کي به هیڅ اوبه نه وای پاته سوي، دمخه تر دې چي معلومات د خدای جل جلاله ختم کېدای، ولي چي معلومات او حکمتونه د خدای غیر متناهي دي، والمتناهي لایمکن ان یحیط بغیر المتناهي، او که څه هم موږ راتگ وکړو په مثل سره د جنس البحر الموجود زیاتوب او کومک، لان ضم المحدود بشرط الوجود لایفضي الی عدم التناهي لقیام الادلة القطیة العقلیة علی تناهي الابعاد کما في کتب الحکمة، په تفسیر بحر العلوم کي وایي چي په قرآن کریم کي یې لفظ د کلمات راوړی چي جمع قلت ده او جمع کثرت چي کلم دی نه یې راوړی، تنبیه پر دې ده چي اوبه د جنس البحر پر لږ باندي د معلوماتو د خدای جل جلاله احاطه نسي کولای فکیف بالکثیر، قطعه:

علمها از بحر علمش قطره ...... این چو خورشید است وآنها ذره
گرکسی درعلم صدلقمان بود .... پیش علم کاملش نا دان بود